

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

KÂSİM B. SELLÂM

İslam Klasikleri 21

Kitâbü'l-Îmân

İlk İman Tartışmaları

ANKARA OKULU

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm

(154-771/224-838) Herat'ta doğdu. Rum asıllı bir babanın öğrencisidir. İlköğrenimini Herat'ta yaptı. Ardından Kufe ve Basra'da dönemin büyük âlimlerinden dil, fıkıh, hadis ve tefsir alanlarında ilim tahsil etti. Bağdat'ta da ikamet eden müellif, burada dersler verdi. Arap dili ve edebiyatında otorite sayılan yazar, İslam hukukunda müçtehit imam kabul edilir. Hadis ve diğer İslam ilimlerinde de müstesna bir yere sahiptir. Birinci ve ikinci hicri yüzyıllarda İslam toplumunun mali, iktisadi, idari ve kurumsal altyapısının bir tasviri olan *el-Emvâl* dışında yirminin üzerinde eseri vardır. Özellikle lügat ve dile ilişkin *Garibü'l-Musannef* ve *Garibü'l-Hadis* gibi eserleri alanlarında bir ilk sayılır. Teoride olduğu gibi tatbiki olarak da hukukta ender şahsiyetlerden biridir. On sekiz yıl kadılık yapan müellif en son Mekke'de ikamet etmiş (224/838) ve burada vefat etmiştir.

Prof. Dr. Sönmez Kutlu

Erzincan'ın Refahiye ilçesine bağlı Aydıncık köyünde doğdu (20 Mart 1963). İlköğrenimini Aydıncık İlkokulunda tamamladı. Erzurum İmam Hatip Lisesini (1981), ardından Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesini (1987) bitirdi. Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezhepler Tarihi Anabilim Dalında araştırma görevlisi olarak göreve başladı (1988). Önce Londra Üniversitesinde (1992) 6 ay, ardından da Kahire Üniversitesinde (1993) 1 yıl çeşitli konularda araştırma ve incelemelerde bulundu. *Mürcie ve Horasan-Maveraunnehir'de Yayılışı* konulu teziyle doktorasını tamamladı (1994). Üç yıl sonra doçent unvanını aldı (1997). Kırgızistan Oş Devlet Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde İslam Mezhepleri Tarihi ve Kelam dersleri verdi (1997-1999). 2003 yılında profesör oldu. 2012 yılında 3 ay süreyle "Batılı Araştırmalarda Alevilik Algısı" projesi dolayısıyla Princeton Üniversitesinde araştırmacı misafir öğretim üyesi olarak bulundu. 2014-2015 öğretim yılında Ahmet Yesevi Üniversitesi Beşeri Bilimler Fakültesinde alanında dersler verdi. İslam düşüncesi, Mezhepler, Maturidilik, Alevilik, Türklerin din ve mezhep anlayışları ile ilgili Türkçe ve Kırgızca yayınları; İngilizce ve Arapçadan çevirileri bulunmaktadır. Hâlen Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Mezhepleri Tarihi Anabilim Dalında öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. İngilizce, Arapça ile Kazakça ve Kırgızca bilmektedir. Evli ve iki çocuk babasıdır.

Ankara Okulu Yayınları: 321

İslam Klasikleri: 21

Bu Proje T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı

Telif Hakları Genel Müdürlüęü Tarafından Desteklenmektedir

  Ankara Okulu Basım Yay. San. ve Tic. Ltd.  ti.

Editör: Mehmet Azimli

Son Okuma: Fatma Zehra Kurt

Dizgi, kapak: Ankara Dizgi Evi

Baskı, cilt, kapak baskısı: TDV Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi

Birinci baskı: Aralık 2019

ISBN: 978-605-7596-39-0

Ankara Okulu Yayınları

 ehit Mehmet Baydar Sokak 2/A Maltepe/ANKARA

Tel: (0312) 341 06 90 GSM: 0542 382 74 12

web: www.ankaraokulu.com

e-mail: ankaraokulu@ankaraokulu.com

ankaraokuluyayinlari@gmail.com

Kitâbü'l-Îmân

İlk İman Tartışmaları

Kâsım b. Sellâm

Çeviren
Sönmez Kutlu

Ankara Okulu Yayınları
Ankara 2019

İÇİNDEKİLER

EDİTÖRDEN	7
ÖNSÖZ	9
EBÛ UBEYD KÂSİM B. SELLÂM (157/774-224/838).....	11
Hayatı	11
Eserleri	11
İslam Düşüncesinde İman Sorununa Kısa Bir Bakış	13
Hadis Taraftarlarının İman Edebiyatı ve Kâsım b. Sellâm'ın Kitâbu'l-İmân'ı	15
KİTÂBÜ'L-İMÂN	23
1. İmanın Kemale Ermesi ve Dereceleri İtibariyle Tanımı.....	23
3. İmanda Artma ve Eksilme	45
4. İmanın Amel Değil Söz Olarak Tanımlanması	48
5. İmanı Amelsiz Kalpte Oluşan Bilgi (Ma'rifet) Olarak Kabul Edenler Hakkında	52
6. Bilginlerin İmanı Amelsiz Söz Olarak Kabul Edenlere Yönelik Eleştirileri ve Onlarla Birlikte Oturmayı Yasaklamaları	54
7. (Büyük) Günahlar Sebebiyle İmandan Çıkmak	57
8. İmandan Çıkarmayan, Ancak Büyük Günahlardan Sayılan Günahlar	70
KAYNAKÇA	77
DİZİN.....	83
KİTÂBÜ'L-İMÂN ORJİNAL METİN.....	93

Ankara Okulu Yayınları “İslam-Klasikleri” projesi üst başlığı kapsamında yayınlanan serinin 21. kitabı olarak, ilk dönemin en önemli tartışmalarından “iman” konusunun işlendiği bir klasik olan Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbü’l-Îmân* ile karşınızdayız.

Serinin 3. Kitabı olarak ekonomi alanındaki görüşlerini sunduğumuz Kâsım b. Sellâm’ın *Kitâbü’l-Emvâl*’inin ardından aynı yazarın *Kitâbü’l-Îmân* adlı eserini de takdim ederek, *dönemin itikadi tartışmalarının ne boyutta cereyan ettiğinin en iyi şekilde görülebileceğini düşünüyoruz. Kitap bu zemini aktarması açısından çok önem arz etmektedir.*

İlk dönemi güzellikleriyle, olumsuzluklarıyla olduğu gibi önünüze sermeye devam ediyoruz. Tarihin bu kesiminde itikadi tartışmalara panoramik olarak yolculuk yapmak üzere sizi *Kitâbü’l-Îmân* ile baş başa bırakıyoruz...

Hayırlara vesile olması dileğiyle...

Mehmet Azimli¹
Çorum-2019

ÖNSÖZ

Müslümanlar arasında ilk dönemlerde yaşanan Cemel, Sıf-
fin ve Kerbela vakalarının ardından iman, küfür, mümin, fasık,
kâfir, Ehl-i Kible, büyük günah, iman-amel ilişkisi ve kader gibi
sorunlar Emeviler dönemine damgasını vuran tartışmaların
başında gelmekteydi. İlgili konularda görüş ayrılıkları mez-
heplerin şekillenmesinde önemli bir rol oynadı. Bu görüşlerin
delilleriyle birlikte İman başlığı altında ele alınmaya başla-
masıyla önemli bir edebiyat oluştu. Bu konudaki ilk metinler,
kendi aralarında yazışmalar şeklinde *Risale* adı altında veya
başka başlıklar altında Hariciler tarafından yazıldı. Haricile-
rin dışlayıcı, tekfir edici ve şiddet eğilimlerini besleyen iman
nazariyesine karşı ilk eleştiriler *Kitâbü'l-İrcâ* ve *Kitâbü'l-Îmân*
adıyla yazılan eserlerle Mürcie'den geldi. Mürcie, "Te'vil varsa
tekfir yoktur.", "Ehl-i Kible tekfir edilemez." ve "İman ve amel
ayrıdır." görüşleriyle Harici iman anlayışına karşı çıktı. Mür-
cie'nin kendine özgü iman nazariyesi Müslümanların birlik ve
beraberliğini yeniden tesis etmek için önemli bir rol oynadı.

Hariciler ve Mürcie arasındaki tartışma, yerini Asha-
bu'r-Re'y ve Ashabu'l-Hadis arasındaki tartışmalara bıraktı.
Re'y Taraftarları'nın öncülerinden Ebû Hanife, yazdığı eser-
lerde bu tartışmaların odağında yer aldı. O, iman konusunda
Haricilerin tezini çürütmeye çalıştı. Ancak Ebû Hanife'nin
iman yaklaşımı Hadis Taraftarları'nın tepkisine sebep oldu.
Onlar Ebû Hanife'nin görüşlerini eleştiren bir dizi eser kale-
me aldı. Bu türün ilk metni elinizdeki eser olan Ebu Ubeyd
Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbü'l-Îmân*'dır. Bu eserlerin müellifleri,
Haricilerin iman görüşlerini eleştirmekten çok Mürcie'nin ve
Ebû Hanife'nin görüşlerini eleştirdi. Elinizdeki bu eser daha
önce Hadis Taraftarları'nın zihniyet analizi ile ilgili yaptığım
bir çalışmada ek olarak yayınlanmıştı. Ancak çevirinin ayrı
basılması sebebiyle, başına daha önceki çalışmadan hare-

ketle ve bazı tasarruflarda bulunularak Giriş niteliğinde bir başlık eklendi. Burada Kâsım b. Sellâm'ın hayatı, eserleri ve bu eserin önemi üzerinde duruldu. Çeviriye metnin anlaşılmasını kolaylaştıracak dipnotlar düşüldü. Kullanılan kaynaklar Türkçe çevirinin sonuna eklendi. Ebu Ubeyd'in *Kitâbü'l-Îmân*'ının daha iyi anlaşılması için, önce Ebû Hanîfe'nin *Kitâbü'l-Âlim ve'l-Müteallim* ve *Risale ila Osman el-Bettî fî'l-İrcâ*'sının okunmasını öneririz.

Klasik metinler dizisinin editörü Prof. Dr. Mehmet Azimli'ye bu eserin İslam düşüncesinde yazılan *Kitâbü'l-Îmân* edebiyatı arasındaki öneminden ve Ankara Okulu'nun klasik metinler dizisinde yayınlanmasının uygun olacağından bahsettım. O, bu teklife olumlu yaklaştı ve teklifi kabul etti. Böylece türünün bize ulaşan ilk örneği olan bu eser, klasik metinler dizisindeki yerini aldı.

Bu eserin yayınlanmasında emeği geçen başta Sayın dizi editörü Prof. Dr. Mehmet Azimli'ye ve Ankara Okulu Yayınlarının değerli yöneticilerine teşekkür ediyoruz.

Prof. Dr. Sönmez Kutlu²

22.08.2019

Hayatı

Asıl adı Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm el-Herevî el-Ezdî el-Huzâî el-Horasânî el-Bağdâdî'dir. 157/774 yılında Herat'ta doğan ve babası Mevali ve Rum asıllı olan Ebû Ubeyd, eğitimi-ni Herat'ta gördü. Daha sonra Basra'ya gitti ve orada Asmaî, Ebû Ubeyde, Ebû Zeyd el-Ensârî'den, Kufe'de İbnu'l-A'râbî ve Kisâî'den ders aldı. Şafii ve Maliki mezhebinin fıkhnı öğrendi. Hadis, fıkıh, Arap dili ve nahiv uzmanı idi. Harun Reşid'in Ho-rasan valilerinden Herseme b. A'yen'in ve Tarsus valisi Sâbit b. Nasr b. Malik'in çocuklarına hocalık yaptı. Bağdad'da bu-lundu ve 18 yıl Tarsus kadılığı yaptı. 213/828 yılında Mısır'a gitti ve daha sonra 214/829'da tekrar Bağdad'a döndü. Emir Abdullah b. Tahir'den maddi yardım alıyordu. Yazdığı her ki-tab için kendisine para veriliyordu. Emir'in ona Garîbu'l-Ha-dis konusunda yazdığı kitap için aylık 10.000 dirhem maaş verdiği söylenir. 224/838 yılında on senedir mücavir kaldığı Mekke'de öldü.

Eserleri

1. *el-Garîbu'l-Musannef*.
2. *et-Tuhûr*.
3. *el-Ecnas min Kelâmi'l-Arab* (Yazma).
4. *Edebu'l-Kâdî* (Yazma).
5. *Fedâilu'l-Kur'an ve Adâbuhu* (Yazma).
6. *el-Emsâl*.
7. *el-Müzekker ve'l-Müennes*.
8. *el-Maksûr ve'l-Memdûd*.
9. *el-Kıraat*.

10. *el-Emvâl*. 1975 yılında Kahire'de basıldı.
11. *el-Ehdâs*.
12. *en-Neseb*.
13. *Garîbu'l-Hadîs*. 1964 yılında Haydarabad'da basıldı.
14. *el-Îmân ve Meâlimuhu ve Sünenuhu ve İstikmâluhu ve Derecâtuhu*. Türkçeye çevirisini yaptığımız eserdir.
15. *el-Îzâh*.
16. *Kitâbu Halkı'l-İnsan ve Nuûtihi*.
17. *Kitâbu'n-Naam ve'l-Bahâim*.
18. *Kitâbu'l-Ezdâd ve ve'z-Zıdd fî'l-Luğa*.
19. *Kitâbu'l-Hutab ve'l-Mevâiz*.
20. *Kitâbu Feala ve Efala*.
21. *Risâle fî mâ İštebehe fî'l-Lafz ve Ihtelefe fî'l-Ma'nâ*.
22. *Kitâbu Adedi Âyi'l-Kur'an*.
23. *Cüz'ün fîhi min Hadîsi Ali b. Abdilaziz an Ebî Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm*.
24. *Kitâbu'l-Eymân ve'n-Nuzûr*.
25. *Kitâbu'l-Hacr ve't-Teflîs*.
26. *Kitabu Ğarîbi'l-Kur'an*.
27. *Kitâbu'l-Hayz*.
28. *Kitâbu'l-Kırâat*.
29. *Kitâbu Meâni'l-Kur'an*.
30. *Meâni's-Şî'r*.
31. *Kitâbu Mecâzi'l-Kur'an*.
32. *Kitâbu'n-Nasîh ve'l-Mensûh*.
33. *Kitâbu's-Şuârâ*.²

2 Hayatı ve eserleri hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 355; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, 81, 106-107; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, X, 291-292; Zehebî, *Siyer*, X, 490-509; İber, I, 392; *Tezkiretu'l-Huffâz*, II, 5; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 315; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, I, 418; İbn İmâd,

İslam Düşüncesinde İman Sorununa Kısa Bir Bakış³

Hız. Osman'ın (35/656), Müslüman isyancılar tarafından öldürölmesi üzerine patlak veren Cemel ve Sıffin savaşlarında, çok sayıda müslüman hayatını kaybetti. Bundan sonra Hariciler, bu meselenin çözölümü için hakem tayin etmeyi ve verdikleri kararlara uymayı kabul eden başta Hız. Ali (40/661), Mu'âviye (60/679) ve taraftarları olmak üzere herkesi tekfir etmeye ve masum insanları öldürmeye başladılar; böylece bu savaşlarda ölen ve öldürenlerin dünyada ve ahiretteki durumlarının ne olacağı tartışması gündeme geldi. Bu konuda, daha sonraları çeşitli mezheplerin doğuşunu hazırlayacak olan farklı görüşler ve çözümler ileri sürölldü. Bunun üzerine her mezhep, konuyla ilgili görüşlerini ele alan eserler meydana getirdiler.

İman-amel ilişkisi, büyük günah-ıman ilişkisi üzerinde ilk nazariyeyi Hariciler ortaya attı. İlk Harici gruplar, her büyük günahın olduğu, büyük günah işleyenin imanını kaybettiği ve ebedî cehennemde kalacağı fikrini benimseyerek imanı "farz kılınan bütün iyilikleri, kalple, dille ve diğer organlarla yerine getirmek" veya "taatlerin bütölünü" olarak tanımladılar. Haricilerin bu konuyu ele alan erken dönem eserleri günümüze kadar ulaşmamıştır. Haricilerin iman konusundaki bazı görüşlerini öğrenebildiğimiz ilk kaynaklar arasında Sâlim b. Zekvân'ın (hicri I. asrın sonları?) *Sîre'si*, Rebî' b. Habîb'in (170/786) *el-Câmiu's-Sahîh'i* ve Kalhatî'nin (IV/X. yüzyıl?) *el-Keşf ve'l-Beyân'ı* bulunmaktadır. Ayrıca onların iman anlayışları konusundaki görüşleri hakkında, başka mezhep mensuplarınca yazılan makalatlar ve *Kitâbu'l-îmân* adlı eserler oldukça önemli bilgiler vermektedirler.

Şezerât, III, 111-112; Ziriklî, *el-A'lam*, V, 176; Brockelmann, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, II, 155-159; Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl*, I, 5-9 (Muhakkik'in Önsözöl); Ğarîbu'l-Hadîs, I, (Mukaddime); Hayri Kırbaşoğlu, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (Hayatı, İlmi Mevkiî, Eserleri)*, Ankara 1979 (Basılmamış Doktora Semineri).

3 Bu kısım daha önce konuyla ilgili yayımlanan çalışmadan dönüştürölümüştür. Geniş bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, *Selefilîğin Fikri Arka Planı: İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Otto Yayınları, Ankara 2016, s. 7-14.

Mürcie'nin konuyla ilgili görüşleri ise, *Kitâbu'l-ve Kitâbü'l-Îmân* adlı eserlerde ele alınmıştır. Bu eserlerden sadece, Hasan b. Muhammed'in (100/718) *Kitâbu'l-İrcâ'sı* günümüze kadar ulaşmıştır. Ancak onda da, bu nazariyenin siyasi yönleri ile ilgili bilgiler verilmektedir. Mürcie'nin bu konudaki görüşlerini bize ulaştıran diğer kaynakların başında Sâbit Kutna'nın (110/728) *İrcâ Kaşîdesi* (I) adlı eseri Ebû Hanife'ye (150/767) nispet edilen eserler, Ebû Abdillâh b. Ebî Hafs el-Kebîr Muhammed b. Ahmed'in (270/883) *Kitâbü'l-Îmân*'ı⁴ Ebû Mutî' Mekhûl b. Fadl en-Neseî'nin (318/930) *Kitâbu'r-Redd alâ'l-Bida' ve'l-Ehvâ'ı*⁵ Ebû Mansûr el-Mâturîdî'nin (333/944) *Kitâbu't-Tevhîd*'i ve Ebû'l-Kâsım el-Hâkim es-Semerkindî'nin (342/ 953) iki sayfalık *Risâle fî'l-Îmân Cuz'un mine'l-Amel em lâ ve Murekkeb em lâ* adlı eseri⁶ gelmektedir. Mürciî iman nazariyesi, daha sonra Hanefî-Maturîdî çizgide yazılan eserlerde yer almaya ve savunulmaya devam etmiştir. Ancak diğer mezhep mensuplarının yazılan *Kitâbü'l-Îmân* adlı eserler de, bu mezhebin görüşlerini bize ulaştıran çok önemli kaynaklardır. Onlara göre, iman, dil ile ikrar veya kalp ile tasdik ya da hem dil ile ikrar hem de kalple tasdiktir. Büyük günah işleyen, bu dünyada imanı bakımından gerçek mümindir, ancak işlediği büyük günahı sebebiyle fasık mümindir. Büyük günah sahibinin durumu Allah'a kalmıştır. Allah, dilerse affeder, dilerse cezalandırır; fakat ebediyen cehennemde kalmaz. İmanla islam aynı anlamdadır. Ameller ne imana ne de islama dahildir. Müminler, imanları bakımından birbirine eşittir. İmanda artma ve eksilme olmaz. Her mümin inancını, "ben gerçekten müminim" şeklinde açıkça ifade etmelidir. İmanda şek ve şüphe olmaz.

Mu'tezile mensuplarına gelince, diğerleri gibi *Kitâbu'l-îmân* adıyla bazı eserler yazmışlardır. Ancak sadece Mu'tezili Ebû Abdillâh Huseyn b. Alî el-Basrî'nin (399/1008) bu adı

4 Neseî, bu eserden alıntılar yapmaktadır. Bkz. *Tabsîretu'l-Edille fî Usûli'd-Dîn*, tahk. Claude Salame, Dımaşk 1993, II. 821.

5 Marie Bernard tarafından neşredilmiştir. Bkz. *Annales Islamologiques*, XVI (1980), ss. 39-126.

6 Bu eser, *es-Sevâdu'l-A'zam* adlı eserle birlikte İstanbul'da 1887'de yayımlanmıştır.

taşıyan iki eserinin ismi verilmektedir. Maalesef, onun eserlerinin hiçbirisi, bize ulaşmamıştır. Bize ulaşan ve konuyla doğrudan ilgili olmayan Mu'tezili kaynaklar ise, imanla ilgili problemleri *el-menzile beyne'l-menzileteyn*, *el-va'd ve'l-vaîd* esasları altında ele almaktadırlar. Mu'tezile'ye göre, büyük günah işleyen ne mümindir, ne de kâfirdir; bu ikisi arasında bir yerdedir. Büyük günah sahibi, tövbe etmeden ölürse ebedî cehennemde kalacaktır. Farzlar ve nafilelerden oluşan bütün taatler imanın bir parçasıdır.

Şia mezhebinin de, bu konuya oldukça fazla önem verdiğini görmekteyiz. Onlar da, *Kitâbu'l-îmân* adını taşıyan pek çok eser yazmışlardır. Ancak bunlardan oldukça muahhar olan Zeynuddîn b. Alî b. Ahmed el-Âmilî eş-Şehîd es-Sânî'nin (966/1559) eseri bize ulaşmış ve Kum'da 1403/1982'de basılmıştır. Zeydîlerin yazdıkları ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla bize ulaşmamıştır.

İman sorunu ile ilgili tartışmalar, Ehl-i Sünnet kelimasının oluşmasından sonra, kelami kaynaklarda genellikle, *Sem'iyât* bölümünde, *el-esmâ' ve'l-ahkâm* adıyla ele alınmıştır. *el-Esmâ'* kısmında, mükelleflerin mümin, müslim, muttaki ve salih gibi müspet; kâfir, münafık ve fasık gibi menfi nitelemeler ve bunların içeriği tartışılmaktadır. *el-Ahkâm* kısmında ise, bunların her birinin ahirette göreceği ceza ve mükafat konusu ele alınmaktadır. Bu bölümlerde, mukallidin ve çocuğun imanı ile ahiretteki durumlarına ve *muvâfât* problemlerine de yer verilmektedir.

Hadis Taraftarlarının İman Edebiyatı ve Kâsım b. Sellâm'ın *Kitâbu'l-îmân'ı*

İslam düşünce tarihinde iman konusunda en fazla eser kaleme alanların başında ise, Hadis taraftarları gelmektedir. Ayrıca bu eserlerin önemli bir kısmı, yazma olarak zamanımıza kadar gelmiş ve onlardan pek çoğu yayımlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla ilk hadis çalışmalarından zamanımıza kadar ulaşanlar arasında Ma'mer b. Râşid'in (153/769)

el-Câmi'i hariç,⁷ Hemmâm b. Munebbih'in (131/748) *Sahîfe'si*, İbrâhîm b. Tahman'ın (163/779) *Meşyeha'sı*, San'ânî'nin (211/826) *Musannef'i* ve Humeydî'nin (219/834) *Musned'*inde, iman konusuyla ilgili tartışmalarda gündeme gelen hadislerle, daha sonraki eserlerde olduğu gibi, müstakil başlıklar altında yer verilmemektedir. Bununla birlikte konuyla ilgili bazı hadislerin bu eserlerde yer aldığını görüyoruz. İman konusuyla ilgili hadisler, genellikle aynı adla yazılan eserlerde bir araya getirilmiştir.

İslam düşünce tarihinde yukarıda zikredilen mezhepler tarafından *Kitâbü'l-îmân* adıyla yazılmış, ancak bize ulaşmış veya ulaşmamış eserleri, yazarlarının ölüm tarihleri ve yazarının hangi ekole bağlı olduğunu gösteren bir listeyi, daha önce konuyla ilgili yapmış olduğum bir çalışmada vermiştim. Burada sadece Hadis Taraftarı olarak bilinenlerin yazdığı eserlerin listesine yer vermek yararlı olacaktır:⁸

1. Dahhâk b. Muzâhim (105/723), *Risâletu'l-Îmân*. Kendisine yöneltilen bir soru üzerine kaleme aldığı anlaşılan ve imanın söz ve amel olduğu fikrini işleyen iki sayfalık bu eser, Halîmî'nin (403/1012) eserinde nakledilmektedir.
2. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838), *Kitâbü'l-Îmân*. M. Nâsiruddîn el-Elbânî tarafından tahkik edilerek basılmıştır (Hadis taraftarı).
3. Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Yahyâ b. Sâlih el Belhî (230-32/844-46), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
4. Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe (235/849), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
5. Kuteybe b. Sa'îd (240/854), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).

7 Ma'mer b. Râşid'in eserinde "Bâbü'l-îmân ve'l-islâm" adını taşıyan bir başlık vardır. Bu başlık muhakkike değil de, eserin yazarına aitse, bize ulaşan eserler arasında böyle bir başlığı kullanan ilk kişinin Ma'mer b. Râşid olduğu söylenebilir. Onun *el-Câmiu* adlı eseri, Abdurrezzak b. Hemmâm'ın (211/827) *el-Musannef* adlı eserinin X. ve XI. ciltlerinde günümüze ulaşmıştır. İman ve islam ile ilgili kısım için bkz. *el-Musannef* (12 cilt), tahk. Habîburrahmân el-A'zâmî, Meclisi'l-İlmî Yayını, y.y., 1970, XI. 126-131.

8 Mezheplerin İman edebiyatının dipnotlu tam listesi için bkz. Kutlu, *Selefi-liğin Fikri Arka Planı*, s. 10-14.

6. Ahmed b. Hanbel (241/855), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
7. Muhammed b. Eslem (242/856), *Kitâbü'l-Îmân ve'l-A'mâl* (Hadis taraftarı).
8. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yahyâ İbn Ebî Ömer el-A-denî (243/ 857), *Kitâbü'l-Îmân*. Hamed b. Hamdi el-Câbirî el-Harbî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Hadis taraftarı).
9. Ebû'l-Hasan el-İsfehânî Abdirrahmân b. Ömer b. Yezîd b. Kesîr ez-Zuhrî Ruste (246/860), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
10. Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. el-Muğîre el-Buhârî (256/870), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
11. Muhammed b. Sehnûn (256/870), *Kitâbü'l-Îmân ve'r-Redd alâ Ehli's-Sîrk* (Maliki/Hadis taraftarı).
12. Ebû'l-Huseyn Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
13. Abdullâh b. Çâfîk (275/888), *Risâle fî'l-Îmân* (Maliki/Hadis taraftarı).
14. Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce (275/ 888), *Bâb fî'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
15. Ebû Sa'îd Yahyâ b. Mansûr el-Herevî (282/895), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
16. Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık el-Bezzâr (292/904), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
17. Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr el-Mervezî (294/906), *Kitâbü'l-Îmân* (Şafii/Hadis taraftarı).
18. Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevde et-Tirmizî (279/909), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
19. Ahmed b. Şuayb b. Alî b. Bahr b. Sinân b. Dînâr en-Nesâî (303/915), *Kitâbü'l-Îmân ve Şerâ'iuhu* (Şafii/Hadis taraftarı).

20. Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sulemî en-Nîsâbü'rî (311/923), *Kitâbü'l-Îmân* (Şafii/Hadis taraftarı).
21. Ebû Abdillâh ez-Zubeyr b. Ahmed b. Suleymân b. Abdillâh el-Esedî ez-Zubeyrî (317/929), *Kitâbu Vassfî'l-îmân ve Hakâ'ikuhû ve'l-İslâm ve Şerâ'iuhû ve'l-İhsân ve Menâziluhû ve Tebyînu mâ'htelefe fîhi'l-Fukahâ'u min Şerhihi* (Basralı Şafii/Hadis taraftarı).
22. Ebû Amr Ahmed b. Hâlid b. Yezîd el-Kurtûbî İbnu'l-Cebbâb (322/933), *Kitâbü'l-Îmân* (Maliki/Hadis taraftarı).
23. Ebû Bekr Ahmed b. İshâk b. Eyyûb b. Yezîd en-Nîsâbü'rî es-Sıbgî (342/953), *Kitâbü'l-Îmân* (Şafii/Hadis taraftarı).
24. Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Bustî (354/965), *Kitâbu Vassfî'l-Îmân ve Şu'abuhû* (Şafii/Hadis taraftarı).
25. Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhîn (385/955), *Kitâbü'l-Îmân* (Hadis taraftarı).
26. Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî İbn Şâhîn (385/955), *Tercemetu bi Hısâli'l-Îmân elletî addehâ Resûlullâh* (Hadis taraftarı).
27. Muhammed b. İshâk b. Muhammed b. Yahyâ b. Mende (395/ 1004), *Kitâbü'l-Îmân*. Bu eser, Alî b. Muhammed Nâsır el-Fakîhî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Hanbeli/Hadis taraftarı).
28. Ebû Nasr el-Fellâs Muhammed b. Kurdî (hicri IV. asır), *Kitâbü'l-Îmân* (Hanbeli ?/Hadis taraftarı).
29. Huseyn b. Hasen el-Halîmî (403/1012), *Kitâbu'l-Minhâc fî Şu'abî'l-Îmân*. Bu eser, Halîmî Muhammed Fude tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Şafii/Eşari).
30. Kâdî Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. el-Ferrâ' el Bağdâdî (458/1065), *Mesâ'ilu'l-Îmân*. Su'ûd b. Abdulazîz el-Halef tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Hanbeli/Hadis taraftarı).

31. Ebû Velîd Suleymân b. Halef el-Bâcî el-Endelusî (494/1100), *Kitâbü'l-Îmân* (Maliki/Hadis taraftarı).
32. Ebû'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhâlim İbn Teymiyye (728/1328), *Kitâbü'l-Îmân*. Hâşim Muhammed Şâzelî tarafından tahkik edilerek neşredilmiştir (Hanbeli/Hadis taraftarı).
33. Ebû'l-Abbâs Takiyyuddîn Ahmed b. Abdilhâlim İbn Teymiyye (728/1328), *Kitâbü'l-Îmân el-Evsâ'* (Hanbeli/Hadis taraftarı).

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838)'ın *Kitâbü'l-Îmân*'ı Hadis Taraftarları'nın bu konuda yazılan ilk eserlerdendir. Bu eserin en önemli özelliği Mürcie'nin iman nazariyesine yazılmış bir reddiye niteliği taşımasıdır. Hadis Taraftarları arasında, Re'y ve Akıl Taraftarı Ebû Hanife ve çevresinin imanla ilgili görüşlerine isim vermeksizin bir eleştiri geleneği oluşmuştur. Onlara göre, itizal, ircâ, huruç ve teşeyyü gibi bidat görüşlere sahip kimselerin isimlerini hadis kaynaklarında zikretmek caiz değildir. Bu sebeple onlardan bazıları, ircâ fikrini benimsediği, re'y ve kıyasa başvurduğu için Akıl Taraftarları'nın öncülerinden Ebû Hanife'nin görüşlerini eleştirmiştir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838)'ın *Kitâbü'l-Îmân*'ı da böyle bir eserdir. Aslında içeriği, isim vermeden Ebû Hanife'nin iman nazariyesinin bir tür eleştirisinden ibarettir. Diğer taraftan İmam Buhârî, *Sahîh*'inin İman bölümünü Ebû Hanife'ye bir reddiye olarak kaleme almış,⁹ ancak ismine yukarıda zikredilen sebepten veya etrafındaki Hanefî çevreden çekindiği için onun ismine yer vermemiştir. İmam Mâturîdî, bu tartışmaların farkındadır. Hatta *Tevîlât*'ında imanla ilgili ayetleri yorumlarken Ebû Ubeyd'in bu eserinden nakillerde bulunmuş ve Hadis Taraftarları'nın iman nazariyesini eleştirmiştir.¹⁰ Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm (224/838)'ın *Kitâbü'l-Îmân*'ı, Hadis Taraftarları ve Re'y

9 Bkz. Nevevî, *Şerhu Sahîhi Muslim*, Beyrut t.y., I. 147; İbn Teymiyye, *Kitâbu'l-îmân*, s. 248-9; Kamil Çakın, "Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması", *AÜİFD*, C. XXXII, s. 184 [ss. 183-189].

10 el-Mâturîdî, *Te'vîlatu'l-Kur'ân*, thk. Bekir Topalaoglu ve dğr., IV/150.

Taraftarları arasındaki iman tartışmaları açısından analiz edildiğinde, onun Ebû Hanife'nin özellikle *Risâle ilâ Osman el-Bettî Fî'l-İrcâ* ile *Kitâbu'l-Âlim ve'l-Müteallim*'deki görüşlerine karşı yazıldığı anlaşılmaktadır.

Ebû Ubeyd, eserine ilim ehli arasında birisi Ehl-i Sünnet, diğeri ise Ehl-i Sünnet'in dışında olmak üzere farklı iki görüşün varlığından bahsederek başlar. Daha sonra Ehl-i Sünnet'in imanla ilgili görüşünü Kitap ve Sünnet'e uygunluğunu ve diğer görüşün ise, Kitap ve Sünnet tarafından yalanlandığını savunmaya çalışır. Ebû Ubeyd, eserini sekiz bölüme ayırmış ve bölüm başlıklarının tamamını Mürcie ve fikirlerinin eleştirisi doğrultusunda seçmiştir. O, eleştirilerinin dozunu, imanı amelsiz söz veya amelsiz kalbin bilgisi olarak tanımlayan aşırı uçtaki Mürciî gruplara karşı artırmaktadır. Ebû Ubeyd, daha da ileri giderek, bir başka bölümde Mürcie ile aynileştirdiği bu kimselerle aynı mecliste bulunmanın sakıncalı olduğuna ve Mürcie'nin lanetlendiğine ve ircânın bidat olduğuna dair hadisleri, sahabe ve tâbiûn sözlerini sıralamak suretiyle eleştirilerini devam ettirmektedir.

Modern dönemde İslam düşüncesinde iman sorununa ilk ilgi duyanların başında Batılı araştırmacılar A. J. Wensinck,¹¹ T. Izutsu¹² ve W. M. Watt¹³ gelmektedir. Zikredilen araştırmacıların çalışmalarından sonra İslam düşüncesinde imanla ilgili yazılmış pek çok eser yayımlandığından, anılan çalışmalar, bugün için yetersiz kalmıştır. Özellikle 1966 yılında Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Îmân* adıyla bilinen ve erken döneme ait eserinin yayımlanmasıyla birlikte, bu konuya ilgi daha da artmıştır.

W. Madelung, bu kitap üzerine "Early Sunnî Doctrine Concerning Faith as Reflected in The Kitâb al-Îmân of Ab, Ubayd al-Qâsım b. Sallâm (224/839)" (*Der Islam* LIX (1982), 1, s. 232-254) isimli bir makale yazmıştır.

11 *The Muslim Creed*, New York 1932, s. 125-187.

12 Tokyo'da 1965 yılında yayımlanan bu eser, Selahaddin Ayaz tarafından *İslam Düşüncesinde İman Kavramı* adıyla çevrilerek İstanbul'da 1984 yılında basılmıştır.

13 *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev. E. Ruhi Fırlı, Ankara 1981, s. 147-169.

J. Meric Pessagno da, 1973 yılında Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Îmân* adlı eserini doktora tezi olarak İngilizceye çevirerek tahlil etmiştir.¹⁴ Ebû Ubeyd'in *Kitâbu'l-Îmân*'ını Türkçeye çevirirken zaman zaman bu çalışmaya başvurduk. O, bu çalışmasındaki görüşlerini "The Murjia and Abû Ubayd" (*JAOS* LIX (1975), s. 387-394), adıyla yayınladığı bir makalede özetlemiştir.

Arap dünyasında Ahmed Atiyye, *Risâletu'l-Îmân beyne's-Selef ve'l-Mutekellimîn* adıyla bir araştırma yapmıştır.

İman sorunu Türkçede ilk çalışma Hüseyin Atay'ın *Kur'an'a Göre İman Esasları* (Ankara 1961) adlı çalışmasıdır. Ancak bu eser, iman sorunlarından birisi olan Kur'an'a göre iman esaslarını ele almaktadır. Türkçede genelde Hadis Taraftarları'nın bize ulaşan iman literatürünü esas alan ilk çalışma tarafımızdan yapılan ve önce *İslam Düşüncesi'nde İlk Gelenekçiler: Hadis Taraftarlarının İman Anlayışı Bağlamında Bir Zihniyet Analizi* adıyla Kitabiyat yayınları arasında, daha sonra bazı ilavelerle *Selefilik'in Fikri Arka Planı: İslam Düşüncesinde İlk Gelenekçiler* adıyla Otto Yayınları arasında çıkan çalışmamızdır. Bu eserde, ilgili çevrelerin iman nazariyesi ile ilgili görüşleri üzerinden onların zihniyet analizi yapılmaktadır.

14 Bu çalışmanın adı şöyledir: *The Kitâb al-Îmân of Ab, Ubeyd*, Yale University 1973 (Basılmamış Doktora Tezi).

KİTÂBÜ'L-ÎMÂN

Esirgeyen, Bağışlayan Allah'ın adıyla. Allah'a güvendim.

1. İmanın Kemale Ermesi ve Dereceleri İtibariyle Tanımı

Şeyh Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Osmân b. Ma'rûf [9] -yani İbn Ebî Nasr- 420/1095 yılının Safer ayında Şam'daki evinde bize haber verdi ve dedi ki; Ebû Yakûb İshâk b. Ahmed b. Yahya el-Askerî (*Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın arkadaşı*), benim de dinleyici olarak bulunduğum bir anda, bu risaleyi rivayet etti. Ebû Ubeyd orada şöyle demektedir:

Sen bana İslam toplumunun iman, imanın mükemmelliği, artması ve eksilmesi konularındaki görüş ayrılıklarını soruyorsun ve Ehl-i Sünnet'in bu konudaki görüşüyle, kendilerinden farklı düşünenlere karşı ileri sürdükleri delillerini öğrenmek istediğini belirtiyordun. Allah iyiliğini versin, bu öyle bir mesele ki, ümmetin ilk kuşağı (*selef/sahabe*), onları izleyenler ve daha sonrakiler tarafından günümüze kadar tartışılmaktadır. Bu konuda elde edebildiklerimi, sana hulusi kalple ve açıklamalı olarak yazdım. Başarı Allah'tandır.

Bil ki -Allah seni bağışlasın-: Âlimler ve din bilginleri bu konuda iki gruba ayrılmıştır:

Birinci gruba göre; iman insanların kalpleriyle Allah'a halis bir şekilde bağlanmaları, dilleriyle Kelime-i Tevhid'i söylemeleri (şehadet) ve azalarıyla güzel işler/eylemler yapmalarıdır.

İkinci gruba göre; iman, sadece insanların kalpleri ve dilleriyle gerçekleşir. Amellere gelince, bunlar, ancak takva ve iyiliktir (*birr*) ve imandan değildir.

Biz bu iki grubun görüşlerini incelediğimizde, Kitap ve Sünnet'in niyet, söz ve amelin her üçünün birden iman olduğunu savunanları doğruladığını, diğerlerinin görüşlerini ise reddettiğini gördük.

Bu konuda bizim temel dayanağımız, Kur'an'ın dediğine uymaktır. Şanı yüce ve ulu olan Allah, kitabının muhkem bir ayetinde şöyle buyurmaktadır: *"...Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanıyorsanız- onu Allah'a ve Resul'e götürün. Bu hem hayırlı, hem de netice bakımından daha güzeldir."*¹ Bundan dolayı, biz, bu meseleyi Allah'ın gönderdiği Resul (sa.)'e² ve ona vahyedilen kitaba (Kur'an'a) havale ettiğimizde Kur'an'ın, Allah'tan başka ilah olmadığı ve Muhammed (sa.)'in Allah'ın resulü olduğuna şehadet getirmeyi iman için bir başlangıç yaptığını görmekteyiz. Peygamber (sav.) de, Mekke'de geçirdiği peygamberliğinin ilk on veya on küsur yılında sadece bu şehadete çağırmıştır. O zaman bunun dışında insanlardan istenen başka bir iman yoktu. Kim onu kabul ettiyse mümindir ve ona başka bir isim vermeye gerek görülmedi; onlara ne zekât, ne namaz, ne de dinî yükümlülüklerden (şerâyi) bir şeyle mükelef idiler. O sıralar insanlara böyle bir kolaylık gösterilmesi, bilginlerin bildirdiğine göre, Allah'ın kullarına acıması ve merhameti idi. Çünkü onlar sıkıntılarla dolu Cahiliyye döneminden ve onun kabalıklarından yeni kurtulmuşlardı. Eğer Allah onları aynı anda hem imanı hem de bütün dinî yükümlülükleri yerine getirmekle sorumlu tutsaydı, kalpleri ondan nefret edebilir, bedenleri de böyle bir yükü kaldırmayabilirdi. Bu yüzden Allah, sadece dille Kelime-i Şehadet getirmeyi (ikrarı), o zaman için insanları yükümlü tuttuğu iman kabul etti. Dolayısıyla Mekke'de kaldıkları bütün zaman zarfında ve hatta hicretten sonra Medine'de on küsur ay boyunca bu şekilde yaşadılar. İnsanlar İslam'ı seçip ona rağbetleri artınca, Allah, daha önce Mescid-i Aksa'ya (Beyt-i Makdis) doğru kılınan namazın Kabe'ye doğru kılınmasını emretmekle [11] onların imanını artırdı. Allah, şöyle buyurdu: *"(Ey Muhammed) Biz, senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi seni memnun olacağın bir kibleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Kabe (Mescid-i Haram) tarafına çevir. (Ey Müslümanlar) nerede olursanız olun*

1 Nisa, 4/59.

2 Ebû Ubeyd, Hz. Peygamber'e, salat ve selamı bazen *"Sallallahu aleyh"*, bazen de *"Sallallahu aleyhi ve Sellem"* şeklinde demektir. Biz, bu kullanımı bozmadan birincisini (sav.), ikincisini (sa.) olarak kısalttık.

(namazda) *yüzlerinizi o tarafa çevirin.*"³ Bundan sonra Allah, Medine'de, her hangi bir şey emrettiğinde veya yasakladığında, onlara daha önce verilmiş olan müminler ismiyle hitap etti. Nitekim emrederken şöyle buyurdu: *"Ey iman edenler! Rûku edin; secdeye kapanın."*⁴ *"Ey iman edenler! Namaz kılacağınız zaman yüzlerinizi; dirseklere kadar ellerinizi yıkayın, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın."*⁵ Bir şeyi yasaklarken de aynı şekilde hitap etti: *"Ey iman edenler! Kat kat faiz yemeyin."*⁶ ve *"Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanlarını öldürmeyin."*⁷

Hicretten sonra onlara emir ve yasaklama getiren bütün hitaplar bu şekildedir. Allah, onları sadece dilleriyle inandık demeleri sebebiyle mümin diye isimlendirdi; çünkü o zaman, bundan başka farz yoktu. Daha sonra dinî hükümler (şerâyi) inmeye başlayınca, aralarında her hangi bir ayrıma gidilmeksizin, dille ikrar etmeleri emri gibi bunlar da insanlar için bağlayıcı oldu. Çünkü hepsi Allah'tan olup, O'nun tarafından emredilmiş ve vacip kılınmışlardı. Eğer kible olarak Kabe'ye dönülmesi emredildiği sırada, namazlarında Kabe'ye yönelmeyi kabul etmeselerdi ve kibleleri değişmeden önce kendilerine mümin isminin kullanılmasını gerektiren imanla yetinselerdi, bunun onlara hiçbir faydası olmazdı. Üstelik bu ikrarlarını bozmak olurdu. Çünkü birinci taat (ikrar) mümin isminin kazanılmasında ikincisinden (namazda Kabe'ye yönelme taatinden) daha öncelikli değildir. İnsanlar Kelime-i Şehadet'te olduğu gibi, namazla ilgili emrinde de Allah'a ve Resulüne itaat edince, dilin ikrarı ve namaz her ikisi birden, o vakit iman oldu; çünkü namaz, (imanın bir parçası olarak) dilin ikrarına eklendi.

Namazın imanın bir parçası olduğunu gösteren en önemli delil Aziz ve Yüce Allah'ın şu sözüdür: *"...Allah sizin imanınızı asla zayi edecek değildir. Zira Allah insanlara karşı şefkatli ve*

3 Bakara, 2/144.

4 Hac, 22/77.

5 Maide, 5/6.

6 Al-i İmran, 3/130.

7 Maide, 5/95.

merhametlidir."⁸ Bu ayet, namazın Mescid-i Aksa'ya doğru kılındığı dönemde Peygamber (s.a)'in ashabından ölmüş olanlar hakkındadır. Çünkü Peygamber (sav.)'e onların durumunun sorulması üzerine inmiştir. Bu ayet varken, namazın imandan olduğunu gösteren başka bir delil aramaya gerek var mı?

- [12] Müminler bir süre sadece dilin ikrarı ve namazla yetindiler. İnsanlar birbirleriyle yarışircasına namaza koşuşmaya ve gönülden benimseyerek kılmaya başlayınca, Allah daha önceki imanlarına ilaveten zekât farzını indirdi: "...*Namazı kılın, zekâtı verin.*"⁹ ve "(Ey Muhammed) *Onların mallarından sadaka al, bununla onları (günahlardan) temizlersin ve onları arıtıp yüceltirsin.*"¹⁰ Eğer ikrar etmekle beraber zekâtı vermekten çekinse-lerdi, sırf dilleriyle söylenen bir şey olarak onu kabul etselerdi ve namazlarını kıldıkları hâlde zekâtlarını vermeselerdi, daha önceki kibleye yönelerek namaz kılmaya devam etmenin¹¹ imanının (*ikrar*) o ana kadarki kısmını geçersiz kılması gibi, bu da onların daha önceki imanlarını gidererek, ikrarlarını ve namazlarını geçersiz kıları. Ebû Bekir Sıddîk (ra.)'ın¹² zekâtı vermeyi reddeden Araplara karşı Muhacir ve Ensarla birlikte cihad etmesi, bu görüşün doğruluğunu göstermektedir. Bu savaş, Peygamber (sav.)'in müşriklere açtığı savaş gibidir. Kan dökülmesi, insanların esir alınması ve malların ganimet olarak ele geçirilmesi itibariyle bu iki savaş arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü onlar zekâtı inkâr etmiyorlar, sadece onu (*Ebu Bekir'e*) vermeyi reddediyorlardı. İslam'ın bütün farzları aynı şekildedir. Her farz (şer'ât) geldikçe daha öncekilere ilave edil-

8 Bakara, 2/143.

9 Bakara, 2/83,110.

10 Tevbe, 9/103.

11 Eseri tahkik eden el-Elbânî, dipnotta aslında "îtâî" olan bu kelimenin "îbâî" olduğu notunu düşmüştür. Bu durumda da "yeni kibleye yönelerek namaz kılmaktan çekinmeleri" şeklinde anlam verilebilir. Her iki durumda da anlam değişmemektedir.

12 Ebû Bekir es-Sıddîk Abdullah b. Ebî Kuhâfe Osmân b. Amir b. Ka'b et-Teymî el-Kureşî: Hicretten 51 yıl önce Mekke'de doğmuştur. İslam'a ilk inananlardandır. O, Peygamber döneminde önemli bir mevkiye sahipti. İslam'ın tebliği ve yayılması için, Hz. Peygamber'le beraber bütün güçlülere göğüs gerenlerden birisidir. Dört Raşid Halife'nin ilkidir. İki yıldan biraz fazla bu görevde bulunmuştur. Hicretin 13/634 yılında Mekke'de ölmüştür. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, III, 169-214.

di ve imanın bir parçası oldu. İman ismi bunların bütününe kapsadığından, onları kabul edenlere müminler denildi.

İmanın sadece sözden (*dilin ikrarından*) ibaret olduğu fikrinde olanların yanılgıya düştüğü nokta burasıdır. Allah'ın onları mümin olarak isimlendirdiğini duyunca, bundan kemale ermiş bir imana sahip oldukları hükmüne vardılar. Aynı şekilde iman ne olduğu kendisine sorulduğunda, Peygamber (sav.)'in "iman Allah'a ve şuna inanmaktır"¹³ şeklinde verdiği cevapla ilgili hadisin te'vilinde de yanlışlar. Ayrıca onlar mümin bir cariye sahibi birisinin, bu acem kadını azad edip edemeyeceğini sorması üzerine, Peygamber'in onu mümin olarak isimlendirip ^[13] serbest bırakmasını emrettiğini bildiren hadisin¹⁴ te'vilinde de yanlışlar. Bu böyledir, çünkü onların mümin olarak isimlendirilmeleri, sana açıkladığım gibi, onların imana girmelerine ve indirilenleri kabul ve tasdik etmelerine göre olmuştur. Zira iman da tıpkı Kur'an gibi parça parça iniyordu.

Bu söylediğimizin delili ve kanıtı Yüce Allah'ın kitabı ve Resulullah (sa.)'ın sünnetidir. Kitaptaki delil Allah'ın şu sözüdür: "Herhangi bir sure indirildiği zaman onlardan bir kısmı der ki: 'Bu sizin hanginizin imanını artırdı?' İman edenlere gelince (bu sure) onların imanlarını artırır ve onlar sevinirler."¹⁵ Bir başka kanıt da Allah'ın şu ayetidir: "Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını arttıran ve yalnız Rablerine güvenen kimselerdir."¹⁶ Kur'an'da buna benzer pek çok ayet vardır.

Yüce Allah'ın Kur'an'ı toptan indirmediği gibi imanı da toptan indirmediğini görmüyor musun? Bu delil, bizzat Kur'an'dan getirdiğimiz bir delildir. Eğer iman bu ikrarla kemale erseydi, o zaman ne imanda artmanın bir anlamı ve ne de böyle bir şeyden söz etmeye gerek kalırdı.

13 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 37; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 1 (5, 7); İbn Mace, *Mukaddime*, 9; Ebû Dâvûd, 34 *Kitâbu's-Sünne*, 15 (4676); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 27,28.

14 Müslim, 5 *Kitâbu'l-Mesâcid*, 7(33); Ebû Dâvûd, 2 *Kitâbu's-Salât*, 171(930); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 447.

15 Tevbe 9/124.

16 Enfal, 8/2.

İman esaslarının mütemadiyen artmasının anlamı ile ilgili mütevatir sünnet ve hadislerdeki (*eser*) delillere gelince, bir hadiste imanın dört, bir başka hadiste beş, üçüncü bir hadiste dokuz, dördüncü bir rivayette ise daha fazla esasından bahsedilmektedir.

İman esaslarını dörde indirgeyen hadislerden biri İbn Abbâs'ın¹⁷ Peygamber (*sav.*)'den naklettiği şu hadistir: “Abdülkays kabilesinden bir heyet Peygamber’e gelip dediler ki: ‘Ey Allah’ın Resul’ü! Biz Rebi’a’dan bir heyetiz. Ne var ki bizimle senin aranda Mudar kâfirleri bulunmaktadır. Biz sadece, haram aylarda sana ulaşabiliyoruz. Bize, bizim yapacağımız ve arkamızda bıraktığımız kimselerin de yapmasını isteyeceğimiz bir iş buyur.’ Bunun üzerine Peygamber ‘Size dört şeyi emrediyor, dört şeyi de yasaklıyorum. Size emrettiğim dört şey imandır.’ dedi ve onlara tek Allah’a iman etmelerini emredip daha sonra imandan ne kastettiğini şöyle açıkladı: ‘Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in Allah’ın Resul’ü olduğuna şahitlik etmeniz, namaz kılmanız, zekât vermeniz ve ganimet olarak ele geçirdiklerinizin beşte birini vermenizdir. Size kuru kabaktan yapılmış kabı (*ed-Dubbâ*’), yeşil veya kırmızı topraktan yapılan testiye^[14] (*el-Hantem*), ortası oyulmuş ağaç kabını (*en-Nakîr*) ve ziftlenmiş kabı (*el-Mukayyer*) hurma ve üzüm sırası için kullanmayı yasaklıyorum.”¹⁸

17 Ebû Abbâs Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib, Hicretten dört yıl önce doğdu. Büyük tefsir âlimidir. Taif’te 68/687 veya 69/688 yılında öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi’l-Emsâr*, 9.

18 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 40; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 6(24, 28), 36 *Kitâbu'l-Eşribe*, 6 (32, 33, 38-41, 44, 46); Tirmizî, 27 *Kitâbu'l-Eşribe*, 5 (1868); İbn Mâce, 30 *Kitâbu'l-Eşribe*, 13 (3401-3404), Ebû Davûd, 20 *Eşribe*, 7 (3692); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 119, 138, 228. Ahmed Naim, hadiste zikredilen kaplarla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: Bunlar, o diyârda içinde, nebîz ve hamr, yani şîrâ ile şarap kurmak mutad olan dört nevi testi adıdır ki, içlerinde şîrâ kolayca tahammür edip câlib-i sekr olmuş. Bunlardan *hantem*: bir nevi içi sırlı, ağzı yanından yapılmış kırmızı veya yeşil topraktan yapılmış testiye; *dubbâ*: testi makâmında isti'mâl olunan boş kuru kabağa; *nakîr*: şîrâ kurmağa mahsus içi oyulmuş ağaç parçasına; *müzeffet*: zift, yani kara sakız ile sıvanmış testiye itlâk olunurdu.” Bkz. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasâr ve Tecrîd-i Sârih Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, I, 63 (Dipnot: 1).

Ebû Ubeyd dedi ki; Peygamber (sav.)'in bu hadisini Abbâd b. Abbâd el-Mühellebî,¹⁹ Ebû Cemre²⁰ tarikiyla İbn Abbâs'tan nakletmiştir.

İmanın beş esastan oluştuğunu bildiren hadis ise, İbn Ömer'in²¹ Peygamber (sav.)'den duyduğu şu hadistir: "İslam beş temel esas üzere bina edilmiştir: Allah'tan başka ilah olmadığına, Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şahadet getirmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve Ka-be'yi haccetmektir."²²

Ebû Ubeyd dedi ki: İshâk b. Süleymân er-Râzî,²³ Hanzale b. Ebî Sufyân'dan²⁴ o da İkrime b. Hâlid'den,²⁵ o da İbn Ömer'den, o da Peygamber (sav.)'den bu şekilde rivayet etmiştir.

İmanın dokuz esastan oluştuğunu bildiren hadise gelince, Ebû Hüreyre'nin²⁶ Peygamber (sav.)'den naklettiği şu haber-

- 19 Ebû Muâviye Abbâd b. Abbâd b. Habîb b. el-Mühelleb b. Ebî Sufra el-Atekî, Aslen Basralıdır, fakat daha sonra Bağdad'a göçmüştür. Sufyân Sevrî, ona zühdle ilgili bir risale yazmıştır. 180/796 yılında ölmüştür. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 327; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 95-96; Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, C.I, cüz. 3, 519.
- 20 Ebû Cemre Nasr b. 'Imrân. Yûsuf b. Amr'ın (120/ 738 -127/745) Irak valiliği sırasında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 235.
- 21 Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb el-Adevî (73/693 veya 74/694) Hicretten önce 10 yılında Mekke'de doğmuştur. Çocukluğu Mekke'de geçmiş, daha sonra Medine'ye hicret etmiştir. O, Mekke'nin fethine katılmış bir sahâbi idi. Kâri ve zahid birisiydi. Sahabe arasında meydana gelen siyasi hadiselerle karışmayan *Tarafsızlar* grubunun başını çekenlerdendi. 60 yıl boyunca fetva verdi. 73/692 yılında Mekke'de vefat etti. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, IV, 142-188; İbn Hibban, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 16-17; İbn 'Imâd, *Şezerât*, I, 310-11; Zehebî, *İber*, I, 61; İbn Hacer, *el-İsâbe*, Dâru'l-Kütüb el-İlmiyye, Beyrut t.y., II, 107-110 (4825); Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 246.
- 22 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 2, 3; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 5 (19-22).
- 23 Ebû Yahya İshâk b. Süleymân. Aslen Reylidir. Daha sonra Kufe'ye yerleşti. Tekrar Rey şehrine döndü ve orada 199/814 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 381.
- 24 Ebû Sufyân el-Esved Hanzala b. Ebî Sufyân b. Abdîrrahmân b. Safvân el-Cumahî el-Kureşî. Mekke'nin önde gelenlerinden idi. 151/768 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 493; İbn Hibban, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 145.
- 25 Ebû Abdillâh el-Kureşî İkrime b. Hâlid b. el-Ass b. Hişâm b. el-Muğîre el-Mahzûmî el-Kureşî. 25/646 yılında doğdu. Abdullah b. Abbas'ın kölesidir. Berberi asıllıdır. Mekke'nin tanınmış tefsir ve hadis âlimidir. 105/723 veya 107/725 yılında öldü. 116/734'da öldüğü de rivayet edilir. İbn Sad, *Tabakât*, V, 475; İbn Hibban, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 82; Zehebî, *Siyer*, 5, 12-36.
- 26 Ebû Hüreyre Abdurrahmân b. Sahr ed-Devsî. En fazla hadis rivayet eden sahâbidir. Hz. Peygamber'e çok yakın olanlardan birisi idi. Medine'de 58/677'de öldü. İbn Hibban, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 15; Zehebî, *İber*, I, 45.

dir: Yola konulan işaretler gibi İslam'ın da işaret taşları ve sınır taşları (*es-Suvâ*) vardır (Ebû Ubeyd, "es-Suvâ kelimesinin "es-Suvve"nin çoğulu olduğunu ve yerin yüksek ve sert olan kısmı anlamına geldiğini söyledi). Bunlar sırasıyla şunlardır: Allah'a iman etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan'da oruç tutman, Kabe'yi ziyaret etmen, iyiliği emretmen, kötülükten sakındırman, eve girdiğinde ailene selam vermen ve herhangi bir topluluğa rastladığında onlara selam vermendir. Bunlardan herhangi [15] birini terk eden (İslam'dan bir parça terk etmiş demektir. *On-ları terk eden ise*) İslama sırt çevirmiş demektir."²⁷

Ebû Ubeyd dedi ki: Peygamber (*sav.*)'in bu hadisini bana Yahyâ b. Sa'îd el-Attâr²⁸ Sevr b. Yezîd'den,²⁹ o da Hâlid b. Ma'dân'dan³⁰ o da birisinden, o da Ebû Hüreyre'den rivayet etti.

Bu hadislerin anlamlarını bilmeyen cahiller, hadislerde iman esasları konusunda birbirinden farklı sayılar verilmesi dolayısıyla, onların birbiriyle çeliştiğini sandılar. Allah'a hamd ve şükürler olsun, bu hadislerde böyle bir çelişki yoktur. Onlardaki farklılıklar, daha önce söylediğim gibi imanı oluşturan dinî hükümlerin (*farızaların*) parça parça indirilmesinden dolayıdır. Farzlar teker teker indikçe Peygamber (*sav.*) onu imana eklemiştir. Daha sonra Allah yeni bir farz indirdikçe Peygamber onu daha önceki sayıya ilave etmiş ve neticede 70 maddeyi aşmıştır. Nitekim Peygamber'den gelen sahih bir ha-

27 Eseri tahkik eden Elbânî, *Kütüb-i Sitte*'de bulunmayan bu hadisin İbn Bişrân'ın (430/1039) *el-Emâlî* (II, 98 v.)'de ve Abdülğânî el-Makdisî'nin *el-Emri bi'l-Ma'rûf ve'n-Nehyi ani'l-Münker* (I, 83) adlı eserinde bulunduğunu tesbit etmiştir.

28 Ebû Sa'îd Yahya b. Sa'îd b. Ferrûh el-Kattân. Mevalidendir. Basra'nın saygın kurra ve âlimlerinden ve Ehl-i Hadis'in öncülerinden idi. Meşhur muhadislerden pek çoğu ondan hadis öğrendi. 198/813 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 293; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 161.

29 Ebû Hâlid Sevr b. Yezîd el-Kelâî. İnsanın fiillerinde özgür olduğunu savunuyordu. Şam'ın büyük hadis âlimiydi. Ali aleyhtarlığı yapıyordu. 153/770 veya 155/772 yılında Kudüs'te öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 467; İbn Kuteybe, *Meârif*, 505; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 171.

30 Ebû Abdillâh Hâlid b. Ma'dân b. Ebî Bekr el-Kilâî, Şam'ın tanınmış zahitlerinden birisi idi. 103/721 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 455; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 113.

berde de bu durum aynen zikredilmektedir: “İman 70 küsur parçadır. En faziletlisi Allah’tan başka ilah olmadığına şehadet etmek, en aşağısı ise, insanlara eziyet veren her hangi bir şeyi yoldan kaldırmaktır.”³¹

Ebû Ubeyd dedi ki: Ebû Ahmed ez-Zübeyrî³² Sufyân b. Sa’îd’dan,³³ o da Suheyl b. Ebî Sâlih’ten,³⁴ o da Abdullah b. Dinâr’dan,³⁵ o da Ebû Salih’ten³⁶ Ebî Hüreyre kanalıyla aynı hadisi rivayet etmiştir.

Bu hadiste bildirilen iman adedindeki artış, öncekilerle değiştiği anlamına gelmez. Çünkü öncekiler asıl ve temeller, bu hadistekiler ise, bu asılların dışında imanın şubelerine eklenmiş uzantılardır(*furû*) .

Allah en iyisini bilir, ama bize göre; bu hadis (*imanın yetmiş küsur şubesi olduğunu bildiren hadis*), Resulullah (sav.)’ın en son iman tanımıdır. Çünkü adetler bununla rakkamı sona erdi ve imanın hasletleri tamamlandı.

Bu, Aziz ve Yüce Allah’ın şu sözüyle doğrulanmıştır: “...Bugün size dininizi ikmal ettim ve size nimetimi tamamladım.”³⁷

31 Buhârî, 2 *Kitâbu'l-Îmân*, 3,16; Müslim, 1 *Kitâbu'l-Îmân*, 13(57-58).

32 Ebû Ahmed ez-Zübeyrî Muhammed b. Abdillâh b. ez-Zübeyr. Mevalidendir. 203/ 818 yılında Ehvaz’da öldü. İbn Sad. *Tabakât*, VI, 402; İbn Kuteybe, *Meârif*, 517.

33 Ebû Abdillâh Sufyân b. Saîd b. Mesrûk b. Hamza b. Habîb es-Sevrî: 97/715 yılında Kufe’de doğmuştur. Mudar kabilesinin Sevr kolundandır. Dinî bilimlerde, özellikle fıkıh ve hadiste döneminin imamıdır ve bu konularda bazı eserler yazmıştır. *Kitâbu'l-Câmi’* adlı bir eseri en meşhurlarındandır. 161/778’de Basra’da vefat etmiştir. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 371; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâ’i'l-Emsâr*, 169-170; Zehebî, *el-İber*, thk. Muhammed b. Saîd Zeğlul, Beyrut 1985; I, 214; İbn ‘İmad, Şezerât, thk. Muhammed el-Arnaut, Beyrut 1986, II, 274-75; Zirikî, *el-A’lâm*, III, 158.

34 Ebû Yezîd Suheyl b. Ebî Sâlih. Asıl ismi Zekvân es-Semmân’dır. Medinelidir. Mansûr döneminde öldü. İbn Kuteybe, *Meârif*, 478.

35 Abdullah b. Dinâr el-Adevî el-Medenî. Abdullah b. Ömer’in kölesidir. Medineli kurradan idi. 127/744 ’de öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâ’i'l-Emsâr*, 79; İbn Hacer, *Tehzîb*, V, 201-202.

36 Ebû Sâlih es-Semmân Zekvân. Aslen Medinelidir ve Mevalidendir. Kufe’ye ticaret için gidip geliyordu. 101/719 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 301-302; VI, 226-227; İbn Kuteybe, *Meârif*, 478; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâ’i'l-Emsâr*, 75.

37 Maide, 5/3.

- [16] Ebû Ubeyd dedi ki; Bize Abdurrahmân,³⁸ Sufyân'dan, o da Kays b. Müslim'den,³⁹ o da Târik b. Şihâb'dan⁴⁰ şunu rivayet etti: "Yahudiler, bu ayeti zikrederek, Ömer b. el-Hattâb (ra.)'a;⁴¹ "Siz öyle bir ayet okuyorsunuz ki, eğer o ayet bize inseydi, onun indiği günü bayram ilan ederdik." dediler. Bunun üzerine Ömer dedi ki: "Ben bu ayetin nerede ve hangi gün indirildiğini biliyorum. Bu ayet, Arafat'ta, yani Resulullah (sav.) Arafat'ta vakfe yaparken indi."⁴²

Sufyân dedi ki; Resulullah, bu ayeti Cuma günü mü, yoksa başka bir gün mü okudu emin değilim.

Ebû Ubeyd dedi ki; Yezîd,⁴³ Hammâd b. Seleme'den,⁴⁴ o da Ammâr b. Ebî Ammâr'dan⁴⁵ şunu bize haber verdi: "İbn Ab-

- 38 Ebû Saîd Abdurrahmân b. Mehdî b. Hassan el-Anbarî el-Basrî el-Lü'lûî. 135/752 yılında Basra'da doğdu. Mevalidendir. Basra'nın önde gelen hadis âlimlerinden idi. Medineli tâbiîn neslinin mezhebine uyuyordu. 198/813 yılında Basra'da öldü. Halife b. Hayyât, *Târîh*, 468; İbn Hacer, *Tehzîb*, VI, 279; Zehebî, *Siyer*, IX, 192-209; Ziriklî, *el-A'lâm*, III, 339; Sezgin, *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, C.I, cüz. 3, 186.
- 39 Kays b. Müslim el-Cedeli. Arap asıllıdır. Kufe'nin önde gelenlerinden idi. Abdullah b. Ömer, Hasan b. Muhammed el-Hanefiyye'den ve Sa'îd b. Cübeyr'den rivayet etti. Ondan rivayet edenler arasında, Eyyub b. Ayiz, Ebû Hanîfe ve Mis'âr b. Kidâm da bulunmaktadır. 120/737 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 318; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 104; Fesevî, III, 86; 'İclî, *Târîhu's-Sikât*, 394; İbn Ebî Hatim er-Razî, *el-Cerh*, III-II, 103; Sem'ânî, *Ensâb*, III, 31; Zehebî, *Târîh*, IV, 297; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 403-404.
- 40 Târik b. Şihâb b. Abdîşems b. Selem b. Hilâl el-Becelî. Kufeli sahabidendir. 83/702 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 16; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 48.
- 41 Ömer b. el-Hattâb b. Nüfeyl el-Kureşî el-Adevî Ebû Hafs: Hicretten 40 yıl önce Mekke'de doğdu. Sahabenin önde gelenlerindendir. Emîrül-Müminin lakabı verilen ilk kimsedir. Dört Raşid Halife'nin ikincisidir. Hicretin 11. yılında halife olmuştur ve 23/643. yılda Ebû Lü'lüe adındaki bir köle tarafından öldürülmüştür. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, III, 265-274; İbnü'l-Esir, *el-Kamil*, III, 19; Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 204.
- 42 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 28.
- 43 Ebû Hâlid el-Vâsytî Yezîd b. Hârûn. 118/736'da doğdu. Aslen Basralıdır ve mevalidendir. Büyük hadis imamıdır. 206/821 yılında öldü. *Kitâbü'l-Feraiz* adlı bir eseri vardır. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 314; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 178; İbn Nedîm, *Fihrist*, 318-319; Zehebî, *Siyer*, IX, 358-371.
- 44 Ebû Müslim Hammâd b. Seleme b. Dinâr el-Huzâî. Mevalidendir. Nahiv ve Arap dili uzmanı idi. 167/783 'de Basra'da öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 282; İbn Kuteybe, *Meârif*, 503; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 157.
- 45 Ebû Muhammed Ammâr b. Ebî Ammâr. Haşimoğullarının kölesidir. Hâlid b. Abdullah el-Kasrî'nin valiliği döneminde öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 86.

bâs, Yahudi birisi yanında iken bu ayeti okuyunca, Yahudi şöyle dedi; 'Eğer bu ayet bize indirilmiş olsaydı, onun indiği günü bayram olarak kutlardık.' İbn Abbâs, şu cevabı verdi: 'Bu ayet bayram, Cuma ve Arefe olan bir günde indi.'"

Ebû Ubeyd dedi ki; İsmâîl b. İbrâhîm⁴⁶ Dâvûd b. Ebî Hint'ten,⁴⁷ o da Şa'bî'den⁴⁸ şunu nakletti: "Bu ayet, şirkin ortadan kalktığı, Cahiliyye alametlerinin yıkıldığı ve Kabe'yi çıplağın tavaf etmediği Resulullah'ın Arafat'ta vakfe yaptığı bir zamanda indi."⁴⁹

Şanı yüce Allah, bu ayette dinin tamamlandığını bildirdi. Çünkü bu ayet, rivayet edildiğine göre, Peygamber (sav.)'in ölümünden 81 gün önce inmiştir.

Ebû Ubeyd dedi ki: Haccâc⁵⁰ da İbn Cureyc'den⁵¹ aynı şekilde bildirdi.

Şayet iş bu adamların dediği gibi olsaydı, yani Peygamber (sav.)'in elçiliğinin Mekke'deki ilk yıllarında olduğu gibi, dinin ikrarıyla iman tamamlanmış olsaydı, dininizi tamamladım demenin hiçbir anlamı olmazdı. Allah'ın, ikrarla eksiksiz yerine getirilen ve kemale ermiş olan bir şeyi tamamlamasından nasıl söz edilebilir?

46 Ebû İshâk İsmâîl b. İbrâhîm b. Ukbe. Mehdi'nin hilafetinin (158/ 775-169/785) ilk yıllarında Medine'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 418-419.

47 Ebû Bekr Dâvûd b. Ebî Hind. Mevalidendir. Serahs'ta doğdu. Oranın saygınlarından idi. 137/755 veya 139/756 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 255; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 151.

48 Amir b. Şerâhil (?) b. Abd eş-Şa'bî el-Hemedânî. 21/642 yılında doğdu. Pek çok sahabiye yetişti. Şiiliği benimsediği, fakat bu fikrinden daha sonra döndüğü söylenmektedir. Hadisleri mana olarak rivayet ediyordu. Döneminin önde gelen âlimlerinden olup Rey Taraftarları'na eleştirileriyle meşhurdur. 103/721 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 246-256; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 102; Zehebî, *Siyer*, IV, 294-319.

49 Kaynağı bulunamadı. Ancak Kabe'nin çıplak ziyaret edilemeyeceği ile ilgili olarak bkz. Buhârî, 8 *Kitâbu't-Salât*, 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 3.

50 Ebû Muhammed Haccâc b. Ebî Menî' Yûsuf b. Ubeydillah b. Ebî Ziyâd. Şamlı mevalidendir. 216/831 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 474.

51 Ebû'l-Velîd Abdulmelik b. Abdilazîz b. Cureyc. Mekke'nin önde gelen kura, fakih ve muhaddislerinden idi. Mevali asıllıdır. *Kitâbü's-Sünen* adlı eseri meşhurdur. 150/767'de öldü. İbn Hibban, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 145; İbn Nedîm, *Fihrist*, 316.

[17] Ebû Ubeyd dedi ki: “Birisi sana, bu 73 parçanın (*cüz’ün*) neler olduğunu sorarsa, ona şöyle cevap verirsin: ‘Bunların ne olduğu bize topluca bildirilmedi ki biz onları size sayalım. Ancak tek bir hadiste bize zikredilmese de ilim, bunları Allah için yapılan taatler ve takvadan ibaret görmektedir.’ Eğer hadisleri araştırırsaydın, onların bunlarda dağınık hâlde bulunduğunu görürdün. Peygamber’in ‘insanlara zarar verecek bir şeyi yoldan kaldırıp atmayı’ imanın bir parçası saydığı sözünü işitmiyor musun? Aynı şekilde onun ‘utanma (*hayâ*)’ imandan bir şubedir’⁵² şeklindeki başka bir sözünü, üçüncüsü ‘kıskaç olmak (*el-ğîratu*), imandandır’,⁵³ dördüncüsü ‘gösterişsiz giyinmek (*bezâze*)’⁵⁴ ve beşincisi ‘verilen sözü yerine getirmek imandandır’⁵⁵ şeklindeki diğer sözlerini duymadın mı?”

Bunların tamamı imanın detaylarıdır. Ammâr’ın⁵⁶ şu hadisi de bu türdendir: “Üç şey imandandır: Yoksulluk içinde de olsa infak etmek, kendine karşı haksızlık yapmamak, evrende barışı hakim kılmak.”⁵⁷

İmanın kemalinden bahseden başka meşhur hadisler de vardır. Mesela; Peygamber, “Hangi yaratıklar iman bakımından daha yücedir? diye sorduğunda bazıları, ‘Melekler olabilir’ dedi, bazıları da ‘bizler’ olabiliriz Ya Resulallah! dediler. Bunun üzerine Resulullah, ‘hayır sizden sonra gelecek olan bir topluluk iman bakımından daha yücedir’ dedi ve onların özelliklerini saydı.”⁵⁸

Yukarıda zikrettiğimiz türden başka hadisler de vardır: “Müminlerin iman bakımından en olgunu veya olgunlarından

52 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 3, 16; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 12 (57-58-9).

53 Benzeri bir rivayet için bkz. İbn Mâce, 9 *Kitâbu'n-Nikâh*, 56 (1996); Beyhakî, *Şuabu'l-Îmân*, n. 10798.

54 Ebû Dâvûd, 28 *Tereccül* 1(4161); İbn Mâce, 37 *Kitabu'z-Zühd*, 4 (4118).

55 Kaynağı tesbit edilemedi.

56 Ebû Yakzân Ammâr b. Yâsir b. Amir b. Mâlik b. Kinâne b. Mâlik. 37/657 yılında Siffin savaşında öldürüldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Em-sâr*, 43.

57 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 20.

58 Bağdâdî, Şerefu, n. 61, 62; Dârimî, *Sünen*, II, 208; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 106; el-Hakim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek*, IV, 85.

biri ahlakı en güzel olandır.”⁵⁹ Benzer bir hadis de şudur: “Bir kimse, şakayla da olsa yalanı ve haklı da olsa tartışmayı terk etmedikçe imanının bütününe inanmış olamaz.”⁶⁰ Buna benzer veya anlam olarak buna yakın hadisler, Ömer b. Hattab ve İbn Ömer’den de rivayet edilmiştir. [18]

Bu konuda, en açık ve seçik olan delil, Peygamber (sav.)’in şefaate ilgili şu hadisidir: “Kalbinde arpa tanesi, buğday tanesi ve zerre kadar imanı olan cehennem’den çıkarılır. Eğer bu kadar imanı yoksa cehennemde kalmaya devam eder.”⁶¹ Peygamber’e imanda şüphe etmekten (vesvese) sorulduğunda, verdiği cevap da bu konuda önemli delildir: “Bu, halis imandır.”⁶² Ali (as.)’den gelen hadis de böyledir: “İman kalpte beyaz bir nokta olarak başlar. İman fazlaştıkça bu beyaz nokta büyür.”⁶³ Bu türden daha pek çok hadis bulunmaktadır, ancak sözü uzatmamak için bu kadarla yetiniyoruz. Bütün bu hadisler, kalplerin tasdiki ve diğer organların davranış ve eylemlerine göre, imanda farklı kemal derecelerinin meydana gelebileceğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca bu zikredilenlerin tamamı veya büyük çoğunluğu, iyi davranış ve eylemlerin (birr) imandan olduğunu desteklemektedir. Öyleyse (ilk müslüman nesillerden gelen) bu hadislere (asâr), onları reddederek ve yalan olduğunu ileri sürerek hâlâ nasıl karşı çıkılabilir?

Güzel davranış ve iyi eylemlerin (a’mâl) sonucunda imanda farklı kemal derecelerinin meydana geleceği, Aziz ve Yüce Allah’ın şu sözünden de anlaşılmaktadır: “Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah’ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kı-

59 Tirmizî, *Sünen*, 41 *Kitâbü'l-Îmân*, 6 (2612); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 250, 476, 527, V, 89, 99, VI, 236, 246.

60 Benzer rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 356, 364.

61 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 15, Müslim, *Kitâbü'l-Îmân*, 20 (80); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 56, 144, 326, V, 383.

62 Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 60 (211); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 456, VI, 106.

63 İbn Ebî Şeybe, *Kitâbü'l-Îmân*, 5.

lan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.”⁶⁴ Allah, gerçek imanı ancak bu şartlarda yapılan [19] eylemlere (amel) bağladı. Güzel davranış ve eylemlerden yoksun olsa bile, sırf dille yapılan ikrarın (şehadet), kişiyi gerçek mümin yaptığıı iddia edenler, Allah'ın kitabını ve sünnetinden ayrılan kimselerdir.

İmanın, kalplerde derece derece olduğunu Allah'ın şu ayeti açıkça ortaya koymaktadır: “*Ey İman edenler, Mümin kadınlar hicret ederek size geldiği zaman, onları, imtihan edin. Allah onların imanlarını daha iyi bilir. Eğer siz de onların mümin kadınlar olduklarını öğrenirseniz onları kâfirlere geri göndermeyin.*”⁶⁵ Bu ayette imanın farklı dereceleri olduğunu görmüyor musun? Buna benzer bir başka ayet de şudur: “*Ey iman edenler! Allah’a, Peygamberine indirdiği kitaba iman ediniz.*”⁶⁶

Eğer imanda artma durumu olmasaydı, Allah'ın iman edenlere, “iman ediniz” şeklinde emretmesinin bir anlamı kalmazdı. Diğer taraftan Allah şöyle buyurmaktadır: “*Elif, Lam, Mim. İnsanlar imtihandan geçirilmeden, sadece ‘iman ettik’ demeleriyle bırakılacaklarını mı sandılar? And olsun ki biz onlardan öncekileri de imtihandan geçirmiştir. Elbette Allah, doğruları ortaya çıkaracak, yalancıları da mutlaka ortaya koyacaktır.*”⁶⁷ ve yine başka ayetlerde, “*İnsanlardan kimi vardır ki: ‘Allah’a inandık’ der, fakat Allah uğrunda eziyete uğradıkları zaman, insanlardan gördüğü işkenceyi Allah'ın azabı gibi tutar, Hâlbuki Rabbinden bir nusret gelecek olsa, mutlaka: ‘Doğrusu biz de sizinle beraberdik.’ derler. İyi de Allah, herkesin kalbindekileri en iyi bilen değil midir?*”⁶⁸ ve “*Bir de (böylece) Allah, iman edenleri günahlarından temize çıkarmak, kâfirleri de helak etmek ister.*”⁶⁹ buyurulmaktadır.

64 Enfâl 8/2-4.

65 Mümtehhine 60/10.

66 Nisâ’ 4/136.

67 Ankebût 29/1-3.

68 Ankebût 29/10.

69 Al-i ‘İmrân 3/141.

Aziz ve Yüce Allah'ın onların sözle tasdiklerini fiilleriyle imtihan etmiş olduğunu ve amelden yoksun ikrarlarına razı olmadığını, hatta ikisinden her birini, diğerinin bir parçası saydığını görmüyor musun? Allah'ın kitabı, Resulü (sav.)'nın sünneti ve ondan sonra örnek ve önder durumunda olan selefin yolunun dışında başka neyin arkasından gidilebilir?

Bize göre, Sünnet'in esas olarak ortaya koyduğu, âlimlerimiz de nas hâline getirdiği ve kitabımızda da ele aldığımız görüş şudur:⁷⁰ "İman; niyyet, söz ve amelin toplamıdır. Onun dereceleri vardır ve bu derecelerin bir kısmı diğerinden daha üstündür. Ancak, Peygamber (sav.)'in imanı 70 küsur parçaya ayırdığı hadisinde de belirttiği gibi, dil ile şehadette bulunmak onun en faziletlisi ve en üstünüdür. Bir kimse onu diliyle söyler ve Allah tarafından indirilenleri de kabul ederse, kemal derecesini fertlerin tezkiyesinden değil de Allah'tan dilemek şartıyla, imana girmesi sonucu onu tastamam yapması dolayısıyla, Allah katında, mümin ismini hak etmiş olur. Her kim Allah için daha fazla iyilik yaparsa ve takvasını artırırsa, onun imanı da artar."

2. İmanda İstisna

Ebû Ubeyd dedi ki: Yahyâ b. Sa'îd, Eb'l-Eşheb'den,⁷¹ o da [20] Hasan'dan⁷² bize şunu aktardı: "Bir adam İbn Mes'ûd'un⁷³ yanında 'Ben müminim.' dedi. İbn Mes'ûd: 'Peki sen cennet ehlinde misin?' diye sordu. Adam, 'Umarım ki öyleyim.' dedi.

70 Eseri tahkik eden Elbânî'nin dipnotta verdiği ve asıl olarak kabul ettiği metni esas alarak böyle bir anlamı verdik.

71 Eb'l-Eşheb el-Utâridî Ca'fer b. Hayyân. 70/ 689 yılında Basra'da doğdu. Basra Camisinde Ebû Recâ el-Utâridî'den sonra 40 yıl imamlık yaptı. 165/781 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 139, 274; İbn Kuteybe, *Meârif*, 478; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 159.

72 Ebû Saîd el-Hasan b. Eb'l-Hasan. Basralı Mevalidendir. 21/642 yılında Medine'de doğdu. Daha sonra Basra'ya yerleşti. Döneminin büyük fıkıh, hadis, Kur'an ve ahlak bilgini idi. Zahid ve dindar birisiydi. Abdîrrahman b. Muhammed b. el-Eş'as isyanına katılmadı ve katılanlara karşı çıktı. Kader konusunda bir eser yazdı. 110/728 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 156-178; Halîfe b. Hayyât, *Tarih*, 340; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 88.

73 Ebû Abdîrrahmân, Abdullah b. Mes'ûd b. el-Hâris b. Şemh b. Mahzûm b. Sâhile b. el-Hâris. Bedir savaşına katıldı. Sahabenin büyük fakihlerinden idi. Kufe'de yerleşti. Medine'de 32/ 652 veya 33/653 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 13-14; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 10.

Bunun üzerine İbn Mes'ûd, şöyle dedi: 'Niçin birincisini de, ikincisi gibi, Allah'a havale etmedin? (*Niçin ikincisinde dediğin gibi, birincisinde de umarım ki demedin?*)' dedi."

Ebû Ubeyd dedi ki: Abdurrahmân b. Mehdî, Sufyân b. Sa'îd'den, o da A'meş'ten,⁷⁴ o da Ebû Vâil'den⁷⁵ şunu haber verdi: "Bir adam Abdullah b. Mes'ûd'a gelip dedi ki: 'Biz bir yere gidiyorduk, yolda bir yolcu kafilesiyle karşılaştık. Onlara kim olduklarını sorunca, onlar 'biz müminleriz' cevabını verdiler.' Bunun üzerine Abdullah dedi ki: 'Onlar biz cennetliklerdeniz, demediler mi?'"

Ebû Ubeyd dedi ki: Yahyâ b. Sa'îd ve Muhammed b. Ca'fer,⁷⁶ her ikisi de, Şu'be'den,⁷⁷ o da Seleme b. Kuheyl'den,⁷⁸ o da İbrâhîm'den,⁷⁹ o da Alkame'den⁸⁰ şunu rivayet etti: "Bir adam

- 74 Ebû Muhammed el-A'meş Süleymân b. Mihrân. 60/680 yılında Taberistan'da doğmuş olup büyük bir muhaddis ve âlimdir. Kur'an okutur ve insanların elindeki mushaflardaki hataları düzeltirdi. 60/680'de doğdu. 148/764 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 342-344; İbn Hibbân, *es-Sikât*, IV, 302-303; Zehebî, *Siyer*, VI, 226-248.
- 75 Ebu Vâil Şakîk b. Seleme el-Esedî. Hicretin birinci yılı doğdu. Haccâc döneminde Cemacim olayından sonra 83/702 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 96-102; İbn Kuteybe, *Meârif*, 449; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 99.
- 76 Ebû Imrân Muhammed b. Ca'fer el-Verekânî. 228/842 yılında Bağdad'da öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 347.
- 77 Ebû Bistâm Şu'be b. el-Haccâc b. Verdî. 82/701 veya 83/702'de doğdu. Aslen Vastlıdır, ancak Basra'ya yerleşti. Mevalidendir. Büyük muhaddistir. Cerh ve tadil geleneğini başlatan kişi olduğu söylenir. 160/776'da öldü. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VI, 446; *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 177; Zehebî, *Siyer*, VII, 202-228.
- 78 Ebû Yahyâ Seleme b. Kuheyl b. el-Huseyn el-Hadramî . Kufe'nin önde gelenlerindendi. Zeydiyye'nin görüşlerini benimsiyordu. Meşhur hadisçiler kendisinden pek çok hadis rivayet etti. 122/739'da vefatetti. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 316; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 110.
- 79 Ebû Imrân İbrâhîm b. Yezîd b. Amr b. el-Esved en-Nehaî. 50/ 670 yılında Kufe'de doğdu. Kufe'nin önde gelen fakih ve muhaddislerinden idi. Hadisleri manalarıyla rivayet ediyordu. Fıkıhta re'yi esas alıyordu, ancak re'yin rivayetsiz, rivayetin de re'ysiz olamayacağını düşünüyordu. 95/714 veya 96/715 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 270-284; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 101. Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, C. I, cüz. 3, 18.
- 80 Ebû Şibl Alkame b. Kays en-Nehaî. Kufe'nin önde gelen fakihlerindendir. Büyük muhaddis, kıraat imamı ve müctehiddir. İbrâhîm en-Nehaî ile akrabadır. İlmi İbn Mes'ûd'dan öğrendi. Kendisinden pek çok kişi fıkıh tahsil etti. Bir süre Harezm ve Merv'de yaşadı. 62/681 yılında öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 100; Zehebî, *Siyer*, IV, 53-61.

Abdullah (b. Mes'ûd)'un yanında 'ben müminim' dedi. Bunun üzerine Abdullah şu cevabı verdi: 'O zaman de ki: Ben cennetliğim.' Fakat biz, Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine iman ettik (*demekle yetiniriz.*)"⁸¹

Ebû Ubeyd dedi ki: Abdurrahmân, Sufyân'dan, o da Mühill [21] b. Muhriz'den,⁸² İbrâhîm'in kendisine şöyle dediğini nakletti: "Sana mümin misin? diye sorulduğunda, 'Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inandım.' cevabını ver."

Ebû Ubeyd dedi ki: Abdurrahmân, Sufyân'dan, o Ma'mer'den,⁸³ o İbn Tâvûs'tan,⁸⁴ o da babasından⁸⁵ şunu rivayet etti: "Sana mümin misin? diye sorulduğunda, 'Ben Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inandım.' cevabını ver."

Ebû Ubeyd dedi ki: "Abdurrahmân, Hammâd b. Zeyd'den,⁸⁶ o Yahyâ b. Atîk'ten,⁸⁷ o da Muhammed b. Sîrîn'den⁸⁸ şunu söy-

- 81 "Ben müminim" demenin ben cennetliğim demeyi gerektireceğinden, Abdullah b. Mes'ûd'un, böyle demek yerine "Biz Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine iman ettik." demeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Yani birinci rivayette Abdullah, kendisine ben müminim diyen kişiden ben cennetliğim demesini istememiştir. Bu durumda her iki rivayet uyum içindedir.
- 82 Ebû Yahya Muhill b. Muhriz ed-Dabbî. Hadis konusunda eleştirildi. Kufelidir. 153/770'te öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 361; Halife b. Hayyât, *Târîh*, 426.
- 83 Ebû Urve Ma'mer b. Râsid. Basra'da 96/714 yılında doğdu. Mevalidendir. Yemen'e yerleşti. Büyük muhaddis idi. 152/769 öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 546; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 192.
- 84 Elbanî, metinde bu şahsı İbn Vattas olarak vermiştir. Bunun mürettib hatası olduğu, doğrusunun Abdullah b. Tavus olduğu açıktır. Ebu Muhammed Abdullah b. Tavus b. Keysan el-Hemedani el Havlani, Yemen'in tanınmış âlimlerinden ve kâriyelerinden di. 132/749 yılında öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 191.
- 85 Ebû Abdurrahmân Tavûs b. Keysân el-Hemedânî el-Havlânî. Mevalidendir. Yemenin önde gelen fakih ve zahidlerinden idi. 106/723 yılında Mekke'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 537-542; İbn Kuteybe, *Meârif*, 455; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 122.
- 86 Ebâ İsmâîl el-Ezdî Hammâd b. Zeyd b. Dirhem el-Ezrak. 98/716-717 yılında doğdu. Aslen Sicistanlı olup Basra'ya yerleşti. Basra'nın önde gelen hadis âlimidir. Hz. Osman taraftarıdır. 179/794 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 286; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 157; Zehebî, *Siyer*, VII, 456-466.
- 87 Yahyâ b. Atîk. Basra'nın büyük hadis hafızı idi. Dindar ve takva ehli birisiydi. 131/748-749'den önce öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 155.
- 88 Muhammed b. Sîrîn el-Ensârî. 34/654 yılında Basra'da doğdu ve Enes b. Mâlik'in kölesidir. Hasan Basrî'nin çağdaşıdır. Fıkıhta geniş bilgi sahibiydi. İsnadlı rivayet geleneğini başlatan ilk kişi olduğu söylenir. İbn Hacer, *Tehzîb*, IX, 214.

lediğini rivayet etti: “Sana mümin misin? denildiğinde, ‘Biz, Allah’a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, (*Mûsâ ve İsâ’ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbirisi arasında fark gözetmeksizin*) inandık (ve biz sadece Allah’a teslim olduk)’⁸⁹ şeklinde cevap ver.”

Ebû Ubeyd dedi ki: Cerîr b. Abdilhamîd,⁹⁰ Mansûr’dan,⁹¹ o da İbrâhîm’den şöyle bildirdi: “Birisi Alkame’ye sen mümin misin?” dediğinde o şu cevabı verdi: “İnşallah, öyle olduğumu sanıyorum (İnşallah öyleyimdir).”

Ebu Ubeyd dedi ki: Bundan dolayı Sufyân ve onun gibi düşünenler, imanda istisna görüşünü benimsiyorlardı. Ancak, kanaatimize göre, imanlı olduklarını, “ben müminim” şeklinde kesin olarak söylemeyi çirkin görmelerinin sebebi, bu kitabın birinci bölümünde açıkladığım gibi, nefslerini temize çıkarma ve kendilerini Allah katında mükemmel bir mümin olarak kabul etme korkusundandır. Dünyevi hükümlere gelince, onlar bu din mensuplarının (*Ehlü'l-Mille*) bütününe mümin olarak isimlendirdiler. Çünkü onların velayetleri (yönetimleri), hayvan kesmeleri, şahitlikleri, evlilikleri ve diğer davranışları, hep mümin sayılmış olmalarına göredir. Bu yüzden Evzâî,⁹² imanda istisnayı ve onun terkin, her ikisini birden caiz görür.

Ebû Ubeyd dedi ki: Muhammed b. Kesîr,⁹³ Evzâî’den şunu nakletti: “Müminim diyen de, Allah dilerse (İnşallah) mümi-

89 Bakara, 2/136.

90 Ebû Abillâh ed-Dabbî Cerîr b. Abdilhamîd. 107/725 ‘de Kufe’de doğdu. Rey şehrine yerleşti. Orada hadis ilmini yaydı. Şîî olduğu söylenir. Büyük muhaddis ve kadıdır. Ölüm tarihi bilinmiyor. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 381; İbn Kuteybe, *Meârif*, 624; Zehebi, *Siyer*, IX, 9-18.

91 Ebu Attâb, Mansur b. el-Mu’temir es-Sülemi. Kufenin tanınmış fıkıh ve hadis âlimi idi. 131/748 yılında öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 166.

92 Ebû Amr el-Evzâî Abdurrahmân b Amr b. Yuhmed. 88/707 yılında Hemedan’da doğdu. Büyük hadis ve fıkıh âlimidir. Beyrut’ta oturuyordu. *Sünen* adıyla eser telif eden ilk kimselerdendir. 157/774 yılında Beyrut’ta öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 488; Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, C.I, cüz. 3, 243.

93 Ebû Yûsuf Muhammed b. Kesîr. San’alıdır, fakat Şam’da büyüdü. 216/831 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 489.

nim diyen de doğru söylemiştir. Çünkü Allah Teala bir ayette şöyle buyurmaktadır: *'And olsun ki, Allâh dilerse siz güven içinde, korkmadan Mescid-i Haram'a gireceksiniz.'*⁹⁴ Hâlbuki Allah onların Mescid-i Haram'a gireceklerini biliyordu.”

Bana göre, bu, Abdullah (İbn Mes'ûd)'ın sözünün yorumudur. Muâz'ın⁹⁵ arkadaşı ona (İbn Mes'ûd'a) gelip şunu sordu: “Peygamber (sav.) döneminde insanların mümin, münafık ve kâfir olmak üzere üç sınıf olduğunu biliyorsun değil mi? O hâlde sen hangi sınıftansın?” Bunun üzerine Abdullah “müminler sınıfındanım” cevabını verdi. Biz, onun bu sözünü, kendisinin (müminler sınıfındanım demekle) bu dinin mensubu birisi olduğunu ve diğer iki sınıftan olmadığını kastettiğini görüyoruz. [22] Onun bu sözünü Allah katında, cennetlik olduğuna şهادette bulunduğu görüşüne gelince bizlerin nazarında Allah'ın ayetlerinde ne kastettiğini en iyi bilen ve ondan en fazla sakınan birisi olarak (İbn Mes'ûd) böyle bir şeyi nasıl söyleyebilir. Çünkü Allah bir ayette, *“Bunun için kendinizi temize çıkarmayın. Çünkü O, kötülükten sakınanı en iyi bilir.”*⁹⁶ demektedir.

Kanaatimizce bunun bu şekilde olduğunu gösteren bir kanıt da şudur: Abdullah, bundan önce nefsinin tezkiye edecek şekilde veya başka bir şekilde “ben müminim” demiyordu. Böyle diyen kimseyi, her hangi bir şekilde ayıpladığını da görmüyoruz. Yalnız o, “Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inandım diyordu ve bu ifadeye hiçbir şey eklemiyordu.” Bu görüşü İbrâhîm, Tâvûs⁹⁷ ve İbn Sîrîn de benimsemişti. Nitekim Abdullah b. Mes'ûd da, çeşitli sebeplerden dolayı “ben müminim” demeye olumlu baktı. Eğer asıl ifade ona aitse, o zaman, bu söz benim daha önce açıkladığım gibi anlaşılmalıdır. Yahyâ b. Sa'îd'in, Abdullah b. Mes'ûd'un arkadaşlarının aksi görüşte olmalarına bakarak, bu sözü reddettiğini ve senedini tenkid ettiğini görmüştüm.

94 Fetih, 48/27.

95 Ebû Abdîrrahmân Muâz b. Cebel b. Amr b. Evs b. Aiz b. Adî. Hazrec kabilesindendir. Aslen Şamlıdır. 18/639 yılında Ürdünde öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 50.

96 Necd, 53/32.

97 Bkz. Dipnot: 85.

Biz, istisna yapmaksızın mümin olduklarını söyleyen Fukaha'nın görüşünün de aynı şekilde olduğunu bilmekteyiz. Bu yüzden onlar, biz müminiz diyorlardı. Bu görüşte olanlar arasında, (Ebû) Abdurrahmân es-Sülemî,⁹⁸ İbrâhîm et-Teymî,⁹⁹ Avn b. Abdillâh,¹⁰⁰ onlardan sonraki kuşaktan Ömer b. Zer,¹⁰¹ Salt b. Behrâm,¹⁰² Mis'âr b. Kidâm¹⁰³ gibileri ve onların takipçileri bulunmaktadır. Gerçekte bize göre, "ben müminim" ifadesiyle Allah katında mükemmel bir mümin olmayı değil de imana girmeyi kastettiğine bakılırsa, Abdullah b. Mes'ûd da onlardan birisidir.

- 98 Ebû Abdurrahmân es-Sülemî Abdullah b. Habîb olabilir. Çünkü o Kufelidir ve bir müminin imanını ifade ederken, "Ben İnşallah müminim." demesini eleştiriyor ve "Ben gerçekten müminim." demesini istiyordu. Bu fikir Mürcie'nin fikridir. Kâsım b. Sellâm bu yüzden onu, bu fikri benimseyen İbrâhîm et-Teymî, Avn b. Abdillâh ve Mis'âr b. Kidâm'la birlikte saymıştır. Abdûlmelik b. Mervân'ın Kufe valisi Bîşr b. Mervân'ın valiliği sırasında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 172-175.
- 99 Ebû Esmâ İbrâhîm b. Yezîd b. Şerîk et-Teymî. 52/672 yılında Kufe'de doğdu. Arap asıllıdır. Âlim, abid, fakih birisidir. İrcâ fikrini benimseyenlerden idi. Haccâc'ın hapishanesinde, işkenceyle 92/710 yılında öldürüldüğü söylenir. Bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 285; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 306; Fesevî, *Târîh*, III, 76, 146, 324, 709, İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 625, İbn Ebî Hatim Razî, *el-Cerh*, I, 145; İbn İmâd, *Şezerât*, I, 362; Zehebî, *Târîh*, III, 337; *Siyer*, V, 60-62; İbn Hacer, *Tehzîb*, I, 176.
- 100 Avn b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd. Arap asıllıdır. Edib, fakih, muhaddis, vaiz ve zahid birisi olup İbnü'l-Eş'as isyanına katılmış ve Ömer b. Abdülazîz'e Kufe'den gelen Mürcîî heyetteki üç kişi arasında yer almıştır. Mekkelî fakih Ubeydullah'ın yakınıdır. O, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs'tan rivayette bulundu. Ondan rivayet edenler arasında, Mürcîî Amr b. Mürre, Mis'âr b. Kidâm ve Ebû Hanîfe bulunmaktadır. Sonradan İrcâ fikrinden döndüğü söylenir. 110/718 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 313; Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, VII, 13; Fesevî, II, 616, III, 398; İbn Kuteybe, *el-Meârif*, 250-251, 625; İbn Ebî Hatim Razî, *el-Cerh*, III- I, 384; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Hilye*, IV, 264; İbn İmâd, *Şezerât*, II, 55, Zehebî, *Târîh*, IV, 287; *Siyer*, V, 103-105; İbn Hacer, *Tehzîb*, VIII, 171-172.
- 101 Ebû Zer Ömer b. Zer b. Abdillâh el-Hemedânî. Hemedan'da doğdu. Kufe'ye yerleşti ve oranın kadılığı yaptı. O, İrcâ fikrini savunanların başında geliyordu. 153/770 yılında öldü. Hakkında geniş bilgi için bkz. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 362; İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh*, III-I, 107; Zehebî, *Siyer*, VI, 385-390; Mîzân, III, 193; İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 44.
- 102 es-Salt b. Behrâm. Kufeli ve Arap asıllıdır. Muhtemelen II. hicri asrın ortalarında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 354.
- 103 Ebû Seleme Mis'âr b. Kidâm b. Zuheyr b. Ubeydillâh b. el-Hâris el-Hilâlî el-Amîrî. Kufelidir. İrcâ fikrini benimseyenlerden idi. 152/769 yılında Kufe'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 364-65; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 169; İbn Hacer, *Tehzîb*, X, 115.

Onların fikriyle İbrâhîm, İbn Sîrîn ve Tâvûs'un ki arasında fark bulunduğunu görmüyor musun? Şöyle ki birinci grup "hiçbir şekilde, imanda istisnayı kabul edenler olarak tanıtılmazlarken",¹⁰⁴ diğerleri bu görüşü benimsemekle meşhurdur.

İmanın Cibril'in, Mikail'in ve nebilerin imanı gibi olduğunu iddia edenlerin görüşüne gelince, Allah korusun, bu ulemanın yolu değildir. Bu görüşün çirkinliği ile ilgili pek çok âlimin yaptığı açık eleştiriler, bize kadar ulaşmıştır:

Ebû Ubeyd dedi ki: Huşeym,¹⁰⁵ Cüveybir b. Saîd'den,¹⁰⁶ o da Dahhâk'tan¹⁰⁷ bize rivayet etti veya ondan rivayet edildi ki: "bir kimsenin, benim imanım Cebrail ve Mikail (as.)'in imanı gibidir, demesini çirkin gördü."

Ebû Ubeyd dedi ki: Saîd b. Ebî Meryem el-Mısrî,¹⁰⁸ Nâfi'den,¹⁰⁹ o da Ömer el-Cümahî'den¹¹⁰ bildirdi: Birisinin İbn Ebî Muleyke'ye¹¹¹ şöyle dediğini işittim: "Senin toplantılarına devam eden birisi, imanın Cibril'in imanı gibi olduğunu söylüyor." İbn Ebî Muleyke, bu görüşü beğenmedi ve dedi ki: "Sub- [23] hanallah! Allah'a yemin olsun ki Allah, Cibril (as.)'i Muhammed (sav.)'den daha fazla övmüştür." ve şöyle buyurmuştur:

104 Tırnak içindeki kısım, Elbanî'nin dipnotta metinle ilgili yaptığı düzeltme doğrultusunda çevrilmiştir.

105 Ebû Muâviye Huşeym b. Beşîr b. el-Kâsım es-Sülemî. 104/722 veya 105/723 yılında doğdu. Mevalidendir. Vasit'in tanınmış muhadislerinden idi. Bazı eserleri bulunmaktadır. 183/799'da öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 177; İbn Nedîm, *Fihrist*, 318.

106 Ebû'l-Kasım el-Belhî Cüveybir b. Saîd el-Ezdî. Tefsir ilminde güvenilir idi. Dahhâk b. Muzâhim'in arkadaşıdır. 140/757- 150/767 tarihleri arasında öldü. İbn Hacer, *Tehzîb*, II, 124.

107 Ebû Kâsım ed-Dahhâk b. Muzâhim b. el-Hilâlî. 20/640 yılında Belh'te doğdu. Merv, Belh, Buhara ve Semerkand'da bir süre yaşadı. Çocuklara Kur'an öğretiyordu. Tefsir ilmini Saîd b. Cubeyr'den aldı. 105/723'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 301-302; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 193.

108 Ebû Muhammed Saîd b. Hakem b. Muhammed b. Sâlim. İbn Ebî Meryem el-Cumahî el-Mısrî olarak bilinir. 144/761 yılında doğdu. Mevalidendir. 224/838'de öldü. İbn Hacer, *Tehzîb*, IV, 17-18.

109 Nâfi', 169/785 yılında öldü. Sezgin, *Târîhu't-Türâsi'l-Arabî*, C.I, cüz. 1, 9.

110 Ebû Kudâme, Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Cumahî. Aslen Mekkelidir, fakat Medine kadılığı yapmıştır. Muhtemelen I. asrın sonlarında öldü. İbn Hacer, *Tehzîb*, VII, 433-434.

111 İbn Ebî Muleyke Abdullâh b. Ubeydillâh b. Ebî Muleyke Abdullâh b. Cud'ân et-Teymî. Taif kadılığı yaptı. 117/735 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 472; İbn Kuteybe, *Meârif*, 475.

*O (Kur'an), şüphesiz değerli, güçlü ve Arş'ın sahibi (Allah) katında itibarlı bir elçinin (Cebrail) getirdiği sözdür. Orada sayılan, güvenilen (bir elçi)dir.*¹¹²

Ebû Ubeyd, Meymûn b. Mihrân'dan¹¹³ şöyle rivayet edildiğini söyledi: Meymûn, şarkı söyleyen bir cariyeyi görünce, "Kim bu cariyenin imanının Meryem bint İmrân'ın imanı gibi olduğunu iddia ederse yalan söylemiştir." dedi.

Bir kimsenin, bir beşeri meleklerle benzetmesi nasıl düşünülebilir? Çünkü Allah müminleri kitabının pek çok yerinde (bazı açılardan) en sert bir şekilde kınamış ve onları en ağır bir şekilde tehdit etmiştir. Hâlbuki meleklerle böyle bir şey yaptığı bilinmemektedir. Bu neviden ayetleri sıralayacak olursak:

1. *Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret malı olması müstesna, mallarınızı, batıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah sizi esirgeyecektir. Kim düşmanlık ve haksızlık ile bunu (haram yemeyi ve öldürmeyi) yaparsa, (bilsin ki) onu ateşe koyacağız; bu ise Allah'a çok kolaydır.*¹¹⁴
2. *Ey iman edenler! Allah'tan korkun. Eğer gerçekten inanıyorsanız, faiz alacaklarınızı terk edin. Şayet (faiz hakkında söylenenleri) yapmazsanız, Allah ve elçisiyle savaşa girdiğinizi bilin.*¹¹⁵
3. *Ey iman edenler! Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz. Yapmayacağınız şeyleri söylemeniz, Allah katında büyük bir nefretle karşılanır.*¹¹⁶
4. *İman edenlerin Allah'ı anma ve O'ndan inen Kur'an sebebiyle kalplerinin ürpermesi zamanı daha gelmedi mi? Onlar daha önce kendilerine kitap verilenler gibi olmasınlar. Onların üzerinden uzun zaman geçti de kalpleri katılaştı. Onlardan birçoğu yoldan çıkmış kimselerdir.*¹¹⁷

112 Tekvir, 81/19-21.

113 Ebû Eyyüb Meymûn b. Mihrân. 40/ 660 yılında doğdu. Şam'ın büyük fakihlerinden idi. Mevalidendir. Ömer b. Abdilaziz döneminde valilik yaptı. 117/735 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 477-479; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 117.

114 Nisa, 4/29-30.

115 Bakara, 2/278-279.

116 Saff, 61/2-3.

117 Hadid, 57/16.

Allah, bu ayetlerin tamamında muhatapları mümin olarak isimlendirmekle beraber, birincisinde onları ateşe atmakla; ikincisinde kendilerine karşı savaş açmakla tehdit etmekle; üçüncüsünde nefretini celbetmekle korkutmakta; dördüncüsünde ise Kur'an'a uyma konusunda ağır davranmakla suçlamaktadır. Bütün buralarda da onları "müminler" olarak zikretti. Bu kimselerle, Allah katında önemli mevkileri olan Cebrail ve Mikail arasında nasıl benzerlik olabilir? Böyle bir düşüncenin Allah'a karşı bir küstahlık (*cüret*) olmasından ve kitabını tanınamaya götürmesinden korkuyorum.

3. İmanda Artma ve Eksilme

Ebû Ubeyd dedi ki: Abdurrahmân b. Mehdî, Sufyân'dan, o [24] da Câmi' b. Şeddâd'dan,¹¹⁸ o da Esved b. Hilâl'den¹¹⁹ Muâz b. Cebel'in birisi için şöyle dediğini rivayet etti: "Bizimle otur, bir süre iman edelim yani Allah'ı zikredelim."¹²⁰

Sufyân, Evzâî ve Mâlik b. Enes¹²¹ bu görüşü benimsiyorlar ve güzel davranış ve eylemlerin (*a'mâlu'l-birr*) hepsini İslam'da bir artma vesilesi olarak görüyorlardı. Çünkü onlara göre, iyi ameller İslam'dandır. Onların bu konudaki delilleri, Allah'ın kitabında beş yerde müminleri bu şekilde (*imanları artan kimseler*) tanımlanmıştır:

1. *İnsanlar onlara: 'Düşmanınız olan insanlar size karşı bir ordu topladılar, onlardan korkun.' dediler. Bu, onların imanlarını artırdı da: 'Allah bize yeter, O, ne güzel Vekil'dir!' dediler.*¹²²

118 Ebû Sahra Câmi' b. Şeddâd el-Muhâribî. Kufelidir. 118/736 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 318; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 103.

119 el-Esved b. Hilâl el-Muhâribî. Kufe'nin önde gelenlerinden idi. Haccâc'ın Irak valiliği sırasında 84/ 703 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 119; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 102.

120 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 1.

121 Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebî Amir b. Amr b. el-Hâris el-Esbahî el-Himyârî . 93/712 veya 94/713 yılında Medine'de doğdu. Tâbiîn döneminin önde gelen fıkıh ve hadis imamlarındandır. Dört büyük fıkıh mezhebinden birisi olan Malikiliğin imamıdır. Yöneticilere yakın olmayı sevmezdi. *Muvatta'* adlı eserin sahibidir. Başka eserleri de vardır. 179/795 yılında öldü. Bkz. İbn Hibbân, *es-Sikât*, VII, 459-460; *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 140; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, 1, 439 ; Zehebî, *Siyer*, VIII, 48-135; Ziriklî, *el-A'lâm*, VI, 127.

122 Al-i İmran, 3/173.

2. Kendilerine kitap verilenlerin kesin bilgi edinmesini ve inananların da imanlarının artmasını sağladık.¹²³
3. İnananların imanlarını kat kat artırmaları için, kalplerine güven indiren O'dur.¹²⁴

İmanın artmasından bahsedilen diğer iki ayeti kitabımızın ilk bölümünde zikretmiştik.¹²⁵ Ehl-i Sünnet, bu ayetleri esas aldılar ve imandaki artmaları, (günahlardan) arındırıcı eylemler (el-a'mâlu'z-zâkiye) olarak yorumladılar.

İmanı, eylem değil, söz (ikrar ve tasdîk) olarak tanımlayanlara gelince, bunlar imanın artacağı ile ilgili ayetlere dört farklı yorum getirmişlerdir:

1. İmanın aslı, namaz, zekât ve benzeri farzların hepsini ikrar etmektir. Artış bu topluca ikrardan sonradır. Yani farz olan namazların beş vakit olduğuna, bu beş vakitten de öğlenin dört, akşamın üç rekat olduğuna inanmaktır. Onlar imanının artması bağlamında diğer farzları da aynı şekilde gördüler.
2. İmanın aslı, Allah katından gelenlerin ikrarı olduğuna göre, artma ancak bu ikrar bakımından mümkündür.¹²⁶
- [25] 3. İmanın artması, yakînin artmasıdır.
4. İman asla artmaz, ancak insanlar onun daha fazla miktarına sahip olmaktadır.

Fakihlerin yorumları arasında ve Arap dilinde bu görüşleri doğrulayan hiçbir şey bulamadım. İmanda artmanın yorumu, "Bizimle otur, bir süre iman edelim." şeklinde daha önce Muâz'dan naklettiğimiz sözde açıklanan şekildedir. Buna rağmen Muâz'ın beş vakit namazı, rüku ve secdelerinin miktarını bilmediği ve Hz. Peygamber öldükten sonra öğrendiği nasıl düşünülebilir? Zira Nebi (sav.), helalleri ve haramları bilme konusunda Muâz'ı diğer pek çok sahabeye tercih etmiştir. Ayrıca bir defasında onunla ilgili olarak şöyle söylemiştir: "Muâz, bir okun atış menzili kadar âlimlerin önündedir."¹²⁷

123 Müddesir, 74/31.

124 Fetih, 48/4.

125 Daha önce geçen ayetler, Enfal 8/2 ve Tevbe 9/124. ayetlerdir.

126 Krş. Halîmî, Kitâbu'l-Minhâc, I, 57.

127 İbn Sad, Tabakât, III, 590; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 18; Ebû Nuaym, Hilye, I, 228.

Muâz'ı tanıyan hiç kimse, onun sözünü bu şekilde te'vil edemez.

Dildeki kullanımına gelince, dilde de bu kelimenin (*ziyade-nin*) onların verdiği anlamı destekleyecek bir anlamda kullanıldığını tespit etmiş değiliz. Çünkü (*onların iddialarının aksine*) bir adamın başka bir adamdan 1.000 dirhem borç alıp daha sonra bu borcun 100 dirheminin şu şey, 200 dirheminin şu şey için olduğunu, 1.000 dirhemi tamamlayınca kadar ayrı ayrı açıklasa, buna artma denmez. Ancak borcun topluca ve ayrıntılarıyla açıklanması denebilir. Aynı şekilde bu kimse borcunu topluca belirtmese de bu beyanını birkaç kez tekrarlasa bunun için de artma kullanılmaz. Ancak bu borcun tekrarlanması ve yeniden hatırlatılmasıdır. Çünkü böyle bir durum birinci manayı değiştirmez ve ona bir şey ilave etmez.

İmanın artmadığını, insanların onun daha fazla miktarına sahip olduğunu iddia edenlere gelince, bu görüş gerçek dışı bir görüştür. Çünkü bir adamın malının miktarı açıklansa ve 1.000 dirhem olduğu söylene, daha sonra yüz dirhem arttığı söylene, insanlar bundan 1.000 dirhem üzerine 100 dirhem daha ilave edildiğinden başka bir mana çıkarmaz. Diğer bütün şeylerdeki durum bunun gibidir. İman da aynıdır. İnsanların imandan daha fazla miktarına sahip olması ancak imandaki artmadan dolayı olabilir.

İmandaki artmayı, yakînin artması olarak görenlere gelince, bu iddia da manasızdır. Çünkü yakîn imanın bir parçasıdır. Onların fikrine göre iman, bütünüyle dilin ikrarından ibaretse ve ikrarı gerçekleştirenler imanlarını kemale erdirmiş oluyorlarsa, ikrarlarının bir parçası olarak yakîni gerçekleştirmiş olmaz- [26] lar mı? O hâlde tamamen ve bütün ayrıntılarıyla bilinen bir şey, kesin bilgi bakımından nasıl artabilir? Mesela; bir kimse güneş doğduktan sonra gündüze baksa ve aydınlık kendisini tamamen kuşatsa, bu durumda o kimsenin onun gündüz olduğu konusundaki bilgisinde kesinlik bakımından bir artma olabilir mi? İsterse insanlar ve cinler onun aleyhinde ittifak etsinler! Bu imkânsızdır ve insanların bildiklerine terstir.

4. İmanın Amel Değil Söz Olarak Tanımlanması

[27] Ebû Ubeyd dedi ki: İmanda ameli şart koşmayan fırkaya göre, bir kimse Allah katından gelenleri kabul eder ve gerçekten diliyle şehadette bulunursa, o zaman imanın tamamını yerine getirmiştir. Çünkü Aziz ve Yüce Allah, bu kimseleri müminler olarak isimlendirmiştir.

Bize göre, onların benimsedikleri bu görüş, geçerli bir görüş değildir ve onu dikkate değer görmüyoruz. Bunun iki sebebi vardır:

Birincisi, kitabımızın ilk üçte birinde sana verdiğim bilgilerdir. Şöyle ki, İslam'ın başlangıç yıllarında farz kılınan iman, o gün için sadece dilin ikrarından ibaretti.

İkincisine gelince, biz insanların bütün işlerde, ister işin başında isterse ortasında olsun ona uygun olarak isimlendirilmek hakkına sahip olduklarını görmekteyiz. Daha sonra bu kimselerden kimileri, bu işlerde diğerinden daha iyi olabilir. Fakat bir işin hangi merhalesini yerine getiriyorsa getirsin, onu yapanlara verilecek isim onların hepsini kapsar. Bu türden bazı örnekler vermek mümkündür. Mesela, bir kısım insanı namazda görürsün. Fakat bunların kimisi namaza yeni başlamıştır, kimisi rükuda, kimisi secde, kimisi kıyamda, kimisi de oturma esnasında namaza yetişmiş olabilir. Ama bütün bunların hepsine namaz kılan (*musallî*) ismi gerekli olur ve onlar için namaz kılanlar (*musallûn*) denir. Bununla beraber, namazdaki durumuna bakılırsa hepsinin durumu birbirinden farklıdır. İnsanların icra ettikleri sanatlarda da durum aynıdır. Mesela; bir grup insan duvar yapıyor olsa, bunlardan birisi duvarın temelini yapıyor, diğeri yarıya kadar yapmış, üçüncüsü de bitirmek üzere olsa, her ne kadar duvar yapma işinin farklı aşamalarını icra ediyor olsalar da, bunların tamamına duvar ustası/inşaatçı adı verilir.

Aynı şekilde, bir grup insana bir eve girmeleri emredilse, bunun üzerine onlardan birisi içeri girse ve eşikte dursa, ikincisi, ilkinden bir kaç adım ileri gitse, üçüncüsü de evin ortasına kadar varsa, birisi diğerlerinden daha fazla ilerde olsa da, onların hepsine eve girenler adı verilir. Bu Araplar arasında ka-

bul gören ve yaygın olan bir ifade kalıbıdır. İman konusunda da anlayış aynıdır. Çünkü iman etmek, dine girmek demektir. Bu sebeple Aziz ve Yüce Allah buyurdu ki: “*İnsanların Allah’ın dini-ne akın akın girdiklerini görünce, Rabbini överek tesbih et.*”¹²⁸ Bir başka yerde de şöyle buyurdu: “*Ey İnananlar! Hep birden barışa (silm) girin.*”¹²⁹ Buradaki teslimiyet/itaat/barış (*silm*), İslam demektir. Ayette geçen hep birden (*kâffeten*) kelimesinin Araplar katındaki anlamı ise, bir şeyi tamamen kuşatmak demektir. Resulullah (sav.) da buyurdu ki: “İslam beş temel üzere kurulmuştur.”¹³⁰ Bu beş şeyin tamamı, yerine getirilmesini Allah’ın [28] zorunlu itaat/barış (*silm mefrûz*) olarak isimlendirdiği İslam dinini oluşturmaktadır. Bu sebeple, iyi ameller (*a’mâlu’l-birr*), el sanatları ve evlere girme durumları, hep birden, onu yapanların dereceleri birbirinden farklı olsa da, isimlerinin aynı olduğunu gösteren birer delildir. Kitap ve Sünnet’ten getirdiğimiz delillerin yanı sıra bu benzetme ve kıyaslar da bizim görüşümü-zü doğrulamaktadır. Aynı şekilde, her ne kadar inananlar aynı adla isimlendirilseler de, imanın da dereceleri ve makamları vardır. İman, Allah’ın kullarına yapmalarını emrettiği ve vücut azalarıyla yerine getirmelerini farz kıldığı amellerden sadece birisidir. İmanın aslını, kalbin marifetiyle başlattı, daha sonra sözle ifadeyi onun şahidi kıldı, amelleri ise imanın doğrulayıcısı yaptı. Böylece Allah, her uzva ötekine vermediği bir amel vermiştir. Kalbin eylemi inanmak, dilin eylemi konuşmak, elin eylemi tutmak, ayağın ki ise yürümektir. Amel/eylem, bütün bunları içine alır. İman da, gerçekleşme süreci itibariyle başından sonuna kadar, tamamen amel üzerine kurulmuştur. Ancak daha önce belirttiğimiz gibi, kemal dereceleri itibariyle farklıdır.

Bizim görüşlerimize karşı olanlar, imanın eylemsiz (*amel*) söz olduğunu iddia ettiler. Bu bize göre bir çelişkidir. Çünkü imanı sözden ibaret gören kimse, onun amel olduğunu da kabul etmiş demektir. Böyle bir iddiada bulunan birisi, uzuvların eylemlerinin amel olarak isimlendirilmesi konusunda, Araplar arasında tasavvur edilen, daha önce açıkladığım, mantığı anlamıyor.

128 Nasr, 110/3-4.

129 Bakara, 2/208.

130 Buhârî, 2 Kitâbü'l-Îmân, 2; Müslim, 1 Kitâbü'l-Îmân, 19-22.

İmanın kalbin ve dilin birer eylemi olduğu Kur'an'ın te'vilinde de doğrulanmaktadır. Kalple ilgili ayetler şunlardır:

1. *Gönlü imanla dolu olduğu hâlde, zor altında olan kimse müstesna!*¹³¹
2. *Eğer ikiniz de Allah'a tevbe ederseniz, kaymış olan kalpleriniz düzelmiş olur.*¹³²
3. *Allah anıldığı zaman kalpleri titreyenler!*¹³³

Resulullah (sav.) de şöyle buyurdu: “Bedende öyle bir et parçası vardır ki, o iyi olursa diğer uzuvlar da iyi olur. İşte o, kalptir.”¹³⁴ O hâlde, kalp bir defasında mutmain olur, başka bir zamanda kayar ve üçüncüsünde titrer ve sonunda iyilik ve fesad doğar. Amel denmeyi hak edecek bundan daha iyi bir şey var mı? Diğer taraftan bizim söylediklerimiz, Allah'ın şu sözüyle de doğrulanmaktadır: “*Ve onlar kendi kendilerine, ‘Gerçekten Peygamber olsaydı Allah'ın bizi, söylediklerimizden ötürü, cezalandırması gerekmez miydi?’ derler.*”¹³⁵

Bunlar, kalbin eylemini ortaya koyan şeylerdir.

Dilin eylemine gelince, bunun delili Allah'ın şu sözüdür: “*Allah'ın razı olmadığı sözü gece düzüp kurarlarken, onu insanlardan gizliyorlar da, kendileriyle beraber olan Allah'tan gizleymiyorlar. Allah işlediklerinizin hepsini bilmektedir.*”¹³⁶ Bu ayette Allah, “söz” (kavl) kelimesini kullanmış ve sonra onu (yaptıkları her şey anlamında) eylem (amel) olarak isimlendirmiştir. Bir başka ayette de şöyle buyurmuştur: “*Ey Muhammed! Seni yalanlarlarsa, ‘Benim yaptığım bana, sizin yaptığınız sizedir; benim yaptığımdan siz sorumlu değilsiniz, sizin yaptığınızdan da ben sorumlu değilim.’ de.*”¹³⁷ Burada Resulullah'ın onlarla ilgili eylemi, onları sözlü olarak Allah'a çağırması değilse, ya nedir? Onlar da onun bu çağırısına yalanlayarak cevap vermediler mi? Fakat Allah onların (yalanladıklarına dair) sözlerini, burada

131 Nahl, 16/106.

132 Tahrîm, 66/4.

133 Hacc, 22/35.

134 Buhârî, 2 Kitâbü'l-Îmân, 39; Müslim, 22 Kitâbu'l-Müsâkât, 107.

135 Mücâdele 58/8.

136 Nisa, 4/108.

137 Yunus, 10/41.

eylem olarak isimlendirdi. Üçüncü bir yerde de içlerinden biri şöyle der: “Benim bir dostum vardı, bana: ‘Sen de mi, ölüp toprak ve kemik olduğumuz zaman dirilerek ceza göreceğimizi tasdik edenlerdensin?’ derdi. ‘...Artık çalışanlar (amel sahipleri) bunun için çalışsın.’¹³⁸ Bu tasdik sözünün gerçekleşmesi mümkün mü? Zaten Allah, bunu gerçekleştireni, burada güzel davranan ve iyi iş yapan (amil) olarak isimlendirmiştir. Diğer taraftan Allah, şöyle buyurdu: “Ey Davud Ailesi! Şükür makamında amel işleyin! Kullarımdan şükredenler pek azdır.”¹³⁹ İnsanların bildiği gibi, her ne kadar mükafat anlamına kullanılsa da, genelde şükür, dille yapılan hamd ve övgü anlamındadır.

Bizim yorumumuzun tamamı, Kur’an’ın zahirî anlamına ve âlimlerin eserlerinde bulabildiğimiz yorumlara göre yapılmıştır. Allah, ne kastettiğini en iyi bilendir. Fakat bu Arap dilinde herkesce kabul edilmiş reddedilemeyecek hususlardandır. Çünkü onlar, sözü (kavf) amel olarak isimlendirmişlerdir. Şöyle ki, birisi gerçeği söylediği, ona tanıklık ettiği veya benzeri şeyler yaptığında, “Falan kişi, bu gün çok büyük iş yaptı.” denilmektedir. Aynı şekilde, bir kimse arkadaşına çirkin bir şey söylese, “O, kötülük yaptı.” ve “O, tuhaf şeyler yaptı.” veya benzeri sözler denilmektedir. Çünkü onlar, konuşma eyleminden başka bir şey olmamakla beraber, sözü bir çeşit eylem olarak isimlendirmektedirler. Buna delil gösterilebilecek, halk arasında yaygın bir de hadis vardır: “Kim, konuşmasını eyleminin bir parçası olarak görürse, kendisine faydalı olmadıkça az konuşsun.”¹⁴⁰

İşte Kur’an yorumunun, Nebi (sav.)’in hadislerinin, âlimlerin benimseyegeldikleri görüşlerin ve sistematik düşüncenin (Sıhhatu’n-Nazar), bütünüyle, iman konusunda Ehl-i Sünnet’in görüşlerini doğruladığını görmekteyiz. Böylece diğer görüş, desteksiz kalmaktadır. Bu dört önemli delilden sonra, hangisi benimsenmelidir?

[30]

İmanını sözle ifade eden bir kimsenin, mükemmel bir imana sahip olduğu iddiasında bulunanlar, zikrettiğimizden daha

138 Saffat, 37/51-61.

139 Sebe, 34/13.

140 Kaynağı tespit edilemedi.

ciddi bir eleştiriyi hak ederler. Çünkü İblis'in Âdem'e secde etmesi konusunu bize aktarırken Allah şöyle buyurdu: *"O, büyüklük taslamış ve inkârcılardan olmuştur."*¹⁴¹ Allah, daha önce kendisini ikrar ettiği ve inkâr etmediği hâlde, sonradan büyüklük tasladığı için, Şeytan'ı kâfir kıldı. Şeytan'ın ne dediğini duymaz mısın? *"Beni ateşten onu çamurdan yarattın."*¹⁴² ve *"Rabbim! Beni saptırdığın için..."*¹⁴³ Allah, Âdem'e secde edilmesini emrettiğinde, Şeytan Allah'ı Rab olarak kabul ediyordu ve "beni saptırdın" sözünden de anlaşıldığı gibi, Allah'ın kudretini kesin olarak biliyordu. Kimileri de Allah'ın *"O, inkâr edenlerden oldu."*¹⁴⁴ sözünü Şeytan'ın bundan önce de kâfir olduğu şeklinde yorumladı. Bana göre böyle bir yorumun hiçbir dayanağı yoktur. Çünkü eğer o, secde ile emredilmeden önce de kâfir olsaydı, melekler arasında sayılmazdı. Aynı şekilde secde ile emredilen kimselerden olmadığı takdirde de (*secde etmediği için*) asi olmazdı. O zaman bu ayete yaptıkları yorumdan Şeytan'ın *"Beni ateşten, onu çamurdan yarattın."*¹⁴⁵ ve *"Rabbim! Beni saptırdığın için..."*¹⁴⁶ demesi sebebiyle inkârcı olduktan sonra tekrar imana geldiğini çıkarmak gerekir. Allah'ı, kitabını ve onun katından gelenleri bilen birisinin, Şeytan'ın şu anda imanlı olduğunu iddia etmesi hiç mümkün mü?

5. İmanı Amelsiz Kalpte Oluşan Bilgi (Ma'rifet) Olarak Kabul Edenler Hakkında

- [31] Ebû Ubeyd dedi ki: Bu grubun amellerin imandan olduğu konusunda bizden ne kadar farklı düşündüğünü açıklamış bulunuyoruz. Onlar bu konuda bize ters düşmekle kalmadılar, üstelik hata etme ihtimali bulunan bir başka görüşü daha benimsediler.

Daha sonra bu iki gruptan tamamen farklı, din ve ilim ehli olmayan üçüncü şaz bir grup daha ortaya çıktı. Bu kimseler, imanın söz ve amel olmadan, sadece Allah'ın birliğini kalple

141 Sad, 38/74.

142 Araf, 7/12.

143 Hicr, 15/39.

144 Bakara, 2/34; Hicr, 15/39.

145 Araf 7/12.

146 Hicr, 15/39.

bilmek olduğu fikrini ileri sürdüler. Bize göre, bu grup Allah ve Resulü (sav.)'nın sözünü reddetmek ve yalanlamakla onlara ters düşerek, Hanif dinine (İslam) inananların benimstedikleri görüşün dışına çıkmıştır. Allah'ın şu sözünü duymuyor musun? *"Allah'a, bize indirilene, İbrâhîm ve İsmâîl'e, ... gönderilene inandık deyiniz."*¹⁴⁷ Allah, kendisini bilmeyi (*ma'rifet*) farz kıldığı gibi, sözlü itirafı (*dil ile ikrarı*) da aynı şekilde farz kıldı. Sadece o, "beni kalbinizle tanıyınız" demeyi doğru bulmadı. Keza ikrarın beraberinde kitaplara ve resullere imanı, tıpkı tek olan Allah'a iman gibi vacip kıldı. Nebi (sav.)'in bütün getirdiklerini tasdik etmedikçe hiç kimsenin imanını kabul etmedi. Bu sebeple Allah şöyle buyurdu: *"Ey İnananlar! Allah'a ve Peygamberine inanın."*¹⁴⁸ ve bir ayette de şöyle buyurdu: *"Hayır! Rabbine and olsun ki onlar aralarında çekıştikleri şeylerde seni hakem tayin edip, sonra senin verdiğin hükmü içlerinde bir sıkıntı duymadan tamamen kabul etmedikçe inanmış olmazlar."*¹⁴⁹ Bir başka yerde de buyurdu ki: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz, onu oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar."*¹⁵⁰ Yani Nebi (sav.)'yi oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Allah, onun nebi olduğuna dilleriyle şehadet etmedikleri için onların Peygamber'i bu şekilde bilmelerini iman saymadı. Ayrıca Resulullah (sav.) kendisine imanın ne olduğu sorulunca, şöyle cevap verdi: *"Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve resullerine inanmaktır."* Bu türden, sayısız pek çok rivayet vardır.

Bu fırka, Allah'ın kendisini bilmekle (*ma'rifet*) yetinmelerinden dolayı onlardan razı olduğunu iddia etti. Allah'ın emri ve dini onların dedikleri gibi olsaydı, ne İslam'ın Cahiliyye'den, ne dinlerin birbirinden farkı kalırdı. Çünkü Allah kalpleriyle bildikten sonra nebilerin getirdiklerini dilleriyle açıkca ikrar etmelerini, onun dışındakilerden uzak durmalarını, kendisini ortaklar ve ilahlardan tenzih etmelerini istemezdi de kalplerinde Allah bilgisi bulunduğu iddiaları dolayısıyla onlardan sadece kalpleriyle bilmelerini istiyor olurdu. Şayet

147 Bakara, 2/135.

148 Nisa, 4/136.

149 Nisa, 4/65.

150 Bakara, 2/146.

böyle birisi mümin olsa, kalbiyle Allah'ı bildikten sonra Mecusiler ve Zındıklar gibi Allah'ın ikinin ikincisi, Hıristiyanlar gibi üçün üçüncüsü olduğuna diliyle şehadet etse, Haç'a dua etse ve ateşe ibadet etse, o zaman bu fikri savunanın, sayılan şeyleri yapan birisini melekler ve nebilerin imanı gibi mükemmel bir imana sahip olduğunu iddia etmesi gerekirdi. Allah'ı bilen bir kimsenin, kitap ve resulüne inanan bir müminin böyle bir şeyi söylemesi mümkün mü? Bize göre bu Şeytan'ın ve onun aşağısındaki kâfirlerin dahi asla ulaşamayacakları bir küfürdür.

6. Bilginlerin İmanı Amelsiz Söz Olarak Kabul Edenlere Yönelik Eleştirileri ve Onlarla Birlikte Oturmayı Yasaklamaları

[33] Ebû Ubeyd dedi ki: Muhammed b. Kesîr, Evzâî'den, o da Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî'den¹⁵¹ Huzeyfe'nin¹⁵² şöyle dediğini bildirdi: "İki dine inananların ateşte olduğunu biliyorum. Birincisi, 'İman, dilin ikrarıdır (söz). İsterse bir kimse 'zina etsin, içki içsin.' şeklindeki fikri (ircâ) benimseyenler', diğeri ise 'bu beş vakit namaz da nereden çıktı, namaz iki vakittir.' diyenlerdir." Bu iki vakit namazla, güneşin batışından sonraki namaz veya akşam namazıyla sabah namazını kastediyorlar.

Ebû Ubeyd dedi ki: Damre b. Rebîa,¹⁵³ Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî'den, o da Humeyd el-Mukrâî'den¹⁵⁴ Huzeyfe'nin rivayetiyle ilgili şunu söyledi: Huzeyfe'nin bu hadisi İrcâ fikri ve namazın iki vakit olduğu iddiasını birleştirdi. İbn Ömer de, Mürciîleri aynı şekilde (İslam'dan nasibi olmayanlar olarak) tanımladı.

151 Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî. 63/682-683 yılında Remle'de doğdu. 148/765'de öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 180.

152 Ebû Abdillâh Huzeyfe b. Yemân b. Huzeyl b. Câbir. Sahabenin önde gelenlerinden idi. Pek çok savaşa katıldı. Medain'de 36/656 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 317; İbn Kuteybe, *Meârif*, 263; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 43.

153 Ebû Abdillâh Damra b. Rabîa. Mevalidendir. Şam'ın saygın ve güvenilir kişilerinden idi. 202/817 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 371.

154 Hakkında bilgi bulunamadı. Muhtemelen Ebû Safvân el-Karî el-Esedî Humeyd b. Kays el-A'rec el-Mekkî olabilir. Mevalidendir. 130/748'de ölmüştür. İbn Hacer, *Tehzîb*, III, 46-47.

Ebû Ubeyd dedi ki: Ali b. Sâbit el-Cezerî,¹⁵⁵ İbn Ebî Leylâ'dan,¹⁵⁶ o da Nâfi'den, İbn Ömer'in şöyle dediğini nakletti: "İslam'dan hiçbir nasibi olmayan iki sınıf vardır: Mürcie ve Kaderiyye."¹⁵⁷

Ebû Ubeyd rivayet etti ki: Abdurrahmân, Sufyân'dan, o da [34] Seleme b. Kuheyl'den şunu nakletti: Dahhâk, Meysere¹⁵⁸ ve Ebû'l-Buhterî¹⁵⁹ bir araya geldiler ve şehadetin,¹⁶⁰ ircânın¹⁶¹ ve *berâatin*¹⁶² bid'at olduğu fikrinde birleştiler.

155 Ebû'l-Hasan Ali b. Sâbit el-Cezerî. Aslen Cezirelidir. Mevalidendir. Muhtemelen Hicri II. asrın II. yarısında Bağdad'da öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 330.

156 İbn Ebî Leylâ Muhammed b. Abdirrahmân. 74/693 yılında doğdu. Müstakil fakihlerden birisidir. Fıkıhta akla önem veriyordu. Bu sebepten hadiste zayıf olmakla suçlandı. Fakat mezhebi uzun ömürlü olmadı. Ebû Ca'fer'in Kufe kadılığını yaptı. 148/765 yılında öldü. Halife b. Hayyât, *Târîh*, 434; Sezgin, *Târîhu't-Türâsî'l-Arabî*, C.I, cüz. 3, 246-247.

157 Tirmizî, 33 *Kitâbu'l-Kader*, 13 (2149); İbn Mâce, *Mukaddime*, 9 (62). Bu konuda diğer hadisler için bkz. Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, I, 325; Acürri, *eş-Şerîa*, 148; İbn Ebî Asım, *Kitabü's-Sünne*, 447-448; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-Îmân*, v. 127b.; Kadî Ebû Ya'lâ, *Kitâbü'l-Mu'temed*, 268; İbn Batta, 53; İsferrâinî, *Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkati'n-Nâciye an Fırakî'l-Hâlikîn*, thk. Zahid el-Kevserî, Beyrut 1988. 90; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 148. Haricî İbn Ömer el-Ezdî de, bu konudaki hadisleştirilmiş sözleri aynı şekilde nakletmektedir (Bkz. *Câmiü's-Sahîh*, III, 5, 11, 12; IV, 17). Mürcie tarafından da, bu lanetleme Ehlü'l-Hadis'i içerecek şekilde değiştirilmiş ve onlara karşı hadisler uydurulmuştur. Bkz. Suyûtî, *Kitâbü'l-Leâli'l-Masnûa*, I, 22-23.

158 Meysere b. Habîb en-Nehdî, Kufelidir. Muhtemelen I. asrın sonlarında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 224.

159 Ebû'l-Buhterî Saîd b. Feyrûz et-Tâî. Kufelidir. Mevalidendir. 82/ 701 yılında Cemacimde öldürüldü. Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 287; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 105.

160 Bir kimsenin kendi için kesin mümin ve cennetlik olduğuna tanıklık etmesidir. Mürcie, imanını ifade ederken "Ben gerçek ten müminim." dediklerinden muhalifleri bu ifadeyi çarpıtarak, böyle demekle cennetlik olduklarına şehadette bulunduklarını iddia etmişlerdir. Bu üç kavramı her mezhep farklı anlamda kullanmaktadır. Kendilerinin ve kendileri gibi düşünenlerin cennetlik olduğunu şahitlik edenler Hariciler arasından çıkmış bur gruptur. Bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 119. Hicri 80/699 yılında Kufeli kurra, Hz. Osman ve Ali'den teberrînin veya onları tevellinin, cennetlik veya cehennemlik olduklarına hükmetmenin (şehadet) bidat olduğu şeklinde tipik bir Mürciî karar almışlardı. Bkz. Zehebî, *Târîh*, III, 358.

161 Hz. Osman ve Ali'nin durumları başta olmak üzere bütün büyük günah işleyenlerin durumlarını Allah'ın vereceği hükme bırakmak.

162 Haricilerin Hz. Ali'ye isyan ederek onunla dostluklarını kesmeleri ve daha sonra kendilerinden olmayanlarla bütün ilişkilerini koparmaları anlamındadır.

Ebû Ubeyd dedi ki: Muhammed b. Kesîr, Evzâî'den, Zuhri'nin¹⁶³ şöyle dediğini rivayet etti: "İslam'da, müslümanlar için bu İrcâ fikrinden daha tehlikeli bir bidat ortaya çıkmadı."

Ebû Ubeyd dedi ki: İsmâîl b. İbrâhîm, Mehdî b. Meymûn'dan,¹⁶⁴ o da Velîd b. Müslim'den¹⁶⁵ şöyle nakletti: Birisi (İsmâîl onun ismini söylemişti, fakat ben onu çıkardım) Cundub b. Abdillâh el-Becelî'ye¹⁶⁶ gidip ona Kur'an'dan bir ayet sordu? O da dedi ki: "Sana sıkıntı verebilirim. Ancak eğer müslümansan, kalkıp gitmezsın." veya "Benimle birlikte oturma!" veya buna benzer bir şey söyledi.

Ebû Ubeyd dedi ki: İsmâîl b. İbrâhîm, Eyyûb'den¹⁶⁷ şöyle rivayet etti: Sa'îd b. Cubeyr,¹⁶⁸ soranı ve sorulan konuyu zikretmeden bana şunu söyledi: "Falan (onun adını da zikretti) kimseyle oturma." Daha sonra şöyle dedi: "O, bu görüşü benimsiyordu."

[35] Bidat görüşlerden uzak durulması konusunda birçok hadis vardır. Fakat biz bu kitabımızda, özellikle bu grupla ilgili olanları zikretmekle yetindik.

Benzeri bir görüş Sufyân, Mâlik b. Enes ve ondan sonraki yeryüzünün aydınlatıcıları ve dönemlerinin ilim öncüleri olan Irak, Hicaz, Şam ve diğer bölgelerdeki Ehl-i Sünnet bilginleri

163 Ebû Bekr Muhammed b. Muslim b. Ubeydullah (?) b. Şihâb ez-Zuhrî el-Kureşî. 50/669 veya 51/670 yılında doğdu. Döneminin tanınmış hadis ve fıkıh âlimidir. Hadis ilmini ilk tedvin eden kişi olduğu söylenmektedir. 124/747 'de öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 66; Zehebî, *Siyer*, V, 326-350.

164 Ebû Yahya Mehdî b. Meymûn el-Ezdî. Basralı Mevalidendir. 171/ 687veya 172/788 'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 280; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 159.

165 Ebû'l-Abbas el-Velîd b. Muslim. 119/737 yılında doğdu. Şam'ın büyük hadis âlimidir. 195/810 yılında öldü. Zehebî, *Siyer*, IX, 211-220.

166 Cundub b. Abdillâh b. Sufyân el-Becelî el-Alekî. Kufelidir. Basra'ya sık sık gidip geliyordu. Hicri I. asrın ilk yarısında yaşadı. Ölüm tarihi bilinmiyor. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 35; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 47.

167 Ebû Bekr es-Sahtiyânî Eyyûb b. Keysân, 68/687-131/748. Basra'nın tanınmış fakihidir. Zehebî, *Siyer*, VI, 15-26.

168 Ebû Abdillâh Saîd b. Cubeyr b. Hişâm. Mevalidendir. Büyük fakihti. Mekk'e'nin dindar ve itibarlı âlimlerinden idi. 94/715 yılında Haccâc tarafından ödürüldü. İbn Kuteybe, *Meârif*, 446; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 82.

tarafından benimsenmekteydi. Bütün bidatçileri tenkit eden bu kimseler imanın söz ve amel olduğu görüşündeydiler.

7. (Büyük) Günahlar Sebebiyle İmandan Çıkmak

Ebû Ubeyd dedi ki: Günah ve suçların zikredildiği hadis- [36] lere gelince, bunların kötü gösterildiği rivayetler dört gruba ayrılmaktadır.

Bunlardan ilk iki grubu, (*günahı işleyenin*) imanını kaybettiğini ve Nebi (*sav.*)'den uzaklaştığını (*berâat*) bildirenler oluşturmaktadır.

Diğer iki grubu ise, işlenen günahı küfür olarak isimlendiren ve şirk olarak zikredenler oluşturmaktadır. Bu dört gruptan her birisiyle ilgili pek çok hadis bulunmaktadır.

İmanın kaybedildiğini bildiren rivayetler arasında Nebi (*sav.*)'nin şu hadisleri zikredilebilir:

1. Bir kimse, zina ettiğinde, mümin olarak zina etmez; hırsızlık yaptığı da, mümin olarak hırsızlık yapmaz.¹⁶⁹
2. Komşusunun şerrinden emin olmadığı bir kimse, mümin değildir.¹⁷⁰
3. İman, kötülüğün önünde bir engeldir. Mümin, haksızlık/kötülük yapmaz.¹⁷¹
4. Allah'a ve Resulü'ne inanan bir kimse, Ensara karşı nefret duymaz.¹⁷²
5. Nefsimin elinde olduğu Allah'a yemin olsun ki, birbirinizi sevmedikçe iman etmiş olmazsınız.¹⁷³

Hz. Ebû Bekir Sıddîk (*ra.*)'in sözü de aynı şekildedir: "Yalandan uzak durun. Çünkü yalan imandan uzaklaştırır."¹⁷⁴ Hz. Ömer (*ra.*)'in de buna benzer bir sözü vardır: "Kendisine gü-

169 Buhârî, 46 *Kitâbu'l-Mezâlim*, 30; İbn Mâce, 36 *Kitâbu'l-Fiten*, 3.

170 Buhârî, 78 *Kitâbu'l-Edeb*, 29.

171 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 166-67.

172 Buhârî, 63. *Kitab*, 4.

173 Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 94.

174 Benzer rivayetler için bkz. Müslim, 45 *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla*, 103-105; Tirmizî, 28 *Kitâbu'l-Birr ve's-Sıla*, 46 (1971).

venilmeyen kimsenin imanı yoktur.”¹⁷⁵ Sad’ın¹⁷⁶ da benzeri bir sözü vardır: “Müminde bulunmaması gereken iki huy varsa [37] bunlardan birisi hiyanet, diğeri yalancılıktır.”¹⁷⁷ Hz. Ömer’in bir başka sözü de şöyledir: “Bir kimse, haklı olsa bile, tartışmayı terk etmedikçe ve şaka olsa da yalanı terk etmedikçe hakiki imana ulaşamaz.”¹⁷⁸

Nebi (sav.)’den uzaklaştığını (*berâat*) bildiren rivayetler arasında Nebi (sav.)’nin şu hadisleri gösterilebilir:

1. Bizi aldatan bizden değildir.¹⁷⁹
2. Bize silah çeken bizden değildir.¹⁸⁰
3. Küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir.¹⁸¹ Ve buna benzer diğer rivayetler.

İşlenen günahı küfür olarak isimlendiren rivayetler arasında ise, Nebi (sav.)’nin şu sözleri sayılabilir:

1. “Yağmur yağdığında, Rabbinizin ne dediğini biliyor musunuz?” O, dedi ki: “Kullarımdan bazıları mümin bazıları da kâfir oldu. Şu veya bu yıldız bize yağmur yağdırdı diyenler, beni inkâr eden, yıldızlara inanan kimselerdir. Bu, Allah’ın bir rızkı ve rahmetidir diyenler ise, bana inanıp yıldızları inkâr eden kimselerdir.”¹⁸²
2. Benden sonra, birbirinizin boynunu vuran kâfirler olmayın.¹⁸³
3. Kim arkadaşına kâfir derse, bu isim ikisinden birisine döner (*ikisinden birisi kâfir olur*).¹⁸⁴
4. Bir kimse, bir sihirbaz veya kahine gider de, onun dediklerine inanırsa veya hayızlı birisine ya da hayızlı olmayan bir kadına

175 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 135, 210, 251.

176 Ebu İshak Sad b. Ebi Vakkas. Sahabenin önde gelenlerinden idi. 55/674 yılında 64 yaşında öldü. Cenaze namazını Mervan b. Hakem kıldırdı. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi’l-Emsâr*, 8.

177 Benzer rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 252.

178 Benzer rivayetler için bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 356, 364.

179 Müslim, 1 *Kitâbü’l-Îmân*, 164; Tirmizî, 12 *Kitâbu’l-Buyû*, 74 (1315).

180 Buhârî, 92 *Kitâbu’l-Fiten*, 7; Müslim, 1 *Kitâbü’l-Îmân*, 161, 163.

181 Tirmizî, 28 *Kitâbu’l-Birr ve’s-Sıla*, 15 (1919-1921); Ebû Dâvûd, 35 *Kitâbu’l-Edeb*, 66 (4943).

182 Buhârî, 10 *Kitâbu’l-Ezân*, 156; Müslim, 1 *Kitâbü’l-Îmân*, 32 (125).

183 Buhârî, 3 *Kitâbu’l-İlim*, 43; Müslim, 1 *Kitâbü’l-Îmân*, 29 (118-120).

184 Buhârî, 78 *Kitâbu’l-Edeb*, 73; Müslim, 1 *Kitâbü’l-Îmân*, 26 (111).

arkadan ilişkide bulunursa, Muhammed (sav.)'e indirilen şey- [38]
den uzaklaşmış olur veya Muhammed (sav.)'e indirileni inkâr
etmiş olur.¹⁸⁵

Abdullah'ın sözü de bu şekildedir: "Mümine kötü ve çirkin
sözler söylemek fık, onu öldürmek ise küfürdür."¹⁸⁶ Bazı kim-
seler bunu merfu hadis olarak da rivayet ederler.

İşlenen günahı şirk olarak isimlendiren rivayetler arasında
da Nebi (sav.)'nin şu sözleri bulunmaktadır:

1. Ümmetim için en fazla korktuğum şey, küçük şirktir. 'Ey Al-
lah'ın Resulü! Küçük şirk nedir?' diye sorulduğunda, Peygamber,
'riyadır' dedi.¹⁸⁷
2. Bir şeyi uğurlu ya da uğursuz saymak (*et-Tıyara*) şirktir. O,
bizden değildir, ancak (*kendisi bir çeşit vehme maruz kalmış-
tır*) Allah, bu vehmi kendisine yapılan tevekkül sebebiyle yok
eder.¹⁸⁸

Abdullah'ın nazar boncuğu ve muskacılıkla ilgili sözü de
şöyledir: "Bunlar şirktir."¹⁸⁹ İbn Abbâs'ın da bu konuda bir
sözü vardır: "Gerçekten bazı topluluklar köpeği Allah'a ortak
koşuyor! Diyorlar ki: Köpeğimiz bizi koruyor. Eğer köpeğimiz
olmasaydı, soyulurduk."¹⁹⁰

Zikrettiğimiz bu dört grup hadis ile ilgili, insanlar dört ayrı
te'vil yapmışlardır:

Birinci grup, (*bu hadislerde geçen küfrün*) nimete saygısız- [39]
lık (*küfrü'n-nime*) anlamında kullanıldığı fikrini benimser.

İkinci grup, bu ifadeleri, zikredilen bu günahların ciddiye-
tini vurgulamak ve insanları korkutmak şeklinde anlar.

185 Tirmizî, 1 *Kitâbu Ebvâbi't-Tahâre*, 102; İbn Mâce, 1 *Kitâbu't-Tahâre ve Sü-
nenihâ*, 122 (639).

186 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 36; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 27 (111).

187 Ahmed b. Hanbel, V, 428, 429.

188 Tirmizî, 22 *Kitâbu's-Siyer*, 47 (1614); Ebû Dâvûd, 22 *Kitâbu't-Tıb*, 24
(3910).

189 Ebû Dâvûd, 22 *Kitâbu't-Tıb*, 17 (3888); İbn Mâce, 31 *Kitâbu't-Tıb*, 39 (3530)

190 et-Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câ-
miü'l-Beyân an Te'vili ayi'l-Kur'an*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki,
Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003/1424, I, 392.

Üçüncü grup; onların mürtedin küfrü anlamında kullanıldığını ileri sürer.

Dördüncü grup, bütün bu haberlere karşı çıkar ve hepsini reddeder.

Bize göre bu yorumların tamamı, fesat ve yanlışlıklarla dolu olduğundan kabule şayan olmayıp geçersizdir.

Birinci görüş, Arap dili ve edebiyatından öğrendiklerimiz tarafından reddedilmektedir. Çünkü Araplar nimetlerin inkârını (*küfrânu'n-ni'me*), Allah'ın nimetlerini ve bahsettiklerini inkâr olarak tarif ettiler. Mesela bu; Allah kendisine servet verdiği hâlde yokluktan bahseden ya da Allah sağlık ve sıhhat bahsettiği hâlde hastalıktan şikayet eden kimsenin durumu gibidir. Bir kimsenin iyi taraflarını gizleyip kötü taraflarını öne çıkarması da böyle bir şeydir. İster onlarla Allah arasında olsun, isterse başkalarıyla ilişkilerinde kendilerine yapılan iyilikleri bilmemezlik yaparak onları inkâr etmeleri şeklinde olsun, bütün bu şeyler Araplar tarafından inkâr (*küfrân*) olarak isimlendirilmektedir. Nebi (sav.)'nin kadınlar için söylediği şu sözü, bunu göstermektedir: “Şüphesiz sizler çok fazla lanet okuyorsunuz ve arkadaşınızı yani kocanıza nankörlük (*inkâr*) ediyorsunuz.” Şöyle ki, sizden biriniz kızdığında şöyle der: “Senden kesinlikle hiçbir iyilik görmedim.”¹⁹¹ İşte nimete nankörlüğün (*küfrânu'n-ni'me*) anlamı budur.

Bu rivayetlerdeki küfür ifadesiyle günahların ciddiyetinin vurgulandığını söyleyen ikinci görüşe gelince, bunun en korkunç yani Resulullah (sav.) ve arkadaşlarının Allah'tan naklettiği şeylerin aslı olmayan tehditler (*va'id*) olarak yorumlanmasıdır. Bu yorum cezanın inkârına götürür. Çünkü böyle bir yorum bunlardan birisi için mümkün ise diğer zikredilen bütün cezalar için de mümkün demektir.

Bu günahları işleyen birisinin bizzat kendisini mürted derecesine düşüren küfürle isimlendirileceği şeklindeki üçüncü görüşe gelince, bu az önce zikredilenden daha teh-

191 Benzeri bir rivayet için bkz. Buhârî, 6 *Kitâbu'l-Hayz*, 6.

likelidir. Çünkü bu görüş, küçük ve büyük günah işleyen insanların tekfir edilmesi gerektiği şeklindeki kanaatleriyle Allah'ın dininden çıkan Haricilerin görüşüdür. Sen, Allah'ın Resulü'nün onların dinden çıkmalarını ne şekilde tanımladığını ve kanlarının akıtılmasına nasıl izin verdiğini biliyorsun. Diğer taraftan, Aziz ve Celil olan Allah'ın, onların görüşlerini yalanladığını görmüştük. Çünkü Allah hırsızlık yapanın elinin kesilmesine, zina eden ve iffetli kadına iftira atana sopa [40] vurulmasına hükmetti. Bu günahları işleyen kimseler eğer küfre girmiş olsaydı, bunlara ölüm cezasından başka bir ceza verilmezdi. Çünkü Allah'ın Resulü (sav.) şöyle buyurdu: "Kim dinini değiştirirse onu öldürünüz."¹⁹² Anlamıyor musun, eğer onlar küfre girmiş olsalardı, cezaları el kesme ve sopalama şeklinde olmazdı. Allah'ın suçsuz olarak öldürülen birisiyle ilgili sözü de aynı şekildedir: "...Onun velisine yetki vermişsizdir..."¹⁹³ Eğer bu öldürme fiili küfür olsaydı, o zaman velinin affetme veya diyet alma hakkı olmaz, katilin öldürülmesi gerekirdi.

Bu rivayetleri zayıf olarak nitelendiren dördüncü görüşe gelince, bu görüşlerine itibar edilen kimselerin mezhebi değildir ve bunları dikkate almaya değmez. Çünkü bu zikredilen hadisleri izah etmeye güçleri yetmeyen ve onları anlayabilecek kapasitesi olmayan bidat ve heva sahiplerince yapılan bir temellendirmedir. Onlar, "Bu hadislerin tamamı çelişkilidir, bundan dolayı hepsini geçersiz kılın." demekten daha kolay bir şey bulamadılar.

Bütün bu konularda bizim görüşümüz şudur: Masiyet ve günahlar (*zunûb*) imanı ortadan kaldırmaz ve küfrü gerektirmez. Ancak onlar, kitabının pek çok yerinde Allah'ın inanları vasıflandırdığı ve onlara şart koştuğu imanın hakikat ve ihlas kısmını ortadan kaldırır. Bundan dolayı Allah şöyle buyurdu:

192 Buhârî, 56 *Kitâbu'l-Cihâd ve's-Siyer*, 149; Tirmizî, 15 *Kitâbu'l-Hudûd*, 25 (1458).

193 İsra, 17/33.

1. *Allah müminlerden, mallarını ve canlarını, kendilerine (verilecek) cennet karşılığında satın almıştır. Çünkü onlar Allah yolunda savaşır, öldürürler, ölürler. (Bu) Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da Allah üzerine hak bir vaaddir. Allah'tan daha çok sözünü yerine getiren kim vardır! O hâlde O'nunla yapmış olduğunuz bu alış verişinizden dolayı sevinin. İşte bu büyük kazançtır. (Bu alış veriş yapanlar), tevbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rüku edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar ve Allah'ın sınırlarını koruyan (yasaklarını çiğnemeyen)lardır. İşte o müminleri müjdele!*¹⁹⁴
2. *Gerçekten müminler kurtuluşa ermiştir. Onlar ki namazlarında huşu içindedirler. Onlar ki boş ve yararsız şeylerden yüz çevirirler. Onlar ki zekât verirler. ve onlar iffetlerini korurlar. ...İşte asıl bunlar varis olacaklardır. Firdevs'e varis olan bu kimseler, orada ebedi kalıcıdırlar.*¹⁹⁵
3. *Müminler ancak, Allah'ın adı anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allah'ın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir. Onlar namazlarını dosdoğru kılan ve kendilerine rızık olarak verdiğimizden (Allah yolunda) harcayan kimselerdir. İşte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için Rableri katında nice dereceler, bağışlanma ve tükenmez bir rızık vardır.*¹⁹⁶

[41]

Ebü Ubeyd dedi ki: Açıklanan ve yorumlanan bu ayetler, inananlara farz kılınan ve onları günahlardan uzak tutan iman ilkeleridir. Daha sonra Sünnet de, iman hasletlerinden bahseden hadislerle bunları açıkladı. Bu hadisler, kitabımızın başında yer alan bölümde verildi. Bu günahlar farklı şekilde tanımlanan imanla karışınca, bunun Allah'ın müminlerden istediği şartlardan ve kendisiyle imanın bilinebileceği işaretlemlerden olmadığı ancak müminlerin günah işledikleri anda imanın hakikatını kaybetse de mümin ismini kaybetmedikleri söylenebilir.

194 Tevbe, 9/111-112.

195 Müminun, 23/1-11.

196 Enfal, 8/2-4.

Eğer birisi, “Bir kimsenin iman vasfını taşımakla beraber onun mümin olmadığı nasıl söylenebilir?” derse; ona denir ki: “Bu duruma bizim Arapçayı konuşma biçimimizde sıkça rastlanır, bunu kimse inkâr edemez.” Mesela; bir işçi herhangi bir işi olması gereken şekilde yapmazsa, yaptığı şey bir iş olarak isimlendirilemez. Aslında Arapların bir sanatkara, işini güzel bir şekilde yapmadığı zaman “sen bir şey yapmadın” veya “iyi bir iş yapmadın” dediklerini görmekten gerekir. Ancak burada bizzat sanatkarlığı değil onun hünerinin mükemmel bir biçimde mevcut olmadığı kastedilmektedir. Bu kimse, onlara göre, isim olarak bir işçidir, fakat işini gereken şekilde sağlam yapan birisi değildir. Hatta bundan daha önemli konularda da aynı fikri benimsediler. Mesela; bir kimse babasına saygısızlık yapsa ve ona eziyet etse insanlar, bu çocuğun onun neslinden olduğunu bildikleri hâlde “O, oğul değildir (*böyle oğul olmaz*).” derler. Ayrıca böyle bir kardeş, hanım ve köleye de aynı şey söylenir. Onların bundan kastettikleri, sadece bu kimselerin iyilik ve taat gibi zorunlu görevleri yerine getirmedikleridir.

Bu kimselerin evlilik, kölelik ve nesepleri konularına gelince, onlara uygulanacak hükümler ve verilecek isimler, daha önce olduğu gibidir. İmanı ortadan kaldıran bu günahlar da aynı şekildedir. Bunlar sadece imanın hakikatlerinden ve imanın sıfatlarından olması gereken dinî hükümleri boşa çıkarır, onların isimleri baki kalır. Onlar, müminler olarak isimlendirilirler ve mümin sınıfından kabul edilirler.

Buna ilaveten vahiy ve sünnetten bizim görüşümüzü destekleyen pek çok delil bulmaktayız.

Vahiy delillerimize gelince şanı yüce Allah'ın Ehl-i Kitap'la ilgili şu sözüdür: “Allah, kendilerine kitap verilenlerden, ‘onu [42] mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz’ diyerek söz almıştı. Onlar ise bunu kulak ardı ettiler.”¹⁹⁷

Ebû Ubeyd dedi ki: Eşcâî,¹⁹⁸ Mâlik b. Mığvel'den,¹⁹⁹ o da Şa'bî'den bu ayetle ilgili olarak onun şöyle dediğini bildirdi: "Aslında kitap onların ellerindeydi, ancak onlar bu kitabı ihmal ettiler ve onun dediğini yapmadılar."

Ayrıca Allah, onların kestiklerini yemeyi, kadınlarıyla evlenmeyi bize helal kıldı. Bu sebeple kitabı kabul ettikleri ve ona bağlı kaldıkları sürece, kitabın hükmü doğrutusunda onlara hükmetti. O hâlde onlar, gerçekte bu kitaptan ayrılırsalar da, dinî hükümler ve isimleri itibariyle, Ehl-i Kitap sınıfına dahildirler. Bu konu Kur'an'da da böyledir.

Sünnet'ten delillere gelince, namaz kılan, fakat namazını kısa tutan bir Bedevi ile ilgili Rifâ'a'nın²⁰⁰ Nebi (sav.)'den rivayet ettiği hadistir. Resulullah (sav.) ona dedi ki; "Git namazını tekrar kıl, çünkü sen namaz kılmadın."²⁰¹ Hz. Peygamber, onu ne zaman namaz kılarken gördüyse, her defasında "Namazını tekrar kıl!" diyerek aynı uyarıda bulundu. Onun, ismen namaz kılan (*musalli*) olarak tanımlandığını, fakat gerçek anlamda namaz kılan birisi olmadığını görmüyor musunuz? Kocasına itaat etmeyen kadın, kaçak köle ve toplumun kendisini sevmediği bir imamın (*Namaz kıldıran kimse*) durumu da aynı şekildedir. Onların kıldıkları namazlar, kabul edilmez. Abdullah b. Ömer'in içki içen birisi hakkındaki "Onun kırk gün namazı kabul edilmez."²⁰² şeklindeki hadisi de böyledir. Ali (ra.) de şöyle dedi: "Mescide komşu olan birisinin namazı ancak mescitte olur."²⁰³

[43] Ömer (ra.), hacıların Mina'dan Mekke'ye akın ettikleri gün

198 Ebû Abdірrahmân Ubeydullah b. Ubeydirrahmân el-Eşcâî. Aslen Kufelidir, fakat daha sonra Bağdad'a yerleşti. Sevri'nin eserlerini rivayet etmiştir. II. asrın sonlarında, muhtemelen 182/798 yılında Bağdad'da öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 328.

199 Ebû Abdіllah Mâlik b. Mığvel b. Asım b. Mâlik el-Becelî. Kufeli meşhur ve güvenilir muhaddislerden birisi idi. 158/774 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 365; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 169.

200 Ebû Hudeyc Rifâa b. Râfi' b. b. Hudeyc b. Râfi' b. Adî. Ömer b. Abdilazîz'in hilafeti (99/717-718 -101/719) döneminde öldü. İbn Sad, *Tabakât*, V, 257.

201 Tirmizî, 43 *Kitâbu'l-İsti'zân*, 4 (2692).

202 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 35.

203 Dârakutnî, *Kitabu's-Sunen*, Medine 1966, I, 420.

eşyalarını önceden gönderenin “haccı geçersizdir”²⁰⁴ şeklindeki sözü de aynıdır. Huzeyfe de şöyle dedi: “Bir kimse oruçlu iken, bir kadının elbiselerinin altındaki vücudunu düşünürse onun orucu bozulur.”²⁰⁵

Ebû Ubeyd dedi ki; bütün bu ve buna benzer rivayetlerin tamamı, bize göre, sana açıkladığım şekilde anlaşılmalıdır. Peygamber’den her hangi birisinin müslümanlardan olmadığı bildirilen hadisler de bu şekildedir. Mesela; “Kim şöyle şöyle yaparsa bizden değildir.” Bunlardan hiçbirisinin Resulullah (sav.)’tan ve onun dininden uzaklaşma (*teberrî*) anlamında olduğunu görmüyoruz. Ancak bize göre onun kastettiği, böyle birisinin sadece bize itaat eden, bize uyan ve dinî hükümlerimizi özenle koruyan kimselerden olmadığıdır. Bu tanımlamalar ve buna benzer diğer tanımlamalar da (*bu şekilde yorumlanmalıdır*). Sufyan b. Uyeyne²⁰⁶ Peygamber’in “bizden değildir” sözünü, kendi dışındaki otoritelerin görüşleriyle de desteklemek suretiyle “bizim gibi değildir” şeklinde yorumluyordu. Böyle bir yorumu ilmin önderlerinden Sufyan b. Uyeyne yapmış olsa da ona katılmıyorum. Çünkü yasaklanan şeyleri yapanların Nebi (sav.)’ye benzemedikleri kabul edilirse, emredilenleri yapanların da Nebi gibi olması gerekir. Aksi takdirde bu fiili işleyenle terk eden arasında hiçbir fark kalmaz. Bunu yapan veya terk edenler arasında Nebi (sav.)’in dengi ve benzeri yoktur.

Bu rivayetler imandan çıkaran ve Peygamber’den uzaklaştıran günahları içeren rivayetler olup birbiriyle yakından ilişkilidir. Bu sebeple bu iki konuda gelen rivayetler aynı şekilde yorumlanmalıdır.

204 İbn Ebî Şeybe, *Musannaf*, III, 404; Suyutî, *el-Leâli’l-Masnûa*.

205 Bu tip haberlerin sahih olabilmeleri mümkün değildir.

206 Ebû Muhammed el-Hilâlî Sufyân b. Uyeyne b. Ebî İmrân. 107/725 yılında Kufe’de doğdu. Daha sonra Mekke’ye yerleşti ve 198/813’te öldü. Büyük hadis ve fıkıh İmamıdır. Hadis Taraftarlarının temsilcilerindendir. İbn Sad, *Tabakât*, V, 497-498; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi’l-Emsâr*, 149; İbn Nedîm, *Fihrist*, 316.

Günahların zorunlu neticesi olarak inkâr ve şirkten bahseden rivayetlere gelince, bize göre bunlar günah işleyenlerin imanını tamamen ortadan kaldıran türden bir inkâr ve şirk düştüklerini ispat anlamında değildirler. Bu günahlar bize göre kâfirlerin ve müşriklerin ahlaki davranışları ve alışkanlıkları şeklinde anlaşılmalıdır. İlk iki türdekiler için bulduğumuz gibi bu son iki çeşit için de Kitap ve Sünnet'ten pek çok delil bulmaktayız.

- [44] Kur'an'da şirkin bu anlamda kullanıldığının delillerinden birisi, Şeytan'ın kendileriyle konuştuğu anda Aziz ve Yüce Allah'ın Âdem ve Havva hakkında şöyle buyurmasıdır: *"Sizi tek bir candan yaratan, ondan da yanında huzur bulsun diye eşi ni yaratan O'dur. Eşi ile (birleşince) eşi hafif bir yük yüklendi (hamile kaldı). Onu bir müddet taşıdı. Hamileliği ağırlaşınca, Rab'leri Allah'a: 'Andolsun bize kusursuz bir çocuk verirken muhakkak şükredenlerden olacağız.' diye dua ettiler. Fakat (Allah) onlara kusursuz bir çocuk verince, kendilerine verdiği bu çocuk hakkında Allah'a ortak koşular. Allah ise onların ortak koştuğu şeyden yücedir."*²⁰⁷ Bu, Şeytan'ın onlardan çocuklarını *Abdu'l-Hâris* olarak isimlendirmelerini istemeleri şeklinde yorumlanabilir. Allah'ı ve dinini bilen birisinin, nebilik ve Allah'a yakınlıkları ile tanınan Âdem ve Havva'nın Allah'a şirk koştuklarını tasavvur edebilir mi? Allah, onların eylemini "şirk" olarak isimlendirdi, fakat bu Allah'a ortak koşmak anlamında bir şirk değildir.

Sünnette bulunan delillere gelince, Nebi (sav.)'in şu sözü örnek gösterilebilir: "Ümmetim için en çok korktuğum küçük şirktir." Hadiste geçen "*küçük*" sözü sebebiyle, buradaki şirk, onu işleyeni Allah'a ortak koşucu kılmayan türden bir şirk şeklinde, daha önce yorumlanmıştı. Abdullah'ın sözü de aynı şekildedir: "Faiz altmış küsur çeşittir, şirk de böyledir."²⁰⁸ Günahların, günah (şirk) olarak isimlendirilen pek çok çeşidi bulunduğu daha önce izah edilmişti. Bunlar, Allah'ın yanı sıra,

207 Araf, 7/189-190.

208 Benzer bir rivayet için bkz. İbn Mâce, 12 *Kitâbu't-Ticârât*, 58 (2274-2275).

ona başka ilahları ortak koşmak anlamındaki şirk değildir. Allah, böyle bir şeyden çok çok yücedir. Bize göre buradaki şirkin bölümleri (*bâblar*) kâfirlerin ahlakları, alışkanlıkları, hayat tarzları, sözleri, hükümleri ve buna benzer durumlar olarak yorumlanabilir.

Böyle bir yorumu destekleyen vahyedilmiş delil, Aziz ve ^[45]Yüce Allah'ın şu sözüdür: "...*Kim Allah'ın indirdiği* (hükümler) *ile hükmetmezse işte onlar kâfirlerin ta kendileridir.*"²⁰⁹ İbn Abbâs ayette geçen "inkârı (*küfür*)", "dinden çıkarmayan bir inkâr"²¹⁰ olarak yorumladı. Atâ b. Ebî Rebâh²¹¹ da bu küfrün Allah'ı inkâr anlamındaki küfürden daha aşağı olduğunu söyledi.

Böyle bir inkârın İslam dininden çıkarmadığı açıkça ortaya konulmuştur. Din, kendisine günahlar karışmış olsa da, o anki hâliyle devam eder. Bu hadislerde geçen inkârın (*küfür*) asıl manası, daha önce ortak koşmanın (şirk) anlamıyla ilgili ortaya koyduğumuz gibi, kâfirlerin davranışları ve hayat tarzları olarak anlaşılmalıdır. Allah'ın "*Yoksa onlar Cahiliyye* (İslam öncesi) *idaresini mi arıyorlar?*" sözünü duymadın mı?

Müfessirlere göre bu ayetin te'vili İslam dini üzere olduğu hâlde Allah'ın indirmedipleriyle hükmeden kimsenin, bu hükmüyle Cahiliyye ehli gibi olduğu şeklindedir. Çünkü sadece Cahiliyye ehli bu şekilde hükmediyordu. Resulullah'ın şu sözü de böyledir: "Üç şey Cahiliyye işidir: İnsanları soylarıyla kötülemek, Ölü'nün arkasından yas tutmak, falcılık."²¹² Cerîr ve Ebû'l-Buhterî et-Tâî'den rivayet edilen hadis de bunun gibidir: "Üç şey Cahiliyye geleneğidir: Yüzünü yırtmak ve saçını yolmak suretiyle ölü için ağlayıp yas tutmak, ölü'nün arkasından yemek yapmak, bir kadının başka bir cena-

209 Maide, 5/44.

210 Hâkim en-Nisâbü'rî, *Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Riyad trz., II, 313.

211 Ebû Muhammed Atâ b. Ebi Rebâh el-Fehrî el-Kureşî. Mevalidendir, Yemen'de 27/ 647 yılında doğdu, Mekke'de büyüdü. Tâbiîn neslinin en saygınları arasındaydı; büyük bir fakihti ve 114/ 732 yılında Mekke'de öldü. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 81.

212 Benzeri bir rivayet için bkz. Buhârî, 63 *Menâkıbu'l-Ensâr*, 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 431,496.

ze evinde gecelemesi.”²¹³ “Münafığın alameti üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz, emanet edildiğinde hiyanet eder.”²¹⁴ hadisi ve Abdullah’ın “Şarkı söylemek kalbe nifak tohumları eker.”²¹⁵ sözü de aynı şekildedir.

Günahlardan bahseden bu hadislerin (*asâr*) anlamı, bunları işleyenlerin, Allah’a ve O’nun katından gelenlere inandığı ve farzları yerine getirdiği sürece, cahil, kâfir ve münafık olacağı şeklinde değildir. Bunlar, kitap ve sünnette müslümanların bu günahlardan kaçınmaları, uzak durmaları, hiçbir konuda inançsızların davranışlarını ve hükümlerini taklit etmemeleri için yasaklanan, haram kılınan ve kâfirlerle ait eylemler olarak anlaşılabilir. Bir hadiste şöyle rivayet edilmiştir: “Siyah (sakala sürülen siyah kına), kâfirlerin kınasıdır.”²¹⁶ Herhangi birisi, bir başkasının siyah kına sürmesi sebebiyle küfre girdiğini söyleyebilir mi? Koku süründükten sonra onları etkilemek için bir topluluğun yanından geçen kadın için Peygamber’in söylediği şu söz de buna benzer: “O bir zanidir.”²¹⁷ Bu, had cezasını gerektiren bir zina olabilir mi? Buna benzer bir başka hadis daha vardır: “Birbirine hakaretler yağdıran iki kişi, yalanlar uyduran ve birbirini yalancılıkla suçlayan iki Şeytandır.”²¹⁸ Hz. Peygamber’in “iki Şeytan” sözüyle, onların Şeytan’ın çocukları olduğunu kastettiği tasavvur edilebilir mi? Aslında bütün bu hadisler daha önce açıkladığımız gibi eylemler, ahlak ve yaşama biçimleri olarak anlaşılmalıdır. Ehl-i Kible tarafından işlenen inkâr (*küfür*) ve ortak koşmaktan (şirk) bahseden bütün hadisler de aynı şekildedir ve bize göre böyle anlaşılmalıdır. İslam’ın hükümlerini ortadan kaldıran ve onu işleyeni mürted sınıfına sokan inkâr (*küfür*) ve ortak koşmak (şirk)

213 İbn Mâce, 6 *Kitâbu'l-Cenâiz*, 60 (1632); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 204.

214 Buhârî, 2 *Kitâbü'l-Îmân*, 24; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 107, 109.

215 Ebû Dâvûd, 35 *Kitâbu'l-Edeb*, 60, (4927).

216 Bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk. Sad b. Abdillâh el-Hamîd ve dğr., XIII, 122.

217 Tirmizî, 44 *Kitâbu'l-Edeb*, 35 (2786); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 414, 418.

218 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 162.

ismi, başka bir şeyle değil sadece bizzat Allah'ı inkâr (*küfür*) sözüyle gerçekleşir. Bu sebeple, bunu açıklar nitelikte hadisler geldi.

Ebû Ubeyd dedi ki: Ebû Muâviye,²¹⁹ Ca'fer b. Burkân'dan,²²⁰ [47] o da İbn Ebî Nüşbe'den,²²¹ o da Enes b. Mâlik'ten²²² Allah'ın Resulü (sav.)'nün şöyle buyurduğunu haber verdi: "Üç şey İslam esaslarındandır: İlki; 'Allah'tan başka ilah yoktur.' diyen kimseye dokunmamak. Biz, onu hiçbir günahı sebebiyle tekfir etmeyiz; yaptığı hiçbir kötü fiili sebebiyle de onu İslam'dan çıkarmayız. İkincisi; 'Cihaddır.' Benim gönderildiğim ilk günden Ümmet'im en sonrakilerinin Deccâl'le savaşacağı güne kadar geçerlidir. Yönetici zalim de olsa adil de olsa bu cihadı ortadan kaldırmaz. Üçüncüsü de 'Kaderin her çeşidine iman etmektir.'"²²³

Ebû Ubeyd dedi ki: Abbâd b. Abbâd, Salt b. Dinâr'dan,²²⁴ o da Ebî Osmân en-Nehdî'den²²⁵ şöyle bildirdi: "Kufe hazinesinden sorumlu olduğu dönemde İbn Sad'ı ziyaret ettim. Onun şöyle dediğini işittim: 'Bir kul Allah'tan başkası adına kurban kesmedikçe ve O'ndan başkası için namaz kılmadıkça küfre ve şirke düşmez.'"

219 Ebû Muâviye ed-Darîr Muhammed b. Hâzim. 113/731 yılında doğdu. Mevalidendir. Kufe'nin tanınmış hadis âlimidir. A'meş'in öğrencisidir ve onun hadislerini en iyi bilenlerden birisidir. İrcâ fikrini benimsemişti. 195/810 yılında Kufe'de öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VI, 392; İbn Kuteybe, *Meârif*, 510; Zehebî, *Siyer*, IX, 73-78.

220 Ebû Abdurrahmân Ca'fer b. Burkân el-Küllâbî el-Cezerî. Mevalidendir. Büyüyük fakih ve kurradan birisidir. 154/770 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 482; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 185.

221 İbn Ebî Nuşbe Yezîd es-Sülemî. Hayatı hakkında bilgi bulunamadı. İbn Hacer, *Takrîb*, II, 529.

222 Ebû Hamza Enes b. Mâlik en-Nadr el-Ensârî, 10 yaşından itibaren Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunmuştur. 90/709 veya 93/712 yılında öldü. İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 365; Zehebî, *İber*, I, 80.

223 Bir rivayette "hayır ve şerriyle, tatlısıyla acısıyla kaderin her çeşidine iman etmek" İslam esaslarından sayılmıştır. Bkz. İbn Mace, *Sünen*, Mukaddime, 10. bab,(87. hadis).

224 Ebû Şuayb el-Hanâî el-Basrî es-Salt b. Dinâr. Muhtemelen hicri II. asrın ortalarında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 279.

225 Ebû Osmân en-Nehdî Abdurrahmân b. Mül b. Amr b. Adî. Kufelidir. Bir çok savaşa katıldı. Haccâc'ın Irak valiliği sırasında Basra'da 95/ 713 yılında öldü. İbn Sad, *Tabakât*, VII, 97-98; İbn Kuteybe, *Meârif*, 426; İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 99.

Ebû Ubeyd dedi ki: Ebû Muâviye, A'meş'ten, o da Ebî Sufyân'dan²²⁶ şunu bildirdi: "Mekke'de altı ay Câbir b. Abdillâh'la²²⁷ beraber yaşadım. Bir adam ona 'Kible Ehli'nden birisini kâfir olarak isimlendiriyor muydunuz?' diye sorunca o, 'Allah korusun!' cevabını verdi. Adam 'Peki müşrik olarak isimlendiriyor muydunuz?' deyince; Cabir 'Hayır!' dedi."

8. İmandan Çıkarmayan, Ancak Büyük Günahlardan Sayılan Günahlar

- [48] Ebû Ubeyd dedi ki: Nebi (sav.) bir hadisinde şöyle buyurmaktadır: "Mümine lanet etmek onu öldürmek gibidir."²²⁸ Onun "Müminin malı da canı gibi dokunulmazdır."²²⁹ hadisi de aynı şekildedir. Abdullah'ın şu sözü de bu türdendir: "İçki içen kimse Lat ve Uzza putuna ibadet eden gibidir."²³⁰ Bu rivayetler bir günahın kendinden daha büyük bir günaha benzetildiği türden rivayetlerdir. İnsanlardan bazıları, böyle bir benzetmeyi iki günahın da aynı olduğu şeklinde yorumlamıştır. Bana göre bu imkânsızdır. Çünkü Allah, günahların bir kısmını diğerinden daha büyük kabul etmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Eğer size yasaklanan büyük günahlardan kaçınırsanız, sizin küçük günahlarınızı örteriz ve sizi güzel bir yere sokarız.*"²³¹ Kur'an-ı Kerim'de ve Peygamber'in sünnetinde çok sayıda bulunan bu tür şeyleri zikretmek uzun zamanımızı alır. Ancak bana göre onlar şu şekilde yorumlanmalıdır: "Aslında Allah, kendi katında biri diğerinden daha büyük olsa da bunların tamamını yasaklamıştır. O diyor ki, 'kim bu günahlardan birisini işlerse, diğerlerini işleyenle-
- [49] rin girdiği gibi, günahkârlar sınıfına girer.' Çünkü bunlardan

226 İbn Sad Şamlılar arasında Ebû Sufyân ve Medlûk'tan bahseder. *Tabakât*, VII, 436. Metinde 59. sayfada geçen Hanzala b. Ebî Sufyân veya babası da olabilir.

227 Ebû Abdillâh Câbir b. Abdillâh b. Amr b. Haram es-Sülemî el-Ensârî, Akabe ve Rıdvan beyatlarında yer alan sahabilerdendir. Medine'de 78/697'de ölmüştür. İbn Hibbân, *Kitâbu Meşâhîri Ulemâi'l-Emsâr*, 11; Zehebî, *İber*, I, 65; İbn İmâd, *Şezerât*, I, 319.

228 Buhârî, 78 *Kitâbu'l-Edeb*, 44; Müslim, 1 *Kitâbü'l-Îmân*, 46 (176).

229 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 446.

230 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 272.

231 Nisa, 4/31.

her biri, günah olarak biri diğerinden daha büyük olmasına rağmen, günahı ölçüsünde, günahkâr ismini hakeder. Hz. Peygamber'den nakledilen merfu bir hadis bunu tam olarak açıklamaktadır. Şöyle ki "Yalan yere şahitlik etmek, Allah'a şirk koşmaya denktir."²³² dedikten sonra, Allah'ın Resulü şu ayeti okudu: "...*O hâlde pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının.*"²³³ Buradan anlıyoruz ki, şirk ve yalan şahitlik, Allah tarafından tek bir ayette birlikte yasaklanması itibariyle aynıdır. Yasak olarak eşit olmalarına karşın bu ikisi günah ve saygısızlık bakımından birbirinden farklıdır. Bu sebeple bütün suçların (*cerîme*) bu şekilde değerlendirildiğini görüyoruz. Görmüyor musun ki, çeyrek dinar veya daha fazlasını çalan hırsızın eli kesilirken, bundan daha az çalanın eli kesilmez. Konuşma dilinde, her ikisine de hırsız denilmesi mümkündür. Çünkü bu kimse, hem hırsız ismini, hem de günah işleme vasfını şahsında birleştirmekle beraber, onların cezaları, işlenen günahın fazlalığına göre birbirinden farklı olur. Aynı şekilde günah işleyen bakire veya dul için, her ikisinin de birlikte Allah'a asi olduğu söylenir. Hâlbuki onlardan birisi, daha büyük günah işlemiş ve diğerinden daha ağır ceza-ya çarptırılmıştır. Allah'ın Resulü'nün "Mümine lanet etmek, onu öldürmek gibidir." sözü de, bu şekilde anlaşılmalıdır. Bu kimseler işledikleri günahın neticesinde günahkâr olmakta birleştiler. Ancak bunlardan her birisi bu dünyada günahının büyüklüğü ölçüsünde cezalandırılır. Resulün "Müminin malı da canı gibi dokunulmazdır." sözü de bunun gibidir. Bu ve buna benzer başka hadisler de aynı şekildedir.

Ebû Ubeyd dedi ki: Biz bu kitabı sahip olduğumuz bilginiz ölçüsünde Kur'an ayetleri, Nebi (*sav.*)'in ve ondan sonraki din bilginlerinin rivayetleri ile Arap dilindeki çeşitli lehçeleri ve ekollerin görüşlerini esas alarak yazdık. Tevekkül Allah'adır ve yardım istenen tek varlık da O'dur.

232 İbn Mâce, 13 *Kitâbü'l-Îmân*; 32 (2372).

233 Hacc, 22/30.

Ebü Ubeyd dedi ki: Bu kitabımızın başında özelliklerinden bahsetmediğimiz ancak iman konusunu tartışan beş ayrı guruba gelince onlar Cehmiyye²³⁴ Mu'tezile,²³⁵ İbâziyye,²³⁶ Sufriyye²³⁷ ve Fazliyye²³⁸dir.

234 Cehm b. Safvan'ın itikadi ve siyasi görüşlerini benimseyenlere Cehmiyye veya Cebriyye denilmiştir. Her ne kadar bazı kaynaklar bu adla bir fırkadan bahsediyorsa da, diğer fırkalar gibi teşekkül etmiş müstakil bir fırka değildir. Bazı kaynaklar, cennet ve cehennem yaratıldıkları ve sonunda yok olacakları fikrini benimseyenleri ya da kabir azabını inkâr eden, Allah'ın ilmine hâdis diyenleri Cehmî olarak isimlendirmektedir. Mezhepler Tarihi Kaynakları Cehmiyye ve tasnifi ile ilgili birbiriyle çelişen bilgiler vermektedir. Hadis Taraftarları, II. asrın sonlarından itibaren, Mu'tezile'nin Sıfatlar ve Halku'l-Kur'an görüşlerini benimseyenleri, bazen de Hanefi-Mürciileri bu şekilde tanımlamaktadırlar. Aslında Cehm b. Safvan, temelde Mürcii görüşleri benimsemiş birisiydi. İlk kaynaklar onu bu fırkanın tali kolları arasında sayar. Mürcie'nin alt grubu olarak Cehmiyye adıyla bir fırkadan bahsetmek belki daha doğru olabilir. Bu sebeple, İman nazariyesinde Mürcie'nin fikirlerini, Sıfatlar ve Halku'l-Kur'an konusunda Mu'tezile'nin görüşlerini benimseyen Bişr el-Merisi ve onun gibilerine Cehmiyye denilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 279-280; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 97-100; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 156-157; Şerafettin Gölcük; "Cehmiyye", *DİA*, VII, 234-236.

235 Mu'tezile, büyük günah işleyeninin durumu, tevhid ve adalet gibi konularda Hasan Basrî (110/728), Vasıl b. Ata (131/749) ve Amr b. Ubeyd (144/761)'in ilim meclislerinde yaşanan tartışmalardan sonra kendine has görüşleriyle ortaya çıkmış bir mezheptir. Bu mezhebin önemli beş esası vardır: 1. Tevhid. Allah, kudret, hayat ve ilim gibi sıfatlarla vasıflandırılmaz. Allah'ın sıfatları zatının aynıdır. 2. Adalet. İnsan özgür iradesi olan, kendi fiilini kendi yaratan, bundan dolayı da sorumlu olan bir varlıktır. 3. el-Menzile beyne'l-menzileteyn. Büyük günah işleyeninin bu dünyadaki durumu ne kâfirdir ne de mümindir. Bu ikisi arasındaki bir yerededir. 4. el-Va'd ve'l-Vaid. Allah, iyilik yapanları ödüllendirecek, kötülük yapanları ise cezalandıracaktır. Bu konuda verdiği sözünden ve tehdidinden dönmecektir. 5. İyiliği Emretmek-Kötülüğe Engel Olmak. Bir kimsenin, dinin ve aklın kötü gördüğü bir davranışı engellemesi, iyi gördüğünü ise teşvik etmesi gerekir. Bu görüşleri sebebiyle, onlar İslam düşüncesinde akılcılar olarak meşhur olmuşlardır. Mu'tezile Basra'da, Horasan ve Maverâünnehir'de, Horezm Harezmi Bölgesinde Selçukluların ilk dönemlerine kadar yaşamaya devam etmiştir. Türkler arasında da taraftar bulmuş bir mezheptir. Daha sonraları Hindistan'da bazı tesirleri olmuştur. 19. asrın sonlarına doğru ortaya çıkan bazı Yenilikçi Hareketlerin önderlerinden Reşid Rıza ve bazı Tatar Cedidcileri üzerinde etkisini sürdürdüğü iddia edilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 155-278; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 56-90; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 82-148; Ebû'l-Muzaffer el-İsferâînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, 63-97; Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*, 259-308; 367-372; Kemal Işık, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1967.

Cehmiyye dedi ki: İman, ne dilin şهادeti, ne nübüvveti ikrar ve ne de farzları eda etmektir, o sadece kalple Allah'ı bilmektir (*ma'rifet*). Bu konuda meleklerin imanını delil getirdiler ve dediler ki: "Melekler, Allah peygamberleri yaratmadan önce mümin olmuşlardır."

Mu'tezile dedi ki: İman, büyük günahlardan kaçınmanın yanı sıra kalple ve dille olur. Kim büyük bir günah işlerse, imanını kaybeder, ancak küfre girmez. Mümin ve kâfir değil fasık olarak isimlendirilir. Ancak onun için iman hükümleri geçerlidir (*Dünyada mümin muamelesi görür*).

İbâziyye dedi ki: İman, yerine getirilmesi gerekli fiillerin toplamıdır (*cimâu't-taât*). Kim, bundan bir şeyi terk ederse Allah'a şirk koşan anlamında değil, onun nimetlerine nankörlük eden (*kâfiru'n-nîme*) anlamında kâfir olur. Onlar bu konuda İbrahim Suresindeki şu ayeti delil getirdiler: "*Allah'ın*

Osman Aydın, *İlk Mu'tezilî Fikirlerin Teşekkülü*, Ankara 1992 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).

236 Abdullah b. İbâz'a nispet edilen bu fırka, büyük günah işleyenleri sadece nimete karşı nankörlük anlamında kâfir sayar; muhalif müslüman grupların yaşadığı toprakları İslam ülkesi kabul ederek onlarla evlenmeyi ve miras intikalini meşru görür. İbâziyye, Hariciliğin en ılımlı ve günümüze kadar ulaşan tek koludur. Hârisiyye, Tarîfiyye, Yezîdiyye, Hafsiyye, Dah-hâkiyye, Sekkâkiyye, Halefiyye, Ömeriyye, Nefâsiyye (Neffâsiyye), Fersiy-ye ve Nükkâriyye gibi tali kollara ayrılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 102-105; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 156-158; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 74-78; Fığlalı, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983; Fığlalı, "Hariciler", *DİA*, XVI, 169-175; "İbâziyye", *DİA*, XIX, 256-261.

237 Ziyâd b. Asfar veya Abdullah b. Asfar et-Temîmî'ye nisbet edilen, günah işleyenleri müşrik kabul etmekle birlikte muhaliflerin kadın ve çocukları öldürmeyi caiz görmeyen bu fırka da kaynaklarda üç tali kola ayrılmıştır. Eş'arî, *Makâlât*, 118 vd.; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 159; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 65 vd.; Fığlalı, "Hariciler", *DİA*, XVI, 169-175.

238 Fazliyye, Fazl b. Abdillâh'a uyanlara nisbetle böyle bir isim verilmiştir. Süfriyye'nin tali kollarından birisidir. Onlar, "Allah'tan başka ilah yoktur, Muhammed O'nun resulüdür" diyen kimse, kalbiyle inanmasa da, kâfir olsa da, Dehri, Hristiyan veya Yahudi olsa da onların Allah katında mümin olduğunu, yürekten inanmasa da, diliyle hakkı kabul ettiği zaman ona böyle bir inancın zarar vermeyeceği fikrini benimsemişlerdir. Eş'arî, *Makâlât*, 118-119, 513, 514; Emir Mehnâ-Ali Hureys, *Câmiu'l-Fıraki'l-Mezâhibi'l-İslamiyye*, Beyrut 1994, 156; Şerif Yahya el-Emîn, *Mu'cemu'l-Fıraki'l-İslamiyye*, Beyrut 1986, 186.

nimetlerine nankörlükle karşılık veren ve sonunda kavimlerini helak yurduna sürükleyenleri görmedin mi?"²³⁹

Benzer bir görüşü benimseyen Sufriyye dedi ki: İman yerine getirilmesi gerekli fiillerin toplamıdır (*cimâu't-taât*). Ancak onlar, büyük ve küçük bütün günahları küfür ve şirk olarak kabul ettiler. Özel olarak bağışlananlar hariç, hiçbirisinde bağışlanma söz konusu değildir.

Benzer bir görüşü benimseyen Fazliyye dedi ki: Aynı şekilde iman yerine getirilmesi gerekli fiillerin toplamıdır (*cimâu't-taât*). Ancak onlar, bağışlanan ve bağışlanmayan bütün günahları, küfür ve şirk olarak kabul ettiler. Dediler ki: "Eğer Aziz ve Yüce Allah işledikleri günah dolayısıyla onları cezalandırırsa '*Ona ancak, bedbaht kimse girer. O ki yalanladı ve döndü*'²⁴⁰ buyurduğu için, onlara zulmetmemiş olur." Burada zikredilen Harici fırkaların her üçü de aynı görüşleri paylaşmaktadır. Sadece iman konusunda ayrılığa düşmüşlerdir. Şia²⁴¹ zikredilen fırkalardan ikisiyle aynı görüşleri paylaş-

239 239 İbrahim, 14/28.

240 Leyl, 92/15-16.

241 Şia, "Ali b. Ebî Tâlib'in, Hz. Peygamber'den sonra nas ve tayinle haliye olduğuna inanan, imametın kıyamete kadar onun Fatıma'dan olan soyundan çıkmayacağını ileri süren toplulukların müşterek adıdır." Şîî fırkaların en önemlisi İmamiyye'dir. İmamların nas ve tayinle olduğuna inandıkları ve imamların sayısını 12 ile sınırlandırdıkları için onlara İsnâ-âşeriyye de denmektedir. Bu fırkanın en önemli fikirleri şunlardır: 1. Tevhid: Allah birdir. Sıfatları zatının aynıdır. 2. Nübüvvet: Allah'ın bazı kullarını elçi göndermesi demektir. Ancak bazı Şîî âlimler, Kur'an'la ilgili tahrif gibi bazı asılsız iddialarda bulunmuşlardır. 3. İmamet. Peygamber'den sonra her devirde bir imamın bulunması zorunludur. Bu imamlar günahsızdır (*masum*). Böyle bir imama inanmak önemli bir iman esasıdır. 4. Mead. Öldükten sonra dirilmeye ve hesap vermeye iman etmek demektir. 5. Adalet. Allah'ın adil, kulların ise irade ve eylemlerinde hür olması demektir. İmamiyye bugün İran'ın resmi mezhebidir. İran dışında, Irak, Lübnan, Bahreyn, Suriye, Kuveyt, Türkiye, Suudi Arabistan, Katar, Bileşik Arap Emirlikleri, Azerbeycan, Pakistan, Hindistan ve Afganistan'da bu mezhebe mensup topluluklar bulunmaktadır. Şia hakkında geniş bilgi için bkz. Nasîrüddîn et-Tusî, *İmâmet Risalesi*, çev. Hasan Onat, *AÜİFD*, XXXV(1996), 179-191; Ethem Ruhi Fırlalı, *İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984. İhsan İlahi Zahir, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984; Hasan Onat, *Emevîler Devri Şîî Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993.

maktadır. Râfızîler,²⁴² Mu'tezile gibi; Zeydiyye²⁴³ ise, İbâziler gibi düşünür.

Cehmiyye hariç diğer bütün mezheplerin görüşleri, "Büyük Günahlar Sebebiyle İmandan Çıkmak" adlı bölümde yapılan izahlarla reddedildi. Cehmiyye'nin nazariyesi ise, müslümanlar tarafından benimsenen görüşle ve Kur'an'ın onlar hakkındaki tekzihiyle çürütülmüştür. Allah şöyle buyurmaktadır: *"Kendilerine kitap verdiklerimiz onu (o kitaptaki peygamberi), öz oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar. Buna rağmen onlardan bir gurup bile bile gerçeği gizler."*²⁴⁴ Allah'ın başka bir sözü daha vardır: *"Kendileri de bunlara yakinen inandıkları hâlde, zulüm ve kibirlerinden ötürü onları inkâr ettiler..."*²⁴⁵ Bu sebeple Allah, onları kâfir olarak tanımladı. Çünkü onlar, kalpleriyle bunları bildikleri hâlde, dilleriyle inkâr ettiler. Diğer taraftan Şeytanın hem kalbiyle hem de diliyle Allah'ı bil-

242 Râfıza, "Zeyd b. Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Tâlib'in Emevilere karşı gerçekleştirdiği isyana katılan, ancak onun Ebû Bekir ve Ömer'e sevgi beslediğini anlayınca ondan ayrılan kimselerin adıdır." Mezhepler tarihi kaynakları, Râfızî kavramı ve Râfızî fırkaların tasnifi konusunda farklı bilgiler vermektedir. Bazı yazarlar, Râfıza'yı Şia yerine, bazıları da Şia'nın talî kollarından birisi olarak kullanmaktadır. Ancak Ebû Bekir ve Ömer'in devlet başkanlığını reddeden ve nasla tayin edildiğine inandıkları Hz. Ali'nin elinden hilafeti gasbettiklerini iddia eden Ebû Bekir ve Ömer düşmanlarının ortak adı olmuştur. Daha sonraki dönemlerde ise bu fikre yakın olan veya merkezi idareyi karşı isyan eden gruplar için de kullanılmıştır. Geniş bilgi için bkz. Eş'arî, *Makâlât*, 16-64; Şehristânî, *el-Milel ve'n-Nihal*, I, 178; Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, 26-53.

243 Zeydiyye Şia'nın talî kollarındandır. Şîî mezhepler arasında en ılımlı ve Ehl-i Sünnet'e daha yakın olan Zeydiyye, "İmâmiyye Şiasının dördüncü imamı Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn (94/7129)'in oğlu Zeyd (122/740)'e, ondan sonra da oğlu Yahya (125/743)'ya uyarak onların imametini ileri sürenlerin mezhebidir." Bu mezhep, Ali sülalesinden ortaya çıkıp isyan eden kimseyle birlikte hareket etmeyi gerekli görür, takiyyeyi ve gizli daveti benimsemez. Onlar, İmamet konusu dışındaki itikadî konularda Mu'tezile'nin görüşlerini benimsemiştirler. Onlar, daha faziletli birisinin bulunması durumunda daha az faziletlinin imam olabileceğini kabul ederek diğer Şîî mezheplerinden ayrılmışlardır. Taberistan'da Zeydî Alevî devletini kurmuşlardır. Zeydîlik, bugün Yemen halkının bir kısmının benimsediği mezhebidir. Geniş bilgi için bkz. Ethem Ruhi Fırlıklı, *Çağımızda İtikadî İslam Mezhepleri*, 125-129; İsa Doğan, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletler Arası Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993, 558-595.

244 Bakara, 2/146.

245 Neml, 27/14.

diği hâlde, Aziz ve Celil Allah, onu kâfirlerden birisi olarak tanımladı. Bu konuda çok sayıda delil vardır, ancak uzatmamak için bu kadarla yetiniyoruz. Bunların hepsi de, Cehmiyye'nin görüşlerini köklü bir şekilde eleştirmektedir ve tamamen geçersiz kılmaktadır.

Böylece bu kitap -risale- tamamlandı. O, faziletli Şeyh Ebû Muhammed Osmân b. Ebî Nasr'ın Kahire nüshasından müstensih'in kendi el yazısıyla 488/1095 yılının Şevvâl ayında yazılmıştır. Orijinal nüshayla karşılaştırılmıştır. Hamdin her çeşidi sadece Allah'adır.

KAYNAKÇA

- Abdullâh b. Ahmed b. Hanbel (290/902), *Kitâbu's-Sunne*, tahk. Muhammed b. Sa'îd b. Sâlim el-Kahtânî, Suûdi Arabistan 1986.
- el-Acurrî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Huseyn (360/970), *eş-Şerîa*, tahk. Muhammed Hamîd el-Fakî, Beyrut 1983.
- Ahmed b. Hanbel (241/855), *Müsned*, Beyrut Trz.
- "Kitâbu'l-îmân", (Ebû Bekr el-Hallâl'ın (311/923) *Câmiu* (*Musned min mesâ'il* adlı eserin v. 91b-144b / s. 221-290 arasında, British Museum, Or: 2675).
- Aydınli, Osman, İlk Mu'tezilî Fikirlerin Teşekkülü, Ankara 1992 (Ankara Ü. Sosyal Bilimler Enst. basılmamış yüksek lisans tezi).
- el-Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit (463/1071), *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*, thk. M. Said Hatiboğlu, 2. Baskı, Ankara 1991.
- el-Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tâhir b. Muhammed (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar*, çev. Ethem Ruhi Fiğlalı, İstanbul 1991.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn (458/1066), *Şua bu'l-îmân*, Thk.: Ebû Hâcir Zeğlûl, Beyrut 1990.
- Brockelmann, Carl, *Târîhu'l-Edebi'l-Arabî*, Arp. çev., Abdulhalîm Neccâr, Kahire 1991.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'il b. İbrâhîm b. el-Muğîre (256/870), *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Ş. Kurt, İstanbul 1981.
- Buhârî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasâr ve Tecrîd-i Sârîh Tercemesi ve Şerhi*, çev. Ahmed Naim, Diyanet İşleri Reisliği, Ankara 1928/1346.
- Çakın, Kamil, "Buhârî'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması", *AÜİFD.*, C. XXXII, ss. 183-189.
- ed-Dârimî, Ebû Ahmed (255/868), *es-Sünen*, Dimeşk 1349.
- Dârakutnî, *Kitabu's-Sünen*, Medine 1966.
- Doğan, İsa, "Zeydiyye Mezhebi", *Milletler Arası Şiilik Sempozyumu*, İstanbul 1993.
- Ebû Dâvûd, *Sünen*, İstanbul 1981.
- Ebû Ahmed el-Hakim, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak (378/988), *Şiâru Ashâbi'l-Hadîs*, thk. Seyyid Subhî es-Sammerrâi, Daru'l-Hulefa li'l-Küttâb el-İslamî, trz.

- Ebû Nuaym el-İsfehânî, Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed b. İshak b. Musa(430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabâkâtü'l-Asfiyâ*, Matbaatü's-Saade 1979.
- Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellam el-Herevi el-Ezdi (224/838), *Kitâbü'l-Emval*, Mektebetü'l-Külliyati'l-Ezheriyye- Darü'l-Fikr, Kahire 1981/1401.
- Garibü'l-Hadis*, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, Haydarabad 1964.
- el-Eş'arî, Ebû Hasan Alî b.İsmâ'il (324/935), *Makâlâtü'l-İslâmîyyîn ve'htilâfu'l-Musallîn*, tahk. Helmut Ritter, Wiesbaden 1980.
- el-Emîn, Şerif Yahya, *Mu'cemu'l-Fırakî'l-İslamiyye*, Beyrut 1986.
- el-Fesevî, Ebû Yusuf Ya'kûb b. Süfyân(277/890), *Kitâbü'l Ma'rife ve't-Târîh*, Bağdât 1975.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbadiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.
- İmâmiyye Şiası*, İstanbul 1984.
- Çağımızda İtikâdî İslâm Mezhepleri*, İstanbul 1986.
- "Hariciler", *DİA*, XVI, 169-175.
- "İbâziyye", *DİA*, XIX, 256-261.
- Gölcük, Şerafettin, "Cehmiyye", *DİA*, VII, 234-236.
- el-Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. el-Beyyî' (404/1014), *Târîhu Nisâbü'r*, Thk. Richard N. Frye, Mouton 1965.
- Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Riyad trz.
- Halife b. Hayyât(240/854), *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Ekrek Ziya el-Ömerî, Riyad 1982.
- Târîh*, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, Riyad 1985.
- el-Halîmî, Huseyn b. Hasen (403/1012), *Kitâbu'l-Minhâc fî Şuabi'l-Îmân*, thk.: Halîmî Muhammed Fude, Dâru'l-Fikr 1979.
- el-'İclî, Ahmed b. Abdillâh b. Salih Ebü'l-Hasan (261/874), *Târîhu's-Sikât*, thk. Abdülmutî' Kal'acî, Beyrut 1984.
- İşık, Kemal, *Mu'tezile'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1967.
- İbn Batta el-Ukberî (387/997), *Kitâbu's-Şerh ve'l-İbâne*, Thk.: Henri Laoust, Damas 1958.
- İbn Ebî Asım, *Kitâbü's-Sünne*, Ebû Bekr İbnü'n-Nebil Ahmed b. Amr b. Dahhak (287/900), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1980.
- İbn Ebî'l Hatim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman Muhammed b. İdris (327/936), *el-Cerh ve't Ta'dîl*, Haydarabad 1952.

- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed (235/849), *el-Kitâbu'l-Musannef fî'l-Ahâdiş ve'l-Âşâr*, tahk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, Bombay 1984.
Kitâbu'l-îmân, Thk. M. Nasiruddîn el-Elbânî, Kuveyt t.y (*Min kunûzi's-sunne: Resâ'il Erbaa* içerisinde, s. 1-46).
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Beyrut 1326.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1449), *Takrîbu't-Tehzîb*, Beyrut 1975.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Ahmed b. Ali (852/1449), *el-İsabe fî Temyîzi's-Sahabe*, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut t.y.
- İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed Muhammed b. Ebî Bekr, *Vefâyâtü'l-A'yân ve Ebnâi'z-Zaman*, thk. İhsan Abbas, Beyrut 1977.
- İbn Hibbân, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî (354/965), *Kitâbü'l-Meşâhiri Ulemâi'l-Emsâr*, Wiesbaden 1959.
es-Sikât, Haydarabad 1973-1983.
- İbnü'l-İmâd el-Hanbelî, Ebü'l-Fellâh Abdülhayy (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zeheb fî Ahbâri men Zeheb*, thk. Muhammed el-Arnaut, Beyrut 1986.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâ'il b. Amr (774/1372), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mısır t.y.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim (276/889), *el-Meârif*, thk. Servet Ukkâşe, Kahire 1981.
- İbn Ömer el-Ezdî el-Basrî, er-Rebi' b. Habîb (170/786), *el-Câmiu's-Saqîh Musnedu'l-İmâm er-Rebî b. Habîb*, Kahire 1349.
- İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim (630/1223), *el-Kâmil fî't-Târîh*, Mısır 1965.
- İbnü'n-Nedîm, Muhammed b. İshak (385/955), *el-Fihrist*, Beyrut 1964.
- İbn Sad, Muhammed b. Sa'd (236/850), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Beyrut 1958.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî (275/888), *es-Sunen*, tahk. Muhammed Fu'âd Abdulbâkî, İstanbul t.y.
- İsferâinî, *Tabsîr fî'd-Dîn ve Temyîzi'l-Fırkatî'n-Nâciye an Fırakî'l-Hâlikîn*, thk. Zahid el-Kevserî, Beyrut 1988.

- Kâdî Ebû Ya'lâ, Muhammed b. el-Huseyn b. Muhammed b. Halef b. Ahmed b. el-Ferrâ el Bağdâdî (458/1065), *el-Kitâbu'l-Mu'temed fî Usûli'd-Dîn*, tahk. Vedit' Zeydân Haddâd, Beyrut 1974.
- el-Keşşî, Ebû Amr Muhammed b. Ömer b. Abdilaziz, *er-Ricâl*, Matbaatü'l-Cedîde 1317.
- Kırbaşoğlu, Hayri, *Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (Hayatı, İlmi Mevkiî, Eserleri)*, Ankara 1979 (Basılmamış Doktora Semineri).
- Mehnâ, Emir- Hureys, Ali, *Câmiu'l-Fıraki'l-Mezâhibi'l-İslamiyye*, Beyrut 1994,
- Muslim, Ebû'l-Huseyin Muslim b. Haccâc el-Kuşeyrî (261/875), *Sahîh*, İstanbul 1981.
- Nevevî, Şerhu *Sahîhi Muslim*, Beyrut t.y.
- Onat, Hasan, *Emevîler Devri Şif Hareketleri ve Günümüz Şiîliği*, Ankara 1993.
- es-Sem'ânî, Abdülkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî (562/1166), *el-Ensâb*, Beyrut 1988.
- Sezgin, Fuad, *Târîhu't-Turâsi'l-Arabî*, Medine 1983.
- es-Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed Celâluddîn (911/1505), *Kitâbu'l-le'âlî'l-Masnûa fî'l-Ehâdîşi'l-Mevsûa*, Matbaatu'l-Edebiyye, y.y., 1317.
- eş-Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdilkerîm (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, tahk. Abdulemir Alî Mehnâ- Alî Hasan Faur, Beyrut 1990.
- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb(360/971), *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, Thk.: Sad b. Abdillâh el-Hamîd-Halid b. Abdillâh el-Cüreysî, y.y. t.y.
- et-Taberi, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid (310/923), *Câmiü'l-Beyân an Te'vili ayi'l-Kur'an*, thk.: Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki, Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad 2003/1424.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsab Sevde (297/909), *es-Sunen*, Kahire 1982.
- et-Tusî, Nasîrüddîn, *İmâmet Risalesi*, Çev. Hasan Onat, *AÜİFD.*, XXXV(1996), 179-191Watt, *İslam Düşüncesinin Teşekkül Devri*.

Zahir, İhsan İlahi, *Şia'nın Kur'an İmamet ve Takiyye Anlayışı*, Çev. Sabri Hizmetli-Hasan Onat, Ankara 1984.

ez-Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman (748/1347), *Mizânü'l-İ'tidâl fî Nakdi'r-Ricâl*, Kahire 1963.

Târîhü'l-İslâm ve Tabâkâtü'l- Meşâhîr ve'l-A'lâm, Mektebetü'l Kudsi, Kahire 1947.

Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ, thk. Şuab el-Arnaut ve arkadaşları, Beyrut 1981-1988.

el-İber fî Haberi men Ğaber, thk. Muhammed b. Saîd Zeğlul, Beyrut 1985.

Tezkiretu'l-Huffâz, Haydarabad 1956.

Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm ve'l-Esmâ*, 9. Baskı, Kahire 1990.

DİZİN

A

Abbâd b. Abbâd 29, 69
Abdu'l-Hâris 66
Abdullah b. Abbâs 28, 42
Abdullah b. Asfar et-Temîmî 73
Abdullah b. Dinâr 31
Abdullah b. İbâz 73
Abdullah b. Mes'ûd 38, 39, 41, 42
Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe 16
Abdullah b. Ömer 42, 64
Abdullah b. Tavus 39
Abdurrahmân b. Mehdî 38, 39, 45
Abdurrahmân es-Sülemî 42
Abdülkays kabilesi 28
acem kadını 27
Adalet 72, 74
Âdem 52, 66
adil 69
ahiret 13, 15
ahlak 35, 68
ahlaki davranış 66
Ahmed Atiyye 21
Ahmed b. Hanbel 16
Akıl Taraftarları 19, 72
alışkanlık 66, 67
Ali (Hz.) 12, 13, 35, 55, 64, 74, 75
Ali aleyhtarlığı 30
Ali b. Hüseyin Zeynelâbidîn 75
Ali b. Sâbit el-Cezerî 55
Alkame 38, 40
Allah'a ve Resulüne itaat 25
Allah bilgisi 53
Allah'ı bilme 73
Allah'ı inkâr 67, 69
Allah'ın birliği 52
Allah'ın emri 53
Allah'ın ilmi 72
Allah'ın kitabı 27, 37
a'mâlu'l-birr 45, 49
a'mâlu'z-zâkiye 46
amel 9, 13, 14, 16, 23, 36, 37, 48, 49, 50, 51, 52, 57

amelden yoksun ikrar 37
amelsiz kalp 20
amelsiz söz 20
A'meş 38, 69, 70
Ammâr b. Ebî Ammâr 32
Amr b. Ubeyd 72
Arafat 32, 33
Arap dili 1, 11, 46, 51, 60
Araplar 48, 49, 60
asâr 35, 68
Ashabu'l-Hadis 9
Ashabu'r-Re'y 9
Asmaî 11
Atâ b. Ebî Rebâh 67
ateşe ibadet 54
Avn b. Abdillâh 42
ayet 24

B

Bağdad 11
barış 34, 49
Basra 1, 11, 72
benzetme 70
berâat 55, 57, 58
beş esas 29, 49
Beyt-i Makdis 24
bidat 19, 20, 55, 56, 61
bidatçı 57
birr 23, 35, 45, 49
Bişr el-Merisi 72
bizden değildir 58, 59, 65
büyük günah 9, 13, 15, 61, 71, 73

C-Ç

Câbir b. Abdillâh 70
Ca'fer b. Burkân 69
cahil 68
Cahiliyye 24, 33, 53, 67
Câmi' b. Şeddâd 45
Cebrail 43, 44, 45
Cebriyye 72
cehennem 35, 72
cehennemlik 55

Cehm b. Safvan 72
 Cehmiyye 72, 73, 75, 76
 Cemal 9, 13
 cennet 72
 cennetlik 37, 38, 41, 55
 Cerîr b. Abdilhamîd 40
 ceza ve mükafat 15
 Cibril 43
 cihad 26, 69
 cimâu't-taât 73, 74
 cinler 47
 Cundub b. Abdillâh el-Becelî 56
 Cüveybir b. Saîd 43
 çocuğun imanı 15

D

Dahhâk 43, 55
 Damre b. Rebîa 54
 davranış 35
 Deccâl 69
 Dehri 73
 delil 76,
 derece 36, 37, 49
 dil 13, 23, 25, 73
 dilin eylemi 50
 dilin ikrarı 14, 25, 26, 27, 33, 37,
 47, 48, 53, 54, 73
 din 49, 52, 53
 dinden çıkarmayan inkâr 67
 dinî hükümler 25, 30, 63, 64, 65
 dinî yükümlülük 24
 diyet 61
 dokuz esas 29
 Dört Raşid Halife 26

E

ebedî cehennem 13, 14, 15
 Ebî Hüreyre 31
 Ebî'l-Eşheb 37
 Ebî Osmân en-Nehdî 69
 Ebî Sufyân 29, 70
 Ebû Zeyd el-Ensârî 11
 Ehl-i Hadis 30, 55
 Ehl-i Kible 9, 68
 Ehl-i Kitap 63, 64
 Ehl-i Sünnet 15, 20, 23, 46, 51, 56
 Elbânî 26

el-esmâ' ve'l-ahkâm 15
 el-menzile beyne'l-menzileteyn
 15, 72
 el-va'd ve'l-vaîd 15, 72
 emanet 68
 Emeviler 9, 75
 Emir Abdullâh b. Tahir 11
 Emîrû'l-Müminin 32
 emir ve yasak 25
 Enes b. Mâlik 39, 69
 Ensar 26
 Esved b. Hilâl 45
 Eşcâî 64
 Evzâî 40, 45, 54, 56
 eylem 46, 51
 eylemsiz 49
 eziyet 31

F

farzlar 15, 25, 26, 30
 fasık 9, 14, 15, 73
 fasık mümin 14
 fazilet 37
 Fazl b. Abdillâh 73
 Fazliyye 72, 73, 74
 fesat 60
 fıkıh 1, 11
 fık 59
 fiiller 73, 74

G

ganimet 26, 28
 Garîbu'l-Hadis 11
 günah 57, 60, 61, 62, 63, 65, 66,
 67, 69, 70, 71
 günahkâr 70, 71
 güzel davranış 35

H

Haccâc 17, 33, 38, 42
 Haç 54
 hadis 1, 9, 11, 15, 16, 17, 18, 19,
 20, 21, 28
 Hadis Taraftarları 9, 15, 19, 20,
 65, 72
 hakem 13
 hakikat 61

haksızlık yapmamak 34
 Hâlid b. Ma'dân 30
 Halku'l-Kur'an 72
 hamd 30, 51, 62
 Hammâd b. Seleme 32
 Hammâd b. Zeyd 39
 Hanefi-Maturidi çizgi 14
 Hanefi-Mürciiler 72
 Hanif dini 53
 Hanzale b. Ebî Sufyân 29
 haram 46
 haram aylar 28
 Hariciler 9, 13, 55, 61, 74
 Haricilik 73
 Harun Reşid 11
 Hasan Basrî 39, 72
 Hasan b. Muhammed 13
 hayâ 34
 Hemmâm b. Munebbih 15
 Herat 1, 11
 Herseme b. A'yen 11
 heva 61
 hırsızlık 57, 61
 Hicaz 56
 hicret 24, 25
 hitap 25
 hiyanet 58
 Horasan 1, 11, 72
 Hristiyan 54, 73
 Humeyd el-Mukrâî 54
 Humeydî 16
 huruç 19
 Huseyn b. Hasen el-Halîmî 18
 Huşeym 43
 Huzeyfe 54, 65

I-İ

Irak 56
 İzutsu 20
 İbâziler 75
 İbâziyye 72, 73
 İblis 52
 İbn Abbâs 28, 29, 32, 59, 67
 İbn Cureyc 33
 İbn Ebî Leylâ 55
 İbn Ebî Muleyke 43
 İbn Ebî Nasr 23

İbn Ebî Nüşbe 69
 İbn Mes'ûd 37, 38, 41
 İbn Ömer 29, 35, 54, 55
 İbn Sad 69, 70
 İbn Sîrîn 41, 43
 İbn Tâvûs 39
 İbnu'l-A'râbî 11
 İbrâhîm 38, 40, 41, 43
 İbrâhîm b. Tahman 16
 İbrâhîm et-Teymî 42
 içki 54, 64, 70
 ihlas 61
 iki Şeytan 68
 ikrar 24, 25, 26, 46, 52
 İkrime b. Hâlid 29
 ilah 24
 ilim ehli 20, 52
 ilk müslüman nesil 35
 İmam Buharî 19
 imamet 74
 İmamîyye 74
 İmam Mâturîdî 19
 iman 7, 9, 13, 14, 15, 16, 19, 20,
 21, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 30,
 31, 33, 34, 36, 39, 45, 46, 48,
 49, 51, 53, 57, 62, 63, 66, 69,
 72, 73, 74
 iman-amel ilişkisi 9, 13
 imanda artma ve eksilme 14, 23,
 27, 36, 46
 imanda istisna 40
 imanda şüphe 14, 35
 iman esasları 28, 30
 imanın aslı 46
 imanın hakikatleri 63
 imanın mükemmelliği 23
 imanın sıfatları 63
 imanın söz ve amel olduğu fikri
 16
 imanla islam 14
 infak 34
 inkâr 52
 insan özgür iradesi 30, 72
 inşaallah 40
 ırcâ 9, 10, 19, 20, 42, 54, 55, 56, 69
 İsâ 40
 İshâk b. Süleymân er-Râzî 29

İslam 49
 İslam esasları 69
 İsmâîl b. İbrâhîm 33, 56
 İsnâ-aşeriyye 74
 İsnadlı rivayet geleneği 39
 işaret taşları 30
 itizal 19
 iyi ameller 45, 49
 iyi eylem 35
 iyiliği emretmek-kötülüğe engel
 olmak 72
 iyilik 23, 37, 50, 60, 63

K

Kabe 24, 25, 29, 30, 33
 kabir azabını inkâr 72
 kader 9, 37, 69
 Kaderiyye 55
 kadınlar 36, 60
 kâfir 9, 15, 52, 53, 58, 68, 70, 73,
 75
 kâfirlerin ahlakları 67
 kâfirlerin davranışları 67
 kâfiru'n-ni'me 73
 Kalhatî 13
 kalp 13, 14, 23, 24, 50, 73
 kalp ile tasdik 14, 35
 kavl 50, 51
 Kays b. Müslim 32
 kelami kaynaklar 15
 Kelime-i Şehadet 24, 25
 Kelime-i Tevhid 23
 Kerbela 9
 kesin bilgi 46, 47
 kible 25, 26
 Kible Ehli 70
 kıyas 19
 Kisâî 11
 kitap 7, 20, 23, 39, 41, 49, 52, 53,
 63, 64, 66, 68
 kötü fiil 69
 kötülükten sakındırma 30
 Kufe 1, 11, 69
 Kum 15
 Kur'an 24, 27, 51, 56
 kurban 69
 Kuteybe b. Sa'id 16

küçük şirk 59, 66
 küfr 69
 küfrân 60
 küfrânü'n-ni'me 60
 küfrü'n-nime 59
 küfür 9, 57, 58, 59, 60, 61, 67, 68,
 69, 74

L

lanet 70, 71
 lanetleme 55
 Lat 70

M

Madelung 20
 makalat 13
 Mâlik b. Enes 45, 56
 Mâlik b. Mığvel 64
 Maliki 11, 17, 18
 Ma'mer b. Râşid 15
 Mansûr 40
 ma'rifet 52, 53, 73
 Masiyet 61
 Maveraünnehir 72
 Mead 74
 Mecusiler 54
 Medine 24, 25
 Mehdi b. Meymûn 56
 Mekke 1, 11, 24, 33, 64, 70
 melekler 34, 39, 41, 44, 52, 53, 54,
 73
 Meryem hint İmrân 44
 Mescid-i Aksa 24, 26
 Mescid-i Haram 24, 41
 Mevali 11, 30, 31, 32, 33, 38, 43
 Meymûn b. Mihrân 44
 Meysere 55
 mezhep 9, 13
 Mikail 43, 45
 Mina 64
 Mis'âr b. Kidâm 42
 Mu'âviye 13
 Muâz b. Cebel 41, 45
 Mudar 28
 Muhacir 26
 Muhammed b. Ca'fer 38
 Muhammed b. Eslem 17

Muhammed b. Kesîr 40, 54, 56
 Muhammed b. Sehnûn 17
 Muhammed b. Sîrin el-Ensârî 39
 mukallidin imanı 15
 Mûsâ 40
 muskacılık 59
 Mu'tezile 14, 15, 72, 73, 75
 muttaki 15
 muvâfât 15
 Mühill b. Muhriz 39
 mükelef 24
 mümin 9, 14, 15, 24, 25, 27, 36,
 39, 40, 41, 42, 43, 54, 55, 57,
 58, 62, 63, 73
 müminin malı 70, 71
 münafık 15, 41, 68
 Mürcie 1, 9, 13, 14, 19, 20, 42, 55
 Mürcîî 14, 20, 42, 54, 55
 mürted 60, 68
 müslim 15
 müşrik 70, 73

N

Nâfi 43, 55
 namaz 24, 25, 26, 28, 29, 30, 46,
 48, 54, 64, 69
 nas ve tayin 74
 nazar boncuğu 59
 nebi 53
 nebilerin imanı 43, 54
 nebîz 28
 nimet 60
 nimete nankörlük 60, 73
 nimete saygısızlık 59
 nimetlerin inkârı 60
 niyet 23, 37
 nübüvvet 73, 74

O-Ö

ortak koşma 30, 66, 67, 68
 oruç 29, 30, 62
 Osman (Hz.) 13, 55
 Ömer b. Zer 42
 Ömer el-Cümahî 43
 Ömer (Hz.) 32, 35, 57, 58

P

Pessagno 20
 Peygamber 24, 26, 27, 28, 29, 30,
 33, 34, 35, 37, 41, 46, 50, 53,
 59, 64, 65, 68, 70, 71

R

Râfıza 75
 Rebî' b. Habîb 13
 reddiye 19
 resul 24, 39, 41, 53
 Reşid Rıza 72
 re'y 19, 38
 Re'y Taraftarları 9, 19, 33
 Rifâ'a 64
 Risale 9
 riya 59
 Rum 1, 11

S-Ş

Sâbit b. Nasr b. Malik 11
 Sâbit Kutna 14
 sahabe 20, 23
 Sa'îd b. Cubeyr 56
 Sa'îd b. Ebî Meryem el-Mısırî 43
 salih 15
 Sâlim b. Zekvân 13
 Salt b. Behrâm 42
 Salt b. Dinâr 69
 San'ânî 16
 secde 52, 62
 selam 30
 Selçuklular 72
 selef 23, 37
 Seleme b. Kuheyl 38, 55
 Sem'iyât 15
 Sevr b. Yezîd 30
 Sıfatlar 72
 Sıffin 9, 13, 34
 Sıhhatu'n-Nazar 51
 silm 49
 siyah kına 68
 siyasi 14
 söz 16, 20, 23, 27, 33, 37, 41, 46,
 49, 50, 52, 54, 57, 63, 68, 74
 sözle tasdik 37
 sözünde durma 68

Sufriyye 72, 73, 74
 Sufyân b. Sa'îd 31, 38
 Sufyân b. Uyeyne 65
 Sufyân Sevrî 29
 Suheyl b. Ebî Sâlih 31
 Suvâ 30
 sünnet 15, 20, 23, 27, 28, 37, 46,
 49, 51, 56, 62, 63, 64, 66, 68,
 70
 Şa'bi 33, 64
 Şafii 11, 17, 18
 şahitlik 28, 71
 Şam 23, 56
 şarkı söyleme 44, 68
 şefa'at 35
 şehadet 23, 24, 29, 31, 36, 53, 54
 şerâyi 24, 25
 şerîat 26
 Şeytan 52, 54, 66, 68
 Şia 15, 74, 75
 şiddet 9
 Şiî 40, 74, 75
 Şîlik 33
 şirk 33, 57, 59, 66, 67, 68, 69, 71,
 73, 74
 Şu'be 38
 şükür 51

T

taat 15, 25, 34, 63
 taatlerin bütünü 13
 Taberistan 75
 tâbiîn 20, 45, 67
 takiyye 75
 takva 23, 34, 37
 Tarafsızlar grubu 29
 Târik b. Şihâb 32
 Tarsus 11
 Tatar Cedidcileri 72
 Tâvûs 41, 43
 teberri 55, 65
 tehdit 60
 tekfir 9, 13, 61, 69
 teşeyyü 19
 tevelli 55
 tevhid 72, 74
 te'vil 9, 50

tezkiye 41
 Tıyara 59
 tövbe 15
 Türkler 72

U-Ü

uğur 59
 Uzza 70
 ümmetin ilk kuşağı 23

V

vahiy 63
 va'id 60
 Vasil b. Ata 72
 Vasit 43
 vehm 59
 Velid b. Müslim 56
 vesvese 35

W

Watt 20
 Wensinck 20

Y

Yahudi 32, 33, 73
 Yahyâ b. Atik 39
 Yahyâ b. Ebî Amr eş-Şeybânî 54
 Yahyâ b. Sa'îd 30, 37, 38, 41
 yakîn 46, 47
 yalancılık 58, 68
 yas tutmak 67
 Yenilikçi Hareketler 72

Z

zalim 69
 zekât 24, 26, 28, 29, 30, 46, 62
 zekâtı inkâr 26
 Zeyd b. Ali b. Hüseyin 75
 Zeydîler 15
 Zeydiyye 38, 75
 Zındıklar 54
 zina 54, 57, 68
 Ziyâd b. Asfar 73
 Zuhri 56
 zunûb 61
 zühd 29

القاسم بن سلام

كتاب الابصار

ISBN: 978-605-7596-39-0

ANKARA OKULU YAYINLARI